

VEKTORSKI PROSTORI

Prof. dr. sc. Hrvoje Kraljević

Predavanja na Odjelu za matematiku
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
u zimskom semestru akademske godine 2007./2008.

Osijek, prosinac 2007.

Sadržaj

1	Konačnodimenzionalni prostori	5
2	Linearni operatori	19
3	Minimalni polinom i spektar	35
4	Invarijantni potprostori	47
5	Nilpotentni operatori	51
6	Fittingova dekompozicija	57
7	Jordanova forma matrice operatora	61
8	Unitarni prostori	69
9	Funkcije operatora	87

Poglavlje 1

Konačnodimenzionalni prostori

Polje je skup K s barem dva elementa na kome su zadane dvije komutativne i asocijativne binarne operacije, zbrajanje

$$+ : K \times K \rightarrow K, \quad (\alpha, \beta) \mapsto \alpha + \beta$$

i množenje

$$\cdot : K \times K \rightarrow K, \quad (\alpha, \beta) \mapsto \alpha\beta,$$

tako da vrijedi:

- (a) $(K, +)$ je grupa s neutralnim elementom 0;
- (b) $(K \setminus \{0\}, \cdot)$ je grupa s neutralnim elementom 1;
- (c) množenje je distributivno u odnosu na zbrajanje: $\alpha(\beta + \gamma) = \alpha\beta + \alpha\gamma$.

Glavni primjeri polja su polje realnih brojeva $\mathbb{R}$, polje kompleksnih brojeva $\mathbb{C}$ i polje racionalnih brojeva $\mathbb{Q}$.

Vektorski prostor nad poljem K je neprazan skup V koji je komutativna grupa s obzirom na operaciju zbrajanja ($+ : V \times V \rightarrow V, (v, w) \mapsto v + w$) i na kojem je definirana operacija množenja elementima polja K (tj. preslikavanje $K \times V \rightarrow V, (\lambda, v) \mapsto \lambda v$) koja je distributivna s obzirom na obje operacije zbrajanja:

$$\lambda(v + w) = \lambda v + \lambda w \quad \text{i} \quad (\lambda + \mu)v = \lambda v + \mu v \quad \forall \lambda, \mu \in K, \forall v, w \in V,$$

ima svojstvo kvaziasocijativnosti:

$$(\lambda\mu)v = \lambda(\mu v) \quad \forall \lambda, \mu \in K, \forall v \in V,$$

i jedinica 1 ima svojstvo:

$$1v = v \quad \forall v \in V.$$

Potprostor vektorskog prostora V je podskup $W \subseteq V$ koji je i sam vektorski prostor nad istim poljem s obzirom na iste operacije. To zapravo znači da je W neprazan podskup od V i da vrijedi:

$$v, w \in W \Rightarrow v + w \in W, \quad v \in W \text{ i } \lambda \in K \Rightarrow \lambda v \in W.$$

Kada želimo iskazati da je W potprostor vektorskog prostora V pisat ćemo $W \leq V$.

Propozicija 1.1 *Neka je V vektorski prostor nad poljem K i neka je Σ bilo koji skup potprostora od V . Tada je i presjek $\bigcap_{W \in \Sigma} W$ svih potprostora iz Σ također potprostor od V .*

Dokaz: Označimo sa U presjek svih potprostora iz skupa Σ . Neka su v i w bilo koji vektori iz U . Kako je U presjek svih potprostora $W \in \Sigma$, to su $v, w \in W$ za svaki $W \in \Sigma$. Kako je svaki W potprostor, odatle slijedi $v + w \in W$ za svaki $W \in \Sigma$. Budući da je U presjek svih $W \in \Sigma$ slijedi $v + w \in U$. Sasvim analogno dokazuje se da za svaki $v \in U$ i za svaki $\lambda \in K$ vrijedi $\lambda v \in U$.

Potprostor U iz prethodne propozicije je najveći potprostor koji je sadržan u svakom potprostoru iz skupa Σ ; dakle, ako je $X \leq W$ za svaki $W \in \Sigma$ onda vrijedi $U \supseteq X$.

Neka je sada S bilo kakav podskup vektorskog prostora V . Označimo sa Σ skup svih potprostora od V koji sadrže skup S :

$$\Sigma = \{X \leq V; X \supseteq S\}$$

Stavimo:

$$[S] = \bigcap_{W \in \Sigma} W.$$

Očito je $[S]$ najmanji potprostor od V koji sadrži skup S : ako je W potprostor od V i ako $W \supseteq S$, onda $W \supseteq [S]$.

Propozicija 1.2 $[S]$ je skup svih linearnih kombinacija vektora iz S .

Dokaz: Dokažimo prvo da je svaka linearna kombinacija vektora iz S u $[S]$, a nakon toga da je svaki vektor $v \in [S]$ linearna kombinacija vektora iz S . Neka je X skup svih linearnih kombinacija vektora iz S . $[S]$ sadrži skup S , pa sadrži i sve linearne kombinacije vektora iz S , jer je $[S]$ potprostor po propoziciji 1.1. Zaključujemo da vrijedi $[S] \supseteq X$.

Dokažimo i obrnutu inkluziju, a time i skupovnu jednakost. U tu svrhu najprije uočimo da je X potprostor. Doista neka su x i y vektori iz X . Svaki od njih je tada linearna kombinacija vektora iz S . Stoga postoje vektori $x_1, x_2, \dots, x_n, y_1, y_2, \dots, y_m$ iz S i skalari $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n, \mu_1, \mu_2, \dots, \mu_m$ iz K , takvi da je

$$x = \lambda_1 x_1 + \lambda_2 x_2 + \dots + \lambda_n x_n \quad \text{i} \quad y = \mu_1 y_1 + \mu_2 y_2 + \dots + \mu_m y_m.$$

Tada je

$$x + y = \lambda_1 x_1 + \lambda_2 x_2 + \dots + \lambda_n x_n + \mu_1 y_1 + \mu_2 y_2 + \dots + \mu_m y_m,$$

dakle $x + y$ je linearna kombinacija vektora iz S , odnosno $x + y \in X$. Nadalje, za bilo koji skalar $\lambda \in K$ je

$$\lambda x = \lambda \lambda_1 x_1 + \lambda \lambda_2 x_2 + \dots + \lambda \lambda_n x_n$$

linearna kombinacija vektora iz S , dakle $\lambda x \in X$. To pokazuje da je X potprostor. Svaki vektor $v \in S$ je linearna kombinacija vektora iz S ($v = 1v$) pa slijedi da potprostor X sadrži skup S . Budući da je $[S]$ najmanji potprostor koji sadrži skup S , zaključujemo da vrijedi i obrnuta inkluzija $[S] \subseteq X$.

$[S]$ se zove **potprostor generiran skupom S** ili **potprostor razapet skupom S** . Ako je $W = [S]$ kažemo da **skup S razapinje potprostor W** .

Neka je V vektorski prostor nad poljem K i neka je S podskup od V . Skup S je **linearno nezavisan** ako vrijedi:

$$x \notin [S \setminus \{x\}] \quad \forall x \in S.$$

Obratno, S je **linearno zavisan** ako je neki $x \in S$ linearna kombinacija preostalih vektora iz S . Lako se vidi da je S linearno nezavisan ako i samo ako za bilo koje međusobno različite vektore $x_1, x_2, \dots, x_n \in S$ vrijedi:

$$\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n \in K, \quad \lambda_1 x_1 + \lambda_2 x_2 + \dots + \lambda_n x_n = 0 \implies \lambda_1 = \lambda_2 = \dots = \lambda_n = 0.$$

Skup je linearno zavisan ako i samo ako postoji $n \in \mathbb{N}$ i postoje međusobno različiti vektori $x_1, x_2, \dots, x_n \in S$ i postoje skalari $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n \in K \setminus \{0\}$ takvi da je

$$\lambda_1 x_1 + \lambda_2 x_2 + \dots + \lambda_n x_n = 0.$$

Lema 1.1 *Neka je S podskup vektorskog prostora V i neka je $x \in S$. Pretpostavimo da je $x \in [S \setminus \{x\}]$. Tada je $[S \setminus \{x\}] = [S]$.*

Dokaz: Kako je $S \setminus \{x\} \subseteq S$ očito je $[S \setminus \{x\}] \subseteq [S]$. Nadalje, iz $x \in [S \setminus \{x\}]$ slijedi $S \subseteq [S \setminus \{x\}]$, a odatle $[S] \subseteq [S \setminus \{x\}]$. Iz dvije inkluzije slijedi jednakost $[S \setminus \{x\}] = [S]$.

Baza vektorskog prostora V je podskup B od V sa sljedeća dva svojstva:

- (a) skup B je linearno nezavisan,
- (b) $[B] = V$.

Ako je B baza od V , svaki vektor iz V može se na jedinstven način prikazati kao linearna kombinacija vektora iz B . Precizno, za svaki $x \in V$ postoji jedinstvena funkcija $\varphi : B \rightarrow K$ koja ima sljedeća dva svojstva:

- (a) za samo konačno mnogo vektora $v \in B$ je $\varphi(v) \neq 0$;
- (b) $x = \sum_{v \in B} \varphi(v)v$.

Vektorski prostor V zove se **konačnodimenzionalan** ako postoji konačan skup S takav da je $[S] = V$. U daljnjem ćemo sa $|A|$ označavati broj elemenata bilo kojeg konačnog skupa A .

Teorem 1.1 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor nad poljem K .*

- (a) *Postoji konačna baza prostora V .*
- (b) *Svaka baza prostora V je konačna.*
- (c) *Ako su B_1 i B_2 dvije baze od V onda je $|B_1| = |B_2|$. Broj elemenata bilo koje baze od V zove se **dimenzija** od V i označava $\dim V$, ili preciznije $\dim_K V$.*
- (d) *Ako je S linearno nezavisan podskup od V , S je sadržan u nekoj bazi od V .*
- (e) *Ako je S podskup koji razapinje V , onda S sadrži neku bazu od V .*
- (f) *Ako je S linearno nezavisan podskup od V koji ima $n = \dim V$ elemenata, onda je S baza od V .*
- (g) *Ako je W potprostor od V , onda je prostor W konačnodimenzionalan i $\dim W \leq \dim V$. Nadalje, znak jednakosti ($\dim W = \dim V$) vrijedi ako i samo ako je $W = V$.*

Dokaz: Dokazujemo najprije tvrdnju:

- (e') *Ako je S konačan podskup od V koji razapinje V , onda S sadrži bazu od V .*

Dokaz tvrdnje (e'). Imamo dvije mogućnosti: skup S je ili linearno nezavisan ili linearno zavisian. Ako je S linearno nezavisan onda je S baza od V . Ako je S linearno zavisian, onda postoji $x \in S$ takav da je $x \in [S \setminus \{x\}]$. Prema lemi 1.1 tada za skup $S_1 = S \setminus \{x\}$ vrijedi $[S_1] = [S] = V$. Sada ponovimo isti postupak sa skupom S_1 . Kako je skup S konačan, nakon izuzimanja konačno mnogo vektora iz S dobit ćemo linearno nezavisan podskup od S koji razapinje prostor V , tj. doći ćemo do baze od V sadržane u S .

Iz dokazane tvrdnje (e') odmah slijedi tvrdnja (a).

Dokažimo sada sljedeću pomoćnu tvrdnju:

Lema 1.2 *Ako je S konačan podskup vektorskog prostora V i ako je T linearno nezavisan podskup od $[S]$ onda je skup T konačan i $|T| \leq |S|$.*

Dokaz leme 1.2. Tu ćemo tvrdnju dokazati matematičkom indukcijom u odnosu na broj $|S|$ elemenata skupa S .

Baza indukcije: Pretpostavimo da je $|S| = 1$, tj. $S = \{x\}$. Neka je T linearno nezavisan podskup od $[S]$. Treba dokazati da skup T nema više od

skup linearno zavisan. Dakle, postoje $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n \in K$, koji nisu svi jednaki nuli, takvi da je

$$\lambda_1 z_1 + \lambda_2 z_2 + \dots + \lambda_n z_n = 0.$$

Uvrstimo li $z_k = y_k - \frac{\alpha_{k,n}}{\alpha_{n+1,n}} y_{n+1}$ za $k = 1, 2, \dots, n$ nakon sređivanja dobivamo:

$$\lambda_1 y_1 + \lambda_2 y_2 + \dots + \lambda_n y_n + \lambda y_{n+1} = 0,$$

uz oznaku

$$\lambda = -\frac{\lambda_1 \alpha_{1,n}}{\alpha_{n+1,n}} - \frac{\lambda_2 \alpha_{2,n}}{\alpha_{n+1,n}} - \dots - \frac{\lambda_n \alpha_{n,n}}{\alpha_{n+1,n}}.$$

Budući da $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n$ nisu svi jednaki nuli, radi se o netrivialnoj linearnoj kombinaciji. Prema tome, skup $\{y_1, y_2, \dots, y_{n+1}\}$ je linearno zavisan, što je u suprotnosti s pretpostavkom da je skup T linearno nezavisan. Ova kontradikcija pokazuje da nije moguće da skup T ima više od n elemenata, odnosno dokazali smo da je $|T| \leq n$.

Time je lema 1.2 u potpunosti dokazana.

Dokažimo sada tvrdnju (b). Ako je B_1 konačna baza od V i B_2 bilo koja baza od V , tada je B_2 linearno nezavisan podskup od $V = [B_1]$, pa prema lemi 1.2 slijedi da je skup B_2 konačan i $|B_2| \leq |B_1|$. Time je tvrdnja (b) dokazana, a slijedi i tvrdnja (c) jer se analogno zamjenivši uloge B_2 i B_1 dobiva da je $|B_1| \leq |B_2|$.

Da bismo dokazali tvrdnju (d) dokažimo najprije sljedeću lemu:

Lema 1.3 *Neka je S linearno nezavisan podskup vektorskog prostora V . Pretpostavimo da je $x \in V \setminus [S]$. Tada je skup $S \cup \{x\}$ linearno nezavisan.*

Dokaz leme 1.3. Neka su $x_1, x_2, \dots, x_n$ međusobno različiti elementi od S i pretpostavimo da su skalari $\lambda, \lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n \in K$ takvi da je

$$\lambda x + \lambda_1 x_1 + \lambda_2 x_2 + \dots + \lambda_n x_n = 0.$$

Treba dokazati da su svi koeficijenti $\lambda, \lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n$ jednaki nuli. Kada bi λ bilo različito od nule iz gornje bi jednakosti slijedilo da se x može napisati kao linearna kombinacija vektora $x_1, x_2, \dots, x_n$ a odatle da je $x \in [S]$, suprotno pretpostavci $x \in V \setminus [S]$. Prema tome je $\lambda = 0$. Sada iz gornje jednakosti izlazi da je $\lambda_1 x_1 + \lambda_2 x_2 + \dots + \lambda_n x_n = 0$. Budući da je po pretpostavci skup S linearno nezavisan, slijedi $\lambda_1 = \lambda_2 = \dots = \lambda_n = 0$. Time je lema 1.3 dokazana.

Prijeđimo sada na dokaz tvrdnje (d). Označimo sa n dimenziju vektorskog prostora V . Neka je S linearno nezavisan podskup od V . Prema lemi 1.2 imamo $|S| = k \leq n$. Sada imamo dvije mogućnosti: ili je $[S] = V$ ili je $[S] \neq V$. Ako je $[S] = V$, onda je S baza od V . Uzmimo da je $[S] \neq V$. Neka je $x \in V \setminus [S]$. Prema lemi 1.3 skup $S^* = S \cup \{x\}$ je linearno nezavisan, pa je prema lemi 1.2 $|S^*| = k + 1 \leq n$. Isto razmatranje sada možemo ponoviti za skup S^* umjesto skupa S . Razmatranje se ponavlja sve dok ne dođemo do baze od V , a to će se sigurno dogoditi jer svakim korakom dolazimo do linearno nezavisnog skupa

čiji se broj elemenata povećao za jedan. Prema lemi 1.2 tih koraka može biti najviše $n - k$.

Dokažimo sada tvrdnju (e). Neka S podskup od V koji ga razapinje: $[S] = V$. Neka je x_1 vektor iz S različit od nule. Tada je skup $S_1 = \{x_1\}$ linearno nezavisan. Ako je $[S_1] = V$, onda je S_1 baza od V . Ako je $[S_1] \neq V$, onda skup S nije sadržan u $[S_1]$, pa možemo izabrati $x_2 \in S \setminus [S_1]$. Prema lemi 1.3 skup $S_2 = \{x_1, x_2\}$ je linearno nezavisan. Razmatranje ponavljamo sa skupom S_2 umjesto skupa S_1 . Budući da linearno nezavisan skup prema lemi 1.2 ne može imati više od $n = \dim V$ elemenata, nakon konačno mnogo koraka doći ćemo do baze od V koja je sadržana u S .

Dokažimo sada tvrdnju (f). Neka je S linearno nezavisan skup koji ima $n = \dim V$ elemenata. Treba dokazati da je S baza od V , tj. da je $[S] = V$. Pretpostavimo suprotno, tj. $[S] \neq V$. No tada je za $x \in V \setminus [S]$ prema lemi 1.3 skup $S \cup \{x\}$ linearno nezavisan i ima $n + 1 > \dim V$ elemenata, a to je nemoguće zbog leme 1.2. Stoga je pretpostavka $[S] \neq V$ pogrešna, tj. vrijedi $[S] = V$.

Napokon, dokažimo još tvrdnju (g). Neka je W potprostor od V i neka je $n = \dim V$. Ako je $W = \{0\}$, onda je $\dim W = 0$. Pretpostavimo da je $W \neq \{0\}$. Neka je $x_1 \in W, x_1 \neq 0$. Tada je skup $S_1 = \{x_1\}$ linearno nezavisan. Ako je $[S_1] = W$, S_1 je baza od W . Ako je $[S_1] \neq W$, uzmimo $x_2 \in W \setminus [S_1]$. Prema lemi 1.3 $S_2 = \{x_1, x_2\}$ je linearno nezavisan. Ako je $[S_2] = W$, S_2 je baza od W . Ako je $[S_2] \neq W$, uzmimo $x_3 \in W \setminus [S_2]$. Prema lemi 1.3 $S_3 = \{x_1, x_2, x_3\}$ je linearno nezavisan. Ovaj postupak nastavljamo sve dok ne dođemo do konačne baze od W . To će se sigurno dogoditi jer u svakom koraku dobivamo linearno nezavisan podskup od $W \subseteq V$, koji po lemi 1.2 ne može imati više od $\dim W$ elemenata. Odavde slijedi da je potprostor W konačnodimenzionalan i da je $\dim W \leq \dim V$. Ako je $\dim W = \dim V$, onda baza od W ima $\dim V$ elemenata, pa je po tvrdnji (e) to ujedno baza od V . No tada je očito $W = V$.

Prema propoziciji 1.1 presjek bilo koliko potprostora je opet potprostor. S unijom je drugačija situacija. Lako se može vidjeti da je već za dva potprostora U i W njihova unija $U \cup W$ potprostor ako i samo ako je ili $U \subseteq W$ (i tada je $U \cup W = W$) ili $W \subseteq U$ (i tada je $U \cup W = U$). Međutim, za dva potprostora U i W možemo promatrati najmanji potprostor X koji sadrži oba ta potprostora, tj. koji sadrži $U \cup W, X = [U \cup W]$.

Propozicija 1.3 $[U \cup W] = \{u + w; u \in U, w \in W\}$.

Dokaz: Ako su $u \in U$ i $w \in W$ onda su oba vektora sadržana u uniji $U \cup W$ dakle i u $[U \cup W]$. Kako je $[U \cup W]$ potprostor slijedi $u + w \in [U \cup W]$. Time je dokazana inkluzija

$$[U \cup W] \supseteq \{u + w; u \in U, w \in W\}.$$

Dokažimo i obratnu inkluziju. Neka je $x \in [U \cup W]$. Tada je prema propoziciji 1.2 x linearna kombinacija vektora iz $U \cup W$. To znači da možemo naći vektore $x_1, \dots, x_n \in U, y_1, \dots, y_m \in W$ i skalare $\lambda_1, \dots, \lambda_n, \mu_1, \dots, \mu_m \in K$, takve da

je

$$x = \lambda_1 x_1 + \lambda_2 x_2 + \dots + \lambda_n x_n + \mu_1 y_1 + \mu_2 y_2 + \dots + \mu_m y_m.$$

Stavimo li $u = \lambda_1 x_1 + \lambda_2 x_2 + \dots + \lambda_n x_n$ i $w = \mu_1 y_1 + \mu_2 y_2 + \dots + \mu_m y_m$ imamo $u \in U, w \in W$ i $x = u + w$. Prema tome vrijedi i obrnuta inkluzija

$$[U \cup W] \subseteq \{u + w; u \in U, w \in W\},$$

odnosno vrijedi jednakost $[U \cup W] = \{u + w; u \in U, w \in W\}$.

Zbog toga se $[U \cup W]$ zove **suma potprostora** U i W i označava $U + W$. Konstrukciju možemo napraviti i za više potprostora $W_1, W_2, \dots, W_n$:

$$\begin{aligned} W_1 + W_2 + \dots + W_n &= [W_1 \cup W_2 \cup \dots \cup W_n] = \\ &= \{w_1 + w_2 + \dots + w_n; w_1 \in W_1, w_2 \in W_2, \dots, w_n \in W_n\}, \end{aligned}$$

pa i za bilo koji skup Σ potprostora od V :

$$\begin{aligned} \sum_{W \in \Sigma} W &= [\bigcup_{W \in \Sigma} W] = \{v \in V; \exists n \in \mathbb{N}, \exists W_1, W_2, \dots, W_n \in \Sigma, \\ &\exists w_1 \in W_1, w_2 \in W_2, \dots, w_n \in W_n, \text{ t.d. } v = w_1 + w_2 + \dots + w_n\}. \end{aligned}$$

Propozicija 1.4 *Ako su U i W konačnodimenzionalni potprostori vektorskog prostora V , onda je i potprostor $U + W$ konačnodimenzionalan i vrijedi:*

$$\dim(U + W) = \dim U + \dim W - \dim(U \cap W).$$

Dokaz: Neka je $\dim U = p$, $\dim W = q$ i $\dim U \cap W = k$. Zbog tvrdnje (g) teorema 1.1 je $k \leq p$ i $k \leq q$. Konstruirat ćemo sada bazu od $U + W$ koja ima $p + q - k$ elemenata i time će propozicija biti dokazana, jer je dimenzija broj elemenata baze.

Neka je $\{x_1, x_2, \dots, x_k\}$ baza od $U \cap W$. Kako je $U \cap W$ potprostor od U , prema tvrdnji (d) teorema 1.1 ta je baza od $U \cap W$ sadržana u nekoj bazi od U , tj. možemo naći bazu od U oblika $\{x_1, x_2, \dots, x_k, y_{k+1}, y_{k+2}, \dots, y_p\}$. Analogno možemo naći bazu od W oblika $\{x_1, x_2, \dots, x_k, z_{k+1}, z_{k+2}, \dots, z_q\}$. Dokazat ćemo sada da je

$$B = \{x_1, x_2, \dots, x_k, y_{k+1}, y_{k+2}, \dots, y_p, z_{k+1}, z_{k+2}, \dots, z_q\}$$

baza od $U + W$.

Dokažimo najprije da je skup B linearno nezavisan. Neka su $\alpha_1, \dots, \alpha_k, \beta_{k+1}, \dots, \beta_p, \gamma_{k+1}, \dots, \gamma_q$ skalari iz K takvi da je

$$\alpha_1 x_1 + \dots + \alpha_k x_k + \beta_{k+1} y_{k+1} + \dots + \beta_p y_p + \gamma_{k+1} z_{k+1} + \dots + \gamma_q z_q = 0.$$

Treba dokazati da su svi skalari $\alpha_1, \dots, \alpha_k, \beta_{k+1}, \dots, \beta_p, \gamma_{k+1}, \dots, \gamma_q$ jednaki nuli. Gornja jednakost se može zapisati ovako:

$$\alpha_1 x_1 + \dots + \alpha_k x_k + \beta_{k+1} y_{k+1} + \dots + \beta_p y_p = -\gamma_{k+1} z_{k+1} - \dots - \gamma_q z_q.$$

Označimo li taj vektor sa x , lijeva strana pokazuje da je $x \in U$, a desna da je $x \in W$. Stoga je $x \in U \cap W$, a kako je $\{x_1, x_2, \dots, x_k\}$ baza od $U \cap W$, možemo naći skalare $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_k \in K$ takve da je

$$x = \lambda_1 x_1 + \dots + \lambda_k x_k.$$

Kako je vektor x jednak desnoj strani prethodne jednakosti, imamo

$$\lambda_1 x_1 + \dots + \lambda_k x_k = -\gamma_{k+1} z_{k+1} - \dots - \gamma_q z_q,$$

odnosno

$$\lambda_1 x_1 + \dots + \lambda_k x_k + \gamma_{k+1} z_{k+1} + \dots + \gamma_q z_q = 0.$$

Budući da je $\{x_1, x_2, \dots, x_k, z_{k+1}, z_{k+2}, \dots, z_q\}$ baza od W , taj je skup linearno nezavisan, pa iz gornje jednakosti slijedi da su svi koeficijenti jednaki nuli, a posebno $\gamma_{k+1} = \dots = \gamma_q = 0$. Tada je $x = 0$, pa slijedi i

$$\alpha_1 x_1 + \dots + \alpha_k x_k + \beta_{k+1} y_{k+1} + \dots + \beta_p y_p = 0.$$

Budući da je $\{x_1, x_2, \dots, x_k, y_{k+1}, y_{k+2}, \dots, y_p\}$ baza od U , taj je skup linearno nezavisan, pa iz gornje jednakosti slijedi $\alpha_1 = \dots = \alpha_k = \beta_{k+1} = \dots = \beta_p = 0$. Dakle, svi koeficijenti $\alpha_1, \dots, \alpha_k, \beta_{k+1}, \dots, \beta_p, \gamma_{k+1}, \dots, \gamma_q$ jednaki su nuli, pa smo time dokazali da je skup B linearno nezavisan.

Treba još dokazati da skup B razapinje potprostor $U + W$. Neka je x bilo koji vektor iz $U + W$. Tada je prema propoziciji 1.3 $x = u + w$ za neke $u \in U$ i $w \in W$. $\{x_1, \dots, x_k, y_{k+1}, \dots, y_p\}$ je baza od U i $\{x_1, \dots, x_k, z_{k+1}, \dots, z_q\}$ je baza od W , pa možemo naći skalare $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_p, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_q$ iz K takve da je

$$u = \alpha_1 x_1 + \dots + \alpha_k x_k + \alpha_{k+1} y_{k+1} + \dots + \alpha_p y_p$$

i

$$w = \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k + \beta_{k+1} z_{k+1} + \dots + \beta_q z_q.$$

Slijedi

$$\begin{aligned} x = u + w &= (\alpha_1 + \beta_1)x_1 + \dots + (\alpha_k + \beta_k)x_k + \\ &+ \alpha_{k+1}y_{k+1} + \dots + \alpha_p y_p + \beta_{k+1}z_{k+1} + \dots + \beta_q z_q. \end{aligned}$$

Posljednja jednakost pokazuje da je bilo bilo koji vektor $x \in U + W$ linearna kombinacija vektora iz B , dakle B razapinje potprostor $U + W$.

Napomenimo da za dimenziju sume više potprostora nemamo tako jednostavnu formulu. Ako su X, Y i Z potprostori od V onda je moguće samo dokazati nejednakost

$$\begin{aligned} \dim(X + Y + Z) &\leq \dim X + \dim Y + \dim Z - \\ &- \dim(X \cap Y) - \dim(X \cap Z) - \dim(Y \cap Z) + \dim(X \cap Y \cap Z). \end{aligned}$$

Slične nejednakosti vrijede i u slučaju više konačnodimenzionalnih potprostora.

Prema propoziciji 1.4 dimenzija sume dvaju konačnodimenzionalnih potprostora je najveća i jednaka $\dim U + \dim W$ ako i samo ako je $U \cap W = \{0\}$. U općem slučaju (a ne samo ako su potprostori konačnodimenzionalni), ako je $U \cap W = \{0\}$ kažemo da je **suma** $U + W$ **direktna** i umjesto $U + W$ pišemo $U \dot{+} W$. Suma je direktna ako i samo ako za svaki $v \in U + W$ postoje jedinstveni $u \in U$ i $w \in W$ takvi da je $v = u + w$, ili ekvivalentno, ako za $u \in U$ i $w \in W$ vrijedi $u + w = 0$ ako i samo ako je $u = 0$ i $w = 0$.

Općenitije, za potprostore $W_1, W_2, \dots, W_n$ kažemo da tvore direktnu sumu, koju onda označavamo sa $W_1 \dot{+} W_2 \dot{+} \dots \dot{+} W_n$, ako za svaki vektor v iz potprostora $W_1 + W_2 + \dots + W_n$ postoje jedinstveni vektori $w_1 \in W_1, w_2 \in W_2, \dots, w_n \in W_n$, takvi da je $v = w_1 + w_2 + \dots + w_n$, ili ekvivalentno, ako za bilo koje vektore $w_1 \in W_1, w_2 \in W_2, \dots, w_n \in W_n$ vrijedi $w_1 + w_2 + \dots + w_n = 0$ ako i samo ako je $w_1 = w_2 = \dots = w_n = 0$. Ako su $B_1, B_2, \dots, B_n$ baze redom od $W_1, W_2, \dots, W_n$, onda je njihova unija $B_1 \cup B_2 \cup \dots \cup B_n$ baza direktne sume $W_1 \dot{+} W_2 \dot{+} \dots \dot{+} W_n$. Prema tome je

$$\dim(W_1 \dot{+} W_2 \dot{+} \dots \dot{+} W_n) = \dim W_1 + \dim W_2 + \dots + \dim W_n.$$

Ako je V vektorski prostor i X njegov potprostor, **direktni komplement** od X u V je svaki potprostor Y takav da je $V = X \dot{+} Y$.

Propozicija 1.5 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor i X njegov potprostor. Postoji direktni komplement od X u V .*

Dokaz: Neka je $\{x_1, x_2, \dots, x_k\}$ baza od X . Prema tvrdnji (d) teorema 1.1 postoje vektori $x_{k+1}, \dots, x_n$ takvi da je $\{x_1, x_2, \dots, x_k, x_{k+1}, \dots, x_n\}$ baza od V . Stavimo $Y = [\{x_{k+1}, \dots, x_n\}]$. Tada je Y potprostor od V i $\{x_{k+1}, \dots, x_n\}$ je njegova baza. Svaki vektor v prostora V može se prikazati kao linearna kombinacija vektora baze od V :

$$v = \alpha_1 x_1 + \dots + \alpha_n x_n.$$

Stavimo sada

$$x = \alpha_1 x_1 + \dots + \alpha_k x_k \quad \text{i} \quad y = \alpha_{k+1} x_{k+1} + \dots + \alpha_n x_n.$$

Tada je $x \in X$, $y \in Y$ i $v = x + y$. Prema tome je $V = X + Y$. Nadalje, za $v \in X \cap Y$ postoje $\lambda_1, \dots, \lambda_k \in K$ i $\lambda_{k+1}, \dots, \lambda_n \in K$ takvi da je

$$v = \lambda_1 x_1 + \dots + \lambda_k x_k \quad \text{i} \quad v = \lambda_{k+1} x_{k+1} + \dots + \lambda_n x_n.$$

Odatle je

$$\lambda_1 x_1 + \dots + \lambda_k x_k - \lambda_{k+1} x_{k+1} - \dots - \lambda_n x_n = 0.$$

Zbog linearne nezavisnosti baze $\{x_1, x_2, \dots, x_k, x_{k+1}, \dots, x_n\}$ slijedi

$$\lambda_1 = \lambda_2 = \dots = \lambda_k = \lambda_{k+1} = \dots = \lambda_n = 0.$$

Zaključujemo da je $v = 0$, a to pokazuje da je $X \cap Y = \{0\}$, odnosno $V = X \dot{+} Y$. Prema tome, Y je direktni komplement od X u V .

Razmatrat ćemo sada još jednu važnu konstrukciju u teoriji vektorskih prostora, a to je **kvocijentni prostor**. Neka je V vektorski prostor i W potprostor. U skupu V definiramo relaciju $\sim$ na sljedeći način:

$$x \sim y \Leftrightarrow x - y \in W.$$

Dokažimo najprije da je $\sim$ relacija ekvivalencije. Za bilo koji $x \in V$ vrijedi $x - x = 0 \in W$, jer nulvektor je sadržan u svakom potprostoru. Prema tome je $x \sim x$. Nadalje, ako je $x \sim y$, tj. $x - y \in W$, onda je $y - x = -(x - y) \in W$, dakle vrijedi i $y \sim x$. Nadalje, iz $x \sim y$ i $y \sim z$ slijedi $x - y \in W$ i $y - z \in W$, dakle i $x - z = (x - y) + (y - z) \in W$. Prema tome je $x \sim z$. Time je dokazano da je $\sim$ relacija ekvivalencije.

Skup svih klasa ekvivalencije u skupu V u odnosu na tu relaciju ekvivalencije označavat ćemo sa V/W . Opisat ćemo sada поближе svaku pojedinu klasu ekvivalencije, tj. svaki element skupa V/W . Neka je $x \in V$ i neka je $[x]$ njegova klasa ekvivalencije, tj. $[x] = \{y \in V; y \sim x\}$. Ako je $y \in [x]$ tada je $w = y - x \in W$ i $y = x + w$. Dakle imamo inkluziju

$$[x] \subseteq \{x + w; w \in W\}.$$

Dokažimo i obrnutu inkluziju. Ako je $w \in W$ i $y = x + w$, tada je $y - x = w \in W$, dakle $y \sim x$ ili $y \in [x]$. Time je dokazana i obrnuta inkluzija

$$[x] \supseteq \{x + w; w \in W\},$$

tj. imamo jednakost $[x] = \{x + w; w \in W\}$. Stoga ćemo klasu ekvivalencije $[x]$ koja sadrži vektor x označavati sa $x + W$:

$$[x] = x + W = \{x + w; w \in W\}.$$

U skup V/W uvest ćemo sada operaciju zbrajanja i množenja skalarima iz K :

$$(x + W) + (y + W) = (x + y) + W, \quad \lambda(x + W) = (\lambda x) + W.$$

Dokažimo da su ove operacije dobro definirane, tj. da rezultati ne ovise o izboru predstavnika klasa. Neka su $x \sim x'$ i $y \sim y'$, tj. $x + W = x' + W$ i $y + W = y' + W$. To znači da vrijedi $x - x' \in W$ i $y - y' \in W$. Tada je

$$(x + y) - (x' + y') = (x - x') + (y - y') \in W,$$

dakle je $(x + y) \sim (x' + y')$, odnosno $(x + y) + W = (x' + y') + W$. Time smo dokazali da je zbrajanje u V/W dobro definirano. Sasvim analogno dokazuje se da je i množenje skalarom dobro definirano, tj. da je $(\lambda x) + W = (\lambda x') + W$.

S tako definiranim operacijama skup V/W postaje vektorski prostor nad poljem K . Doista, iz komutativnosti i asocijativnosti zbrajanja vektora u V

neposredno slijedi komutativnost i asocijativnost zbrajanja elemenata skupa V/W :

$$\begin{aligned}(x + W) + (y + W) &= (x + y) + W = (y + x) + W = (y + W) + (x + W), \\ ((x + W) + (y + W)) + (z + W) &= ((x + y) + z) + W = \\ &= (x + (y + z)) + W = (x + W) + ((y + W) + (z + W)).\end{aligned}$$

Nadalje, element $0 + W = W$ je neutralan u V/W u odnosu na zbrajanje, a element $(-x) + W$ je suprotan elementu $x + W$ u odnosu na zbrajanje u V/W :

$$\begin{aligned}(0 + W) + (x + W) &= (0 + x) + W = x + W, \\ (x + W) + ((-x) + W) &= (x - x) + W = 0 + W.\end{aligned}$$

Prema tome, V/W je u odnosu na definirano zbrajanje komutativna grupa. Neposredno se provjerava i odnos množenja skalarom prema zbrajanju u V/W :

$$\begin{aligned}\lambda((x + W) + (y + W)) &= \lambda((x + y) + W) = \lambda(x + y) + W = \\ &= (\lambda x + \lambda y) + W = (\lambda x + W) + (\lambda y + W) = \lambda(x + W) + \lambda(y + W); \\ (\lambda + \mu)(x + W) &= (\lambda + \mu)x + W = (\lambda x + \mu x) + W = \\ &= (\lambda x + W) + (\mu x + W) = \lambda(x + W) + \mu(x + W); \\ (\lambda\mu)(x + W) &= (\lambda\mu)x + W = \lambda(\mu x + W) = \lambda(\mu(x + W)).\end{aligned}$$

Time je dokazano da je V/W s definiranim operacijama vektorski prostor nad poljem K . V/W se zove **kvocijentni prostor prostora V po potprostoru W** .

Propozicija 1.6 *Ako je V konačnodimenzionalan vektorski prostor i W njegov potprostor, tada je i kvocijentni prostor V/W konačnodimenzionalan i vrijedi:*

$$\dim V/W = \dim V - \dim W.$$

Dokaz: Neka je $k = \dim W$ i $n = \dim V$ (naravno, $k \leq n$). Izaberimo bazu $\{x_1, x_2, \dots, x_k\}$ od W . Prema tvrdnji (d) teorema 1.1 ona se može dopuniti do baze $\{x_1, x_2, \dots, x_k, x_{k+1}, \dots, x_n\}$ od V . Dokazat ćemo sada da je $\{x_{k+1} + W, \dots, x_n + W\}$ baza od V/W i time će propozicija biti dokazana jer je broj tih vektora u V/W jednak $n - k$.

Dokažimo najprije da je taj skup vektora u V/W linearno nezavisan. Neka su $\lambda_{k+1}, \dots, \lambda_n \in K$ takvi da je

$$0 = \lambda_{k+1}(x_{k+1} + W) + \dots + \lambda_n(x_n + W) = (\lambda_{k+1}x_{k+1} + \dots + \lambda_nx_n) + W.$$

Dakle $(\lambda_{k+1}x_{k+1} + \dots + \lambda_nx_n) \sim 0$ ili $(\lambda_{k+1}x_{k+1} + \dots + \lambda_nx_n) \in W$. Taj se vektor može prikazati kao linearna kombinacija vektora baze $\{x_1, x_2, \dots, x_k\}$ potprostora W , tj. postoje $\lambda_1, \dots, \lambda_k \in K$ takvi da je

$$\lambda_{k+1}x_{k+1} + \dots + \lambda_nx_n = \lambda_1x_1 + \dots + \lambda_kx_k.$$

Odatle slijedi

$$-\lambda_1 x_1 - \dots - \lambda_k x_k + \lambda_{k+1} x_{k+1} + \dots + \lambda_n x_n = 0.$$

Međutim, skup vektora $\{x_1, x_2, \dots, x_k, x_{k+1}, \dots, x_n\}$ je baza od V , dakle taj je skup linearno nezavisan. Iz gornje jednakosti slijedi da su nužno svi koeficijenti jednaki nuli. Posebno, $\lambda_{k+1} = \lambda_{k+2} = \dots = \lambda_n = 0$. To pokazuje da je skup vektora $\{x_{k+1} + W, \dots, x_n + W\}$ u vektorskom prostoru V/W linearno nezavisan.

Treba još dokazati da skup vektora $\{x_{k+1} + W, \dots, x_n + W\}$ razapinje cijeli prostor V/W . Neka je $x \in V$ proizvoljan (tj. $x + W \in V/W$ je proizvoljan). Tada je x linearna kombinacija vektora baze $\{x_1, \dots, x_n\}$ prostora V , tj. postoje $\lambda_1, \dots, \lambda_n \in K$ takvi da je

$$x = \lambda_1 x_1 + \dots + \lambda_k x_k + \lambda_{k+1} x_{k+1} + \dots + \lambda_n x_n.$$

Stavimo $w = \lambda_1 x_1 + \dots + \lambda_k x_k$. Tada je $w \in W$, pa je

$$\begin{aligned} x + W &= (x - w) + W = (\lambda_{k+1} x_{k+1} + \dots + \lambda_n x_n) + W = \\ &= \lambda_{k+1}(x_{k+1} + W) + \dots + \lambda_n(x_n + W). \end{aligned}$$

Time je propozicija u potpunosti dokazana.

Za vektorski prostor V i njegov potprostor W preslikavanje $\pi : V \rightarrow V/W$, koje svakom vektoru $x \in V$ pridružuje njegovu klasu ekvivalencije $[x] = x + W$, zove se **kvocijentno preslikavanje**:

$$\pi(x) = [x] = x + w, \quad x \in V.$$

Primijetimo da vrijedi:

$$\pi(x + y) = \pi(x) + \pi(y), \quad x, y \in V; \quad \pi(\lambda x) = \lambda \pi(x), \quad \lambda \in K, \quad x \in V.$$

Poglavlje 2

Linearni operatori

Ako su V i W vektorski prostori, svako preslikavanje $A : V \rightarrow W$ zove se **operator**. Operator A je **aditivan** ako vrijedi:

$$A(x + y) = A(x) + A(y), \quad \forall x, y \in V.$$

Ako su V i W vektorski prostori nad istim poljem K , operator A je **homogen** ako vrijedi:

$$A(\lambda x) = \lambda A(x), \quad \forall \lambda \in K, \forall x \in V.$$

Operator A je **linearan**, ako je aditivan i homogen, tj. ako vrijedi:

$$A(\lambda x + \mu y) = \lambda A(x) + \mu A(y), \quad \forall \lambda, \mu \in K, \forall x, y \in V.$$

Ako je A linearan operator, obično se umjesto $A(x)$ piše Ax .

Za vektorske prostore V i W nad istim poljem K sa $L(V, W)$ ćemo označavati skup svih linearnih operatora $A : V \rightarrow W$. U taj skup uvodimo operaciju zbrajanja: ako su $A, B \in L(V, W)$ sa $A+B$ označavamo operator sa V u W definiran relacijom

$$(A + B)(v) = Av + Bv, \quad v \in V.$$

Nadalje, uvodimo i operaciju množenja elemenata od $L(V, W)$ skalarima iz polja K : ako je $A \in L(V, W)$ i $\lambda \in K$ sa λA označavamo operator sa V u W definiran relacijom

$$(\lambda A)(v) = \lambda(Av), \quad v \in V.$$

Lako se vidi da su tako definirani operatori $A + B$ i λA linearni, dakle elementi od $L(V, W)$. Također, jednostavno se dokazuje da uz tako definirane operacije skup $L(V, W)$ svih linearnih operatora sa V u W postaje vektorski prostor nad poljem K .

Ako su V, W i U tri vektorska prostora i ako su $A \in L(V, W)$ i $B \in L(W, U)$ onda definiramo $BA : V \rightarrow U$ kao kompoziciju funkcija: $(BA)(v) = B(Av)$,

$v \in V$. Tako definiran operator je linearan, $BA \in L(V, U)$, i zove se **produkt operatora** B i A . Tako definiran produkt ima svojstvo asocijativnosti: ako su $A \in L(V, W)$, $B \in L(W, U)$ i $C \in L(U, X)$ onda je $(CB)A = C(BA)$.

Pri svakoj definiciji postavlja se pitanje smislenosti te definicije, a prije svega nije li skup definiranih objekata prazan. Egzistenciju mnoštva linearnih operatora u slučaju konačnodimenzionalne domene garantira sljedeća propozicija:

Propozicija 2.1 *Neka su V i W vektorski prostori nad poljem K i pretpostavimo da je V konačnodimenzionalan. Neka je $\{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ baza od V i neka su $w_1, w_2, \dots, w_n$ proizvoljni vektori iz W . Tada postoji jedinstven $A \in L(V, W)$ takav da vrijedi*

$$Ae_j = w_j \text{ za } j = 1, 2, \dots, n.$$

Dokaz: Egzistencija: Svaki vektor $x \in V$ na jedinstven način može se prikazati kao linearna kombinacija vektora baze:

$$x = \alpha_1 e_1 + \alpha_2 e_2 + \dots + \alpha_n e_n.$$

Za taj vektor x stavimo

$$A(x) = \alpha_1 w_1 + \alpha_2 w_2 + \dots + \alpha_n w_n.$$

Tako smo definirali operator $A : V \rightarrow W$ za kojeg očito vrijedi $A(e_j) = w_j$ za $j = 1, 2, \dots, n$. Dokažimo da je taj operator linearan. Neka su $\lambda, \mu \in K$ i neka je pored x zadan još jedan vektor $y \in V$ s prikazom u bazi:

$$y = \beta_1 e_1 + \beta_2 e_2 + \dots + \beta_n e_n.$$

Tada je

$$A(y) = \beta_1 w_1 + \beta_2 w_2 + \dots + \beta_n w_n.$$

Nadalje,

$$(\lambda x + \mu y) = (\lambda \alpha_1 + \mu \beta_1) e_1 + (\lambda \alpha_2 + \mu \beta_2) e_2 + \dots + (\lambda \alpha_n + \mu \beta_n) e_n,$$

pa slijedi

$$\begin{aligned} A(\lambda x + \mu y) &= (\lambda \alpha_1 + \mu \beta_1) w_1 + (\lambda \alpha_2 + \mu \beta_2) w_2 + \dots + (\lambda \alpha_n + \mu \beta_n) w_n = \\ &= \lambda(\alpha_1 w_1 + \alpha_2 w_2 + \dots + \alpha_n w_n) + \mu(\beta_1 w_1 + \beta_2 w_2 + \dots + \beta_n w_n) = \lambda A(x) + \mu A(y). \end{aligned}$$

Time je dokazana egzistencija.

Jedinstvenost: Pretpostavimo da su $A, B \in L(V, W)$ takvi da je $Ae_j = w_j$ i $Be_j = w_j$ za $j = 1, 2, \dots, n$. Za proizvoljan vektor $x = \alpha_1 e_1 + \alpha_2 e_2 + \dots + \alpha_n e_n$ iz prostora V zbog linearnosti operatora A i B imamo:

$$\begin{aligned} Ax &= \alpha_1 Ae_1 + \alpha_2 Ae_2 + \dots + \alpha_n Ae_n = \alpha_1 w_1 + \alpha_2 w_2 + \dots + \alpha_n w_n = \\ &= \alpha_1 Be_1 + \alpha_2 Be_2 + \dots + \alpha_n Be_n = Bx. \end{aligned}$$

Dakle, $Ax = Bx$ za svaki vektor $x \in V$, a to znači $A = B$ i jedinstvenost je dokazana.

Matrica s m redaka i n stupaca, koja se dobije tako da koeficijente u prikazu vektora Ae_j stavimo kao j -ti stupac, zove se **matrica operatora A u paru baza** (f, e) i označava $A(f, e)$:

$$A(f, e) = \begin{bmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} & \alpha_{13} & \cdots & \alpha_{1n} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} & \alpha_{23} & \cdots & \alpha_{2n} \\ \alpha_{31} & \alpha_{32} & \alpha_{33} & \cdots & \alpha_{3n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \alpha_{m1} & \alpha_{m2} & \alpha_{m3} & \cdots & \alpha_{mn} \end{bmatrix}$$

Dokazi tvrdnji sljedeće propozicije, koje izostavljamo, sastoje se u neposrednoj primjeni definicije matrice operatora u zadanom paru baza i definicija operacija u prostorima linearnih operatora.

Propozicija 2.3 *Neka su V, W i U konačnodimenzionalni vektorski prostori nad istim poljem K i neka su redom $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$, $f = \{f_1, f_2, \dots, f_m\}$ i $g = \{g_1, g_2, \dots, g_p\}$ uređene baze tih prostora.*

(a) *Ako su $A, B \in L(V, W)$ i $\lambda, \mu \in K$, onda je*

$$(\lambda A + \mu B)(f, e) = \lambda A(f, e) + \mu B(f, e).$$

(b) *Ako su $A \in L(V, W)$ i $B \in L(W, U)$, onda je*

$$(BA)(g, e) = B(g, f)A(f, e).$$

Za vektorske prostore V i W nad istim poljem linearan operator $A : V \rightarrow W$ zove se **izomorfizam** ako je A bijekcija sa V na W . Ako takav A postoji, kažemo da je vektorski prostor V **izomorfan** vektorskom prostoru W i pišemo $V \simeq W$. Operator identitete $I = I_V : V \rightarrow V$ je očito izomorfizam, pa vrijedi $V \simeq V$ za svaki vektorski prostor V . Nadalje, ako je $A : V \rightarrow W$ izomorfizam, onda je i inverzno preslikavanje $A^{-1} : W \rightarrow V$ izomorfizam. Dakle, iz $V \simeq W$ slijedi $W \simeq V$. Napokon, ako su $A : V \rightarrow W$ i $B : W \rightarrow U$ izomorfizmi, onda je i njihov produkt $BA : V \rightarrow U$ izomorfizam. Dakle, iz $V \simeq W$ i $W \simeq U$ slijedi $V \simeq U$. Ova razmatranja pokazuju da je *biti izomorfan* relacija ekvivalencije među vektorskim prostorima.

Teorem 2.1 *Neka su V i W konačnodimenzionalni vektorski prostori nad istim poljem K .*

(1) *Neka je $A \in L(V, W)$. Tada su sljedeća četiri svojstva međusobno ekvivalentna:*

(a) *A je izomorfizam.*

(b) *Za neku bazu $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ od V , $Ae = \{Ae_1, Ae_2, \dots, Ae_n\}$ je baza od W .*

(c) *Za svaku bazu e od V je Ae baza od W .*

(d) Postoje baze e od V i f od W takve da je $A(f, e)$ jedinična matrica.

- (2) Vektorski prostori V i W su izomorfni ako i samo ako je $\dim V = \dim W$. Posebno, svaki n -dimenzionalan vektorski prostor nad poljem K izomorfan je vektorskom prostoru K^n .

Dokaz: (1) Evidentno je da $(c) \Rightarrow (b)$.

Dokažimo da $(b) \Rightarrow (a)$. Pretpostavljamo, dakle, da je Ae baza od W za neku bazu e od V . Treba dokazati da odatle slijedi da je $A : V \rightarrow W$ bijekcija. Neka su x, y vektori iz V takvi da je $Ax = Ay$. Zbog linearnosti operatora A tada je $A(x - y) = 0$. Vektor $x - y$ prikažemo kao linearnu kombinaciju vektora baze e prostora V :

$$x - y = \lambda_1 e_1 + \lambda_2 e_2 + \dots + \lambda_n e_n.$$

Tada imamo:

$$0 = A(x - y) = \lambda_1 Ae_1 + \lambda_2 Ae_2 + \dots + \lambda_n Ae_n.$$

Po pretpostavci je $Ae = \{Ae_1, Ae_2, \dots, Ae_n\}$ baza prostora W pa slijedi

$$\lambda_1 = \lambda_2 = \dots = \lambda_n = 0.$$

Odatle je $x - y = 0$, odnosno $x = y$. Dakle, A je injekcija. Treba još dokazati da je $A : V \rightarrow W$ surjekcija. Neka je $w \in W$. Vektor w prikažemo pomoću vektora baze Ae prostora W :

$$w = \lambda_1 Ae_1 + \lambda_2 Ae_2 + \dots + \lambda_n Ae_n.$$

Stavimo $x = \lambda_1 e_1 + \dots + \lambda_n e_n$. Tada je očito $Ax = w$. Dakle je $R(A) = W$, tj. A je surjekcija. Time je dokazano da iz (b) slijedi (a) .

Dokažimo sada da iz (a) slijedi (c) . Pretpostavljamo da je $A : V \rightarrow W$ izomorfizam i neka je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ bilo koja baza od V . Treba dokazati da je $Ae = \{Ae_1, Ae_2, \dots, Ae_n\}$ baza od W . Dokažimo prvo linearnu nezavisnost od Ae . Neka su $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n \in K$ takvi da je

$$\lambda_1 Ae_1 + \lambda_2 Ae_2 + \dots + \lambda_n Ae_n = 0.$$

Zbog linearnosti operatora A slijedi $A(\lambda_1 e_1 + \lambda_2 e_2 + \dots + \lambda_n e_n) = 0$. Također je i $A(0) = 0$. Kako je po pretpostavci A izomorfizam, dakle i injekcija, iz jednakosti

$$A(\lambda_1 e_1 + \lambda_2 e_2 + \dots + \lambda_n e_n) = 0 = A(0)$$

slijedi

$$\lambda_1 e_1 + \lambda_2 e_2 + \dots + \lambda_n e_n = 0.$$

Međutim, $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ je baza, dakle linearno nezavisan podskup od V , pa slijedi $\lambda_1 = \lambda_2 = \dots = \lambda_n = 0$. To pokazuje da je Ae linearno nezavisan podskup od W . Treba još dokazati da skup Ae razapinje čitav prostor W . Neka je $w \in W$. Kako je po pretpostavci A izomorfizam, dakle i surjekcija, postoji $x \in V$

takav da je $Ax = w$. Vektor x prikažemo kao linearnu kombinaciju vektora baze $e : x = \lambda_1 e_1 + \lambda_2 e_2 + \dots + \lambda_n e_n$. Tada zbog linearnosti operatora A imamo:

$$w = Ax = A(\lambda_1 e_1 + \lambda_2 e_2 + \dots + \lambda_n e_n) = \lambda_1 A e_1 + \lambda_2 A e_2 + \dots + \lambda_n A e_n.$$

Time je dokazano da je proizvoljan vektor $w \in W$ linearna kombinacija vektora iz Ae . Dakle, Ae je baza od W , pa vrijedi (c).

Dokazali smo da su svojstva (a), (b) i (c) međusobno ekvivalentna. Dokazat ćemo sada da je svojstvo (b) ekvivalentno svojstvu (d) i time će tvrdnja (1) biti u potpunosti dokazana. Pretpostavimo da vrijedi (b) i neka je e baza od V takva da je $f = Ae$ baza od W . Tada je

$$Ae_1 = f_1, Ae_2 = f_2, \dots, Ae_n = f_n,$$

pa vidimo da je $A(f, e)$ jedinična matrica. Dakle, iz (b) slijedi (d). Pretpostavimo sada da vrijedi (d) i neka su e i f baze od V i W takve da je $A(f, e)$ jedinična matrica. To znači da je

$$Ae_1 = f_1, Ae_2 = f_2, \dots, Ae_n = f_n,$$

tj. $Ae = f$. Dakle, e je baza od V takva da je Ae baza od W , tj. vrijedi (b).

(2) Pretpostavimo da je $\dim V = \dim W = n$ i neka su $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ baza od V i $f = \{f_1, f_2, \dots, f_n\}$ baza od W . Prema propoziciji 2.1 postoji jedinstven $A \in L(V, W)$ takav da je

$$Ae_1 = f_1, Ae_2 = f_2, \dots, Ae_n = f_n,$$

tj. $Ae = f$. Prema dokazanoj tvrdnji (1) (konkretno iz ekvivalentnosti svojstava (a) i (b)) slijedi da je A izomorfizam, tj. prostori V i W su izomorfni. Vrijedi i obrnuta implikacija, jer ako su prostori V i W izomorfni onda iz dokazane tvrdnje (1) evidentno slijedi da su im dimenzije jednake. Napokon, kako očito je $\dim K^n = n$. Doista, vektori

$$(1, 0, \dots, 0), (0, 1, 0, \dots, 0), \dots, (0, \dots, 0, 1)$$

tvore bazu prostora K^n i ima ih n . Dakle, svaki je n -dimenzionalan vektorski prostor nad poljem K izomorfan prostoru K^n .

Time je teorem 2.1 u potpunosti dokazan.

Teorem 2.2 *Neka su V i W konačnodimenzionalni vektorski prostori nad poljem K i neka su $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ baza od V i $f = \{f_1, f_2, \dots, f_m\}$ baza od W . Tada je $A \mapsto A(f, e)$ izomorfizam vektorskog prostora $L(V, W)$ na vektorski prostor $M_{m,n}(K)$ svih matrica sa m redaka i n stupaca.*

Dokaz: Prema tvrdnji (a) propozicije 2.3 to je preslikavanje linearno.

Dokažimo da je to preslikavanje injektivno. Neka su A i B operatori iz $L(V, W)$ takvi da je $A(f, e) = B(f, e)$. Iz definicije matrice operatora u određenom paru baza odatle slijedi da je $Ae_1 = Be_1, Ae_2 = Be_2, \dots, Ae_n = Be_n$. Iz jedinstvenosti u propoziciji 2.1 odatle slijedi $A = B$. Time je dokazano da je preslikavanje $A \mapsto A(f, e)$ injektivno.

$w = Av$. Kako je $V = N(A) \dot{+} Y$ postoje $z \in N(A)$ i $y \in Y$ takvi da je $v = z + y$. Sada je $w = Av = Az + Ay = Ay = \varphi(y)$. Time je dokazano da je φ surjekcija i lema je u potpunosti dokazana.

Dokaz teorema 2.3: Prema propoziciji 1.5 postoji potprostor Y prostora V takav da je $V = Y \dot{+} N(A)$. Kako se radi o direktnoj sumi, to je

$$\dim V = \dim Y + \dim N(A) = \dim Y + d(A).$$

Prema upravo dokazanoj lemi 2.1 prostor Y izomorfan je prostoru $R(A)$, pa su im po tvrdnji (2) teorema 2.1 dimenzije iste: $\dim Y = \dim R(A) = r(A)$. Time je teorem 2.3 dokazan.

Promatrajmo sada situaciju $V = W$. Pišemo kraće $L(V, V) = L(V)$, te ako je e baza od V i $A \in L(V)$ pišemo $A(e)$ umjesto $A(e, e)$. Ako je $\dim V = n$ onda je dimenzija prostora $L(V)$ jednaka n^2 , a $A(e)$ je kvadratna matrica n -tog reda. Primijetimo da je u vektorskom prostoru $L(V)$ osim operacija zbrajanja i množenja skalarom definirana i operacija množenja: za $A, B \in L(V)$ je $AB \in L(V)$.

Za izomorfizam $A : V \rightarrow V$ upotrebljavamo i naziv **regularan operator**. Primijetimo da iz teorema o rangju i defektu za operator $A \in L(V)$ slijedi:

$$A \text{ injekcija} \iff d(A) = 0 \iff r(A) = n \iff A \text{ surjekcija}.$$

Dakle, $A \in L(V)$ je injekcija ako i samo ako je A surjekcija, dakle, regularan operator.

Skup svih regularnih operatora na prostoru V je grupa s obzirom na množenje operatora. Tu grupu označavamo sa $GL(V)$. Ona je izomorfna grupi $GL_n(K)$ regularnih kvadratnih matrica n -tog reda (izomorfizam je $A \mapsto A(e)$ za bilo koju bazu e od V). Ako je $n > 1$ ta je grupa nekomutativna.

Neka su $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ i $e' = \{e'_1, e'_2, \dots, e'_n\}$ dvije baze od V . Prema propoziciji 2.1 postoji jedinstven linearan operator $T : V \rightarrow V$ takav da je $Te = e'$ (tj. $Te_j = e'_j$ za $j = 1, \dots, n$). Prema tvrdnji (1) teorema 2.1 T je izomorfizam tj. $T \in GL(V)$. T se zove **operator prijelaza iz baze e u bazu e'** . Ako sa τ_{ij} označimo elemente kvadratne matrice $T(e)$, uočimo da za jedinični operator $I = I_V$ na prostoru V vrijedi:

$$Ie'_j = e'_j = Te_j = \tau_{1j}e_1 + \tau_{2j}e_2 + \dots + \tau_{nj}e_n.$$

To pokazuje da je matrica operatora T u bazi e jednaka matrici jediničnog operatora I u paru baza (e, e') :

$$T(e) = I(e, e').$$

Ta činjenica omogućuje vrlo jednostavan dokaz veze između matrica istog operatora u raznim parovima baza:

Propozicija 2.4 Neka su V i W konačnodimenzionalni vektorski prostori i $A \in L(V, W)$. Neka su e i e' baze od V , f i f' baze od W i $T \in GL(V)$ i $S \in GL(W)$ pripadni operatori prijelaza: $Te = e'$, $Sf = f'$. Tada je

$$A(f', e') = S(f)^{-1}A(f, e)T(e).$$

Dokaz: Prema tvrdnji (b) propozicije 2.3 i zbog jednakosti $T(e) = I_V(e, e')$ i $S(f) = I_W(f, f')$ imamo:

$$\begin{aligned} A(f, e)T(e) &= A(f, e)I_V(e, e') = (AI_V)(f, e') = A(f, e') = \\ &= (I_W A)(f, e') = I_W(f, f')A(f', e') = S(f)A(f', e') \end{aligned}$$

a množenjem slijeva s inverznom matricom od regularne matrice $S(f)$ dobivamo upravo jednakost koju dokazujemo: $A(f', e') = S(f)^{-1}A(f, e)T(e)$.

Teorem 2.4 Neka su V i W konačnodimenzionalni vektorski prostori i neka su $A, B \in L(V, W)$.

(1) Sljedeća su dva svojstva međusobno ekvivalentna:

- (a) Postoje $T \in GL(V)$ i $S \in GL(W)$ takvi da je $A = SBT$.
- (b) $r(A) = r(B)$.

(2) Vrijedi $r(A) = r$ ako i samo ako postoje baze e od V i f od W takve da je $A(f, e) = E_{m,n,r}$. Pri tome je $n = \dim V$, $m = \dim W$ i $E_{m,n,r}$ je matrica s m redaka i n stupaca koja ima sve elemente 0 osim jedinične matrice formata $r \times r$ u gornjem lijevom kvadrantu.

Dokaz: Dokažimo najprije tvrdnju (2). Neka je $A \in L(V, W)$, $\dim V = n$, $\dim W = m$ i pretpostavimo da je $r(A) = r$. Prema teoremu o rangui i defektu tada je $d(A) = \dim N(A) = n - r$. Prema propoziciji 1.5 postoji potprostor Y prostora V takav da je $V = Y \dot{+} N(A)$ i tada je $\dim Y = r$. Izaberimo bazu $\{e_1, e_2, \dots, e_r\}$ od Y i bazu $\{e_{r+1}, e_{r+2}, \dots, e_n\}$ od $N(A)$. Tada je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_r, e_{r+1}, \dots, e_n\}$ baza od V . Nadalje, stavimo $f_j = Ae_j$ za $j = 1, 2, \dots, r$. Po lemi 2.1 $\{f_1, \dots, f_r\}$ je baza od $R(A)$. Dopolnimo tu bazu do baze $f = \{f_1, \dots, f_r, f_{r+1}, \dots, f_m\}$ od W . Tada imamo:

$$Ae_1 = f_1, Ae_2 = f_2, \dots, Ae_r = f_r, Ae_{r+1} = 0, \dots, Ae_n = 0.$$

To pokazuje da je $A(f, e) = E_{m,n,r}$.

Dokažimo sada obrat. Neka je $A \in L(V, W)$ i neka su

$$e = \{e_1, \dots, e_r, e_{r+1}, \dots, e_n\} \quad \text{i} \quad f = \{f_1, \dots, f_r, f_{r+1}, \dots, f_m\}$$

baza prostora V i W takve da vrijedi $A(f, e) = E_{m,n,r}$. To znači da je

$$Ae_1 = f_1, \dots, Ae_r = f_r, Ae_{r+1} = 0, \dots, Ae_n = 0.$$

Budući da $Ae_1, \dots, Ae_n$ razapinju $R(A)$, prema gornjim jednakostima je jasno da je $\{f_1, \dots, f_r\}$ baza od $R(A)$. Stoga je $r(A) = \dim R(A) = r$. Time je tvrdnja (2) dokazana.

Dokažimo sada tvrdnju (1). Pretpostavimo da vrijedi $r(A) = r(B) = r$. Prema dokazanoj tvrdnji (2) postoje baze e i e' od V i baze f i f' od W takve da vrijedi $A(f, e) = E_{m,n,r} = B(f', e')$. Neka je $T \in GL(V)$ operator prijelaza iz baze e u bazu e' i neka je $S \in GL(W)$ operator prijelaza iz baze f' u bazu f . Primjenom propozicije 2.4 i tvrdnje (b) propozicije 2.3 (uz napomenu da je inverzni operator S^{-1} od S operator prijelaza iz baze f u bazu f' i da je $(S^{-1})(f)^{-1} = S(f)$) dobivamo:

$$A(f, e) = B(f', e') = S(f)B(f, e)T(e) = (SBT)(f, e).$$

Kako je prema teoremu 2.2 preslikavanje $C \mapsto C(f, e)$ izomorfizam sa $L(V, W)$ na $M_{m,n}(K)$, odatle slijedi $A = SBT$. Time smo dokazali da (b) $\Rightarrow$ (a).

Obrnutu implikaciju dokazat ćemo pomoću sljedeće leme:

Lema 2.2 *Neka su V, W i U konačnodimenzionalni vektorski prostori i neka su $A \in L(V, W)$ i $B \in L(W, U)$. Tada je $r(BA) \leq r(A)$ i $r(BA) \leq r(B)$.*

Dokaz: Imamo $R(BA) = \{BAx; x \in V\} \subseteq \{By; y \in W\} = R(B)$ pa slijedi $r(BA) \leq r(B)$. Nadalje, kako je $R(A) = \{Ax; x \in V\}$ imamo

$$R(BA) = \{B(Ax); x \in V\} = \{By; y \in R(A)\}.$$

Stoga, ako je $\{y_1, y_2, \dots, y_k\}$ baza od $R(A)$, onda skup $\{By_1, By_2, \dots, By_k\}$ razapinje $R(BA)$, pa je $r(BA) = \dim R(BA) \leq k = \dim R(A) = r(A)$.

Dokažimo sada da u tvrdnji (1) teorema 2.4 iz (a) slijedi (b). Pretpostavimo, dakle, da su $A, B \in L(V, W)$ i pretpostavimo da postoje $S \in GL(W)$ i $T \in GL(V)$ takvi da je $A = SBT$. Tada iz leme 2.2 slijedi redom:

$$r(A) = r(S(BT)) \leq r(BT) \leq r(B).$$

Kako je i $B = S^{-1}AT^{-1}$, analogno se dobiva i $r(B) \leq r(A)$. Iz dvije nejednakosti slijedi jednakost $r(A) = r(B)$. Dakle iz (a) slijedi (b) i time je tvrdnja (1) u teoremu 2.4 dokazana.

Neka je V vektorski prostor nad poljem K . Samo polje K je također vektorski prostor nad K i dimenzija mu je 1 (doista, ako je $\alpha \in K$ različit od nule, onda je jednočlan skup $\{\alpha\}$ očito linearno nezavisan i razapinje prostor K : svaki $\beta \in K$ može se pisati $\beta = \lambda\alpha$ za $\lambda = \beta/\alpha \in K$; dakle, $\{\alpha\}$ je baza vektorskog prostora K nad poljem K). Vektorski prostor $V' = L(V, K)$ zove se **dualni prostor** vektorskog prostora V . Njegovi se elementi zovu **linearni funkcionali** (ili **linearne forme**) na vektorskom prostoru V . Ako je V konačnodimenzionalan, onda je prema propoziciji 2.2 i dualan prostor V' konačnodimenzionalan i vrijedi $\dim V' = \dim L(V, K) = (\dim V)(\dim K) = \dim V$.

Prisjetimo se dokaza propozicije 2.2. Uzeli smo bazu $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ prostora V i bazu $f = \{f_1, f_2, \dots, f_m\}$ prostora W i onda smo pokazali da operatori $E_{ij} \in L(V, W)$, definirani sa

$$E_{ij}e_k = \delta_{jk}f_i, \quad 1 \leq i \leq m, \quad 1 \leq j \leq n, \quad 1 \leq k \leq n$$

tvore bazu prostora $L(V, W)$. Ako je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ baza prostora V , a za bazu jednodimenzionalnog prostora K uzmemo $\{1\}$, onda tim postupkom dolazimo do baze $e' = \{e'_1, e'_2, \dots, e'_n\}$ prostora V' . Funkcionali e'_j definirani su sa $e'_j(e_k) = \delta_{jk}$ ($j, k \in \{1, 2, \dots, n\}$). Za bazu e' kažemo da je **dualna** bazi e .

Neja je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ baza prostora V , i $e' = \{e'_1, e'_2, \dots, e'_n\}$ njoj dualna baza prostora V' . Za $x \in V$ možemo pisati

$$x = \sum_{1 \leq k \leq n} \alpha_k e_k.$$

Primijenimo li na tu jednakost linearan funkcional e'_j dobivamo

$$e'_j(x) = \sum_{k=1}^n \alpha_k e'_j(e_k) = \sum_{k=1}^n \alpha_k \delta_{jk} = \alpha_j.$$

Dakle, za svaki $x \in V$ vrijedi:

$$x = \sum_{j=1}^n e'_j(x) e_j.$$

Analogno, za $f \in V'$ možemo pisati

$$f = \sum_{1 \leq j \leq n} \beta_j e'_j.$$

Primijenimo li taj linearan funkcional na vektor e_k dobivamo

$$f(e_k) = \sum_{j=1}^n \beta_j e'_j(e_k) = \sum_{j=1}^n \beta_j \delta_{jk} = \beta_k.$$

Dakle, za svaki $f \in V'$ vrijedi:

$$f = \sum_{j=1}^n f(e_j) e'_j.$$

Neka su V i W vektorski prostori nad poljem K i neka je $A \in L(V, W)$. Za $g \in W'$ definiramo preslikavanje $A'(g) : V \rightarrow K$ relacijom

$$[A'(g)](v) = g(Av), \quad v \in V.$$

Iz linearnosti g i A odmah slijedi da je to preslikavanje linearno, tj. $A'(g) \in V'$. Na taj način definirali smo operator $A' : W' \rightarrow V'$. Taj je operator linearan, jer za $\alpha, \beta \in K$ i za $g, h \in W'$ imamo za svaki $v \in V$:

$$\begin{aligned} [A'(\alpha g + \beta h)](v) &= (\alpha g + \beta h)(Av) = \alpha g(Av) + \beta h(Av) = \\ &= \alpha [A'(g)](v) + \beta [A'(h)](v) = [\alpha A'(g) + \beta A'(h)](v). \end{aligned}$$

Za linearan operator $A' \in L(W', V')$ kažemo da je **dualan** linearnom operatoru $A \in L(V, W)$.

Teorem 2.5 (a) $A \mapsto A'$ je linearno preslikavanje s prostora $L(V, W)$ u prostor $L(W', V')$.

(b) Ako su $A \in L(V, W)$ i $B \in L(W, U)$ onda je $(BA)' = A'B'$.

(c) Ako su vektorski prostori V i W konačnodimenzionalni onda je $A \mapsto A'$ izomorfizam vektorskog prostora $L(V, W)$ na vektorski prostor $L(W', V')$.

Dokaz: (a) Za $\alpha, \beta \in K$ i $A, B \in L(V, W)$ i za bilo koji $g \in W'$ i bilo koji $v \in V$ imamo:

$$\begin{aligned} [(\alpha A + \beta B)'g](v) &= g((\alpha A + \beta B)v) = g(\alpha Av + \beta Bv) = \alpha g(Av) + \beta g(Bv) = \\ &= \alpha[A'g](v) + \beta[B'g](v) = [\alpha A'g + \beta B'g](v) = [(\alpha A' + \beta B')g](v). \end{aligned}$$

Budući da to vrijedi za svaki vektor $v \in V$ slijedi $(\alpha A + \beta B)'g = (\alpha A' + \beta B')g$. Kako ta jednakost vrijedi za svaki funkcional $g \in W'$ zaključujemo da vrijedi $(\alpha A + \beta B)' = \alpha A' + \beta B'$. Dakle, preslikavanje pridruživanja dualnog operatora $A \mapsto A'$ je linearno.

(b) Za $h \in U'$ i za $v \in V$ nalazimo:

$$[(BA)'h](v) = h(BAv) = [B'h](Av) = [A'B'h](v).$$

Budući da to vrijedi za svaki vektor $v \in V$ slijedi $(BA)'h = A'B'h$. Kako ta jednakost vrijedi za svaki funkcional $h \in U'$ slijedi $(BA)' = A'B'$.

(c) Neka su $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ i $f = \{f_1, f_2, \dots, f_m\}$ baze od V i W . Označimo sa $e' = \{e'_1, e'_2, \dots, e'_n\}$ i $f' = \{f'_1, f'_2, \dots, f'_m\}$ njima dualne baze od V' i W' . Neka su operatori $E_{ij} \in L(V, W)$ definirani kao u dokazu propozicije 2.2: $E_{ij}e_k = \delta_{jk}f_i$. Znamo da je tada $\{E_{ij} : 1 \leq i \leq m, 1 \leq j \leq n\}$ baza vektorskog prostora $L(V, W)$. Proučimo sada kako dualni operatori $(E_{ij})'$ djeluju na vektore baze f' :

$$[(E_{ij})'f'_p](e_q) = f'_p(E_{ij}e_q) = \delta_{jq}f'_p(f_i) = \delta_{jq}\delta_{ip} = \delta_{ip}e'_j(e_q).$$

Budući da to vrijedi za svaki $q = 1, \dots, n$, zaključujemo da je $(E_{ij})'f'_p = \delta_{ip}e'_j$. Prema dokazu propozicije 2.2 (primijenjenom na baze f' od W' i e' od V') nalazimo da operatori $(E_{ij})'$ za $1 \leq j \leq n, 1 \leq i \leq m$, tvore bazu prostora $L(W', V')$. Dakle, $A \mapsto A'$ preslikava neku bazu prostora $L(V, W)$ u bazu prostora $L(W', V')$. Prema tvrdnji (1) teorema 2.1 to je preslikavanje izomorfizam vektorskih prostora.

Neka su e, f, e' i f' baze iz dokaza tvrdnje (c) prethodnog teorema. Neka je A linearan operator sa V u W . Označimo sa α_{ij} elemente matrice $A(f, e)$ i sa β_{pq} elemente matrice $A'(e', f')$. Tada je $Ae_j = \sum_{1 \leq i \leq m} \alpha_{ij}f_i$. Primijenimo li funkcional f'_q na lijevu i desnu stranu te jednakosti, dobivamo

$$f'_q(Ae_j) = \sum_{i=1}^m \alpha_{ij}f'_q(f_i) = \sum_{i=1}^m \alpha_{ij}\delta_{iq} = \alpha_{qj}.$$

S druge strane je $A'f'_q = \sum_{1 \leq p \leq n} \beta_{pq} e'_p$ i primijenimo li funkcionalne s obje strane te jednakosti na vektor e_j dobivamo

$$[A'f'_q](e_j) = \sum_{p=1}^n \beta_{pq} e'_p(e_j) = \sum_{p=1}^n \beta_{pq} \delta_{pj} = \beta_{jq}.$$

Prema definiciji dualnog operatora zaključujemo:

$$\beta_{jq} = [A'f'_q](e_j) = f'_q(Ae_j) = \alpha_{qj}.$$

Time smo dokazali:

Propozicija 2.5 *Neka su V i W konačnodimenzionalni vektorski prostori, A linearan operator sa V u W , e i f baze prostora V i W , e' i f' njima dualne baze od V' i W' . Tada su matrice $A(f, e)$ i $A'(e', f')$ međusobno transponirane.*

Za podskup S vektorskog prostora V definiramo

$$S^0 = \{f \in V'; f(x) = 0 \forall x \in S\}.$$

Očito je S^0 potprostor dualnog prostora V' za bilo koji podskup S vektorskog prostora V . Potprostor S^0 zove se **anihilator** skupa $S \subseteq V$. Analogno, za podskup T dualnog prostora V' njegov anihilator je potprostor od V :

$$T^0 = \{x \in V; f(x) = 0 \forall f \in T\}.$$

Uz ove oznake moguća je dvojba: da li je anihilator T^0 od $T \subseteq V'$ potprostor od V ili mislimo na potprostor dualnog prostora $V'' = (V')'$ od V' ? U konačnodimenzionalnom slučaju ta dvojba nestaje, jer se tzv. **bidual** V'' prostora V može identificirati s prostorom V :

Teorem 2.6 *Neka je V vektorski prostor nad poljem K . Za svaki $v \in V$ definiramo preslikavanje $\varphi(v) : V' \rightarrow K$ relacijom $[\varphi(v)](f) = f(v)$, $f \in V'$. Tada je preslikavanje $\varphi(v)$ linearno, tj. $\varphi(v) \in V''$. Nadalje, preslikavanje $\varphi : V \rightarrow V''$ je linearno. Napokon, ako je prostor V konačnodimenzionalan, φ je izomorfizam prostora V na njegov bidual V'' .*

Dokaz: Za $\alpha, \beta \in K$ i $f, g \in V'$ imamo:

$$[\varphi(v)](\alpha f + \beta g) = (\alpha f + \beta g)(v) = \alpha f(v) + \beta g(v) = \alpha[\varphi(v)](f) + \beta[\varphi(v)](g).$$

Dakle, preslikavanje $\varphi(v) : V' \rightarrow K$ je linearno, tj. $\varphi(v) \in V''$.

Dokažimo sada da je preslikavanje $\varphi : V \rightarrow V''$ linearno. Za $\alpha, \beta \in K$ i $v, w \in V$ imamo za svaki $f \in V'$:

$$\begin{aligned} [\varphi(\alpha v + \beta w)](f) &= f(\alpha v + \beta w) = \alpha f(v) + \beta f(w) = \\ &= \alpha[\varphi(v)](f) + \beta[\varphi(w)](f) = [\alpha\varphi(v) + \beta\varphi(w)](f). \end{aligned}$$

Kako to vrijedi za svaki funkcional $f \in V'$, slijedi $\varphi(\alpha v + \beta w) = \alpha\varphi(v) + \beta\varphi(w)$, tj. preslikavanje $\varphi : V \rightarrow V''$ je linearno.

Napokon, pretpostavimo da je prostor V konačnodimenzionalan. Tada je $\dim V = \dim V' = \dim V''$. Dakle, po teoremu o rangui i defektu (teorem 2.3) primijenjenom na preslikavanje φ ($r(\varphi) + d(\varphi) = \dim V$) vidimo da je za dokaz bijektivnosti preslikavanja φ dovoljno dokazati njegovu injektivnost, odnosno, da mu je jezgra jednaka $\{0\}$. Neka je $v \in V$ takav da je $\varphi(v) = 0$. Neka je $\{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ baza od V i $\{e'_1, e'_2, \dots, e'_n\}$ dualna baza od V' . Tada je

$$v = \sum_{j=1}^n e'_j(v)e_j.$$

Međutim, za svaki indeks j imamo

$$e'_j(v) = [\varphi(v)](e'_j) = 0,$$

pa slijedi $v = 0$. To pokazuje da je φ injekcija, dakle bijekcija, dakle izomorfizam sa V na V'' .

Zbog teorema 2.6 u slučaju konačnodimenzionalnog prostora V pomoću izomorfizma φ možemo identificirati prostor V s njegovim bidualom V'' . Dakle, vektor $v \in V$ identificira se s linearnim funkcionalom $f \mapsto f(v)$ na prostoru V' . Uz takvu identifikaciju za konačnodimenzionalne vektorske prostore V i W za $A \in L(V, W)$ nalazimo da je $A'' = A$.

Propozicija 2.6 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor, S podskup od V ili od V' i W potprostor od V ili od V' .*

- (a) $S^0 = [S]^0$.
- (b) $[S] = S^{00}$, $W^{00} = W$.
- (c) $\dim W^0 = \dim V - \dim W$.

(Pri tome podrazumijevamo da je bidual V'' identificiran s prostorom V pomoću preslikavanja φ iz prethodnog teorema).

Dokaz: (a) Neka je S podskup od V . Iz $S \subseteq [S]$ slijedi obrnuta inkluzija za anihilatore: $S^0 \supseteq [S]^0$. Neka je $f \in S^0$ i neka je $x \in [S]$. Tada je x linearna kombinacija vektora iz S pa zbog linearnosti funkcionala f slijedi $f(x) = 0$. Dakle, $f \in [S]^0$, pa zaključujemo da vrijedi i obrnuta inkluzija $S^0 \subseteq [S]^0$.

(c) Neka je $W \leq V$. Izaberimo bazu $\{e_1, e_2, \dots, e_k\}$ od W i nadopunimo je do baze $\{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ od V . Neka je $\{e'_1, e'_2, \dots, e'_n\}$ dualna baza od V' . Tada funkcionali $e'_{k+1}, \dots, e'_n$ poništavaju vektore $e_1, \dots, e_k$, dakle:

$$e'_{k+1}, \dots, e'_n \in \{e_1, e_2, \dots, e_k\}^0 = [\{e_1, e_2, \dots, e_k\}]^0 = W^0.$$

Neka je $f \in W^0$. Tada je $f(e_1) = f(e_2) = \dots = f(e_k) = 0$ pa slijedi

$$f = \sum_{j=1}^n f(e_j)e'_j = \sum_{j=k+1}^n f(e_j)e'_j.$$

To pokazuje da funkcionali $e'_{k+1}, \dots, e'_n$ razapinju potprostor W^0 dualnog prostora V' , dakle $\{e'_{k+1}, \dots, e'_n\}$ je baza od W^0 . Odatle slijedi

$$\dim W^0 = n - k = \dim V - \dim W.$$

(b) Za potprostor W od V imamo očito $W \subseteq W^{00}$, a iz (c) slijedi

$$\dim W^{00} = \dim V' - \dim W^0 = \dim V - (\dim V - \dim W) = \dim W.$$

Dakle je $W = W^{00}$. Odatle za $S \subseteq V$ vrijedi $[S] = [S]^{00}$, pa zbog (a) imamo $[S] = [S]^{00} = ([S]^0)^0 = (S^0)^0 = S^{00}$.

Propozicija 2.7 *Neka su V i W konačnodimenzionalni vektorski prostori nad istim poljem i $A \in L(V, W)$.*

$$(a) \quad N(A') = R(A)^0, \quad N(A) = R(A')^0, \quad R(A') = N(A)^0, \quad R(A) = N(A')^0.$$

$$(b) \quad r(A) = r(A').$$

Dokaz: (a) Identificiramo li V sa V'' i W sa W'' na temelju teorema 2.6 vidi se da je prva jednakost ekvivalentna s drugom i da je treća jednakost ekvivalentna s četvrtom. Nadalje, iz tvrdnje (b) propozicije 2.6 slijedi da je prva jednakost ekvivalentna s četvrtom (i druga s trećom). Dakle, sve četiri jednakosti su međusobno ekvivalentne, pa je dovoljno dokazati jednu od njih, npr. prvu.

Za $f \in W'$ imamo redom:

$$\begin{aligned} f \in N(A') &\iff A'f = 0 \iff (A'f)(v) = 0 \quad \forall v \in V \iff \\ \iff f(Av) = 0 \quad \forall v \in V &\iff f(w) = 0 \quad \forall w \in R(A) \iff f \in R(A)^0. \end{aligned}$$

Dakle, $N(A') = R(A)^0$.

(b) Iz (a), iz tvrdnje (c) propozicije 2.6 i iz teorema o rangui i defektu (teorem 2.3) imamo redom:

$$r(A) = \dim R(A) = \dim N(A')^0 = \dim W' - \dim N(A') = \dim W' - d(A') = r(A').$$

Poglavlje 3

Minimalni polinom i spektar

Funkcija $P:K \rightarrow K$ zove se **polinom** ako je $P(\lambda)$ linearna kombinacija potencija varijable λ :

$$P(\lambda) = \alpha_0 + \alpha_1\lambda + \alpha_2\lambda^2 + \cdots + \alpha_m\lambda^m.$$

Ako je $\alpha_m \neq 0$ broj $m \in \mathbb{N} \cup \{0\}$ zove se **stupanj polinoma** $P(\lambda)$ i označava $\deg P(\lambda)$. Dakle, stupanj je najveća potencija u polinomu $P(\lambda)$. Ako je $\alpha_m = 1$ kažemo da je polinom $P(\lambda)$ **normiran**.

Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor nad poljem K i neka je $A \in L(V) = L(V, V)$. Definiramo potencije operatora A : $A^0 = I$ (jedinični operator), $A^1 = A$, $A^2 = A \cdot A$, $A^3 = A \cdot A^2 = A^2 \cdot A$, i tako dalje, općenito $A^k = A \cdot A^{k-1}$. Potenciranje operatora ima sljedeća očigledna svojstva:

$$A^j \cdot A^k = A^{j+k}, \quad (A^j)^k = A^{jk}, \quad \forall j, k \in \mathbb{N} \cup \{0\}.$$

Linearna kombinacija potencija operatora A je polinom operatora A . Ako je

$$P(\lambda) = \alpha_0 + \alpha_1\lambda + \alpha_2\lambda^2 + \cdots + \alpha_m\lambda^m$$

bilo koji polinom u varijabli $\lambda \in K$, onda ćemo sa $P(A)$ označiti polinom operatora A s istim koeficijentima $\alpha_0, \alpha_1, \dots, \alpha_m \in K$:

$$P(A) = \alpha_0 I + \alpha_1 A + \alpha_2 A^2 + \cdots + \alpha_m A^m.$$

Budući da je množenje operatora distributivno u odnosu na zbrajanje i budući da vrijedi $A^j A^k = A^{j+k}$, vrijede sljedeća pravila za računanje s polinomima danog operatora A :

$$R(\lambda) = P(\lambda) + Q(\lambda) \quad \implies \quad R(A) = P(A) + Q(A),$$

$$S(\lambda) = P(\lambda) \cdot Q(\lambda) \quad \implies \quad S(A) = P(A) \cdot Q(A).$$

Sa $\mathcal{L}(A)$ označavat ćemo potprostor od $L(V)$ razapet svim potencijama operatora A . To znači da je $\mathcal{L}(A)$ skup svih linearnih kombinacija potencija $I, A, A^2, \dots$. Budući da su linearne kombinacije potencija upravo polinomi operatora A , imamo

$$\mathcal{L}(A) = [\{I, A, A^2, A^3, \dots\}] = [\{A^k; k \in \mathbb{N} \cup \{0\}\}] = \{P(A); P(\lambda) \text{ polinom}\}.$$

Ako je dimenzija prostora V jednaka n , onda je dimenzija od $L(V)$ jednaka n^2 . Prema tome je $\dim \mathcal{L}(A) \leq n^2$. U stvari, ako je $n \geq 2$ onda je $\dim \mathcal{L}(A) < n^2$. Doista, $\dim \mathcal{L}(A) = n^2$ bi značilo da je $\mathcal{L}(A) = L(V)$. No to nije moguće, jer za bilo koje $B, C \in \mathcal{L}(A)$ vrijedi $BC = CB$, a to nije istina za bilo koje $B, C \in L(V)$.

Posebno, operatori $I, A, A^2, \dots$ ne mogu biti linearno nezavisni. Neka je m najmanji prirodan broj takav da je $A^m \in [\{I, A, \dots, A^{m-1}\}]$. Drugim riječima, m je takav da su $I, A, \dots, A^{m-1}$ su linearno nezavisni, a $I, A, \dots, A^{m-1}, A^m$ su linearno zavisni. Naravno, $m \leq \dim \mathcal{L}(A)$, dakle $m \leq n^2$. Neka su $\mu_1, \mu_2, \dots, \mu_m$ skalari iz polja K takvi da je

$$A^m = \mu_1 A^{m-1} + \mu_2 A^{m-2} + \dots + \mu_{m-1} A + \mu_m I. \quad (3.1)$$

Označimo sa $\mu_A(\lambda)$ polinom

$$\mu_A(\lambda) = \lambda^m - \mu_1 \lambda^{m-1} - \dots - \mu_{m-1} \lambda - \mu_m.$$

Tada je $\mu_A(A) = 0$. Polinom $\mu_A(\lambda)$ zove se **minimalni polinom** operatora A . Minimalni polinom svakog operatora je normiran, tj. koeficijent uz najveću potenciju jednak je 1.

Teorem 3.1 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor, $A \in L(V)$ i neka je m stupanj minimalnog polinoma $\mu_A(\lambda)$ operatora A .*

- (a) $\mu_A(\lambda)$ je polinom najnižeg stupnja među svim netrivialnim polinomima $P(\lambda)$ takvima da je $P(A) = 0$.
- (b) $\dim \mathcal{L}(A) = m$ i $\mathcal{L}(A) = [\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}]$. Drugim riječima,

$$\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}$$

je baza vektorskog prostora $\mathcal{L}(A)$.

- (c) Za polinom $P(\lambda)$ vrijedi $P(A) = 0$ ako i samo ako je polinom $P(\lambda)$ djeljiv s polinomom $\mu_A(\lambda)$, tj. ako i samo ako je $P(\lambda) = Q(\lambda)\mu_A(\lambda)$ za neki polinom $Q(\lambda)$.

Dokaz: Tvrdnja (a) slijedi neposredno iz činjenice da su operatori

$$I, A, A^2, \dots, A^{m-1}$$

linearno nezavisni, što znači da je $P(A) \neq 0$ za svaki netrivialan polinom $P(\lambda)$ stupnja $< m$.

(b) Jasno je da je $[\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}] \subseteq \mathcal{L}(A)$. Dokažimo da vrijedi i obrnuta inkluzija, dakle jednakost. Prije svega, iz (3.1) slijedi da je

$$A^m \in [\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}].$$

Pomnožimo li (3.1) sa A dobivamo

$$A^{m+1} = \mu_1 A^m + \mu_2 A^{m-1} + \dots + \mu_{m-1} A^2 + \mu_m A.$$

Budući da su $A, A^2, \dots, A^{m-1}, A^m \in [\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}]$, odatle slijedi

$$A^{m+1} \in [\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}].$$

Pomnožimo li sada jednakost (3.1) sa A^2 , dobivamo

$$A^{m+2} = \mu_1 A^{m+1} + \mu_2 A^m + \dots + \mu_{m-1} A^3 + \mu_m A^2.$$

Budući da su $A^2, A^3, \dots, A^m, A^{m+1} \in [\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}]$, odatle slijedi

$$A^{m+2} \in [\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}].$$

Nastavimo li na taj način korak po korak nalazimo da su sve potencije operatora A sadržane u potprostoru $[\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}]$. Odatle slijedi tražena obrnuta inkluzija

$$\mathcal{L}(A) \subseteq [\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}].$$

Time smo dokazali da je $\mathcal{L}(A) = [\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}]$, a budući da su operatori $I, A, A^2, \dots, A^{m-1}$ linearno nezavisni, nalazimo da je $\{I, A, A^2, \dots, A^{m-1}\}$ baza od $\mathcal{L}(A)$ i da je $\dim \mathcal{L}(A) = m$.

(c) Pretpostavimo da je polinom $P(\lambda)$ djeljiv s polinomom $\mu_A(\lambda)$, tj. da je $P(\lambda) = Q(\lambda)\mu_A(\lambda)$. Tada je $P(A) = Q(A)\mu_A(A)$, pa iz $\mu_A(A) = 0$ slijedi $P(A) = 0$.

Pretpostavimo sada da je $P(\lambda)$ polinom takav da je $P(A) = 0$. Dijeljenjem polinoma $P(\lambda)$ s polinomom $\mu_A(\lambda)$ dolazimo do jednakosti oblika

$$P(\lambda) = Q(\lambda)\mu_A(\lambda) + R(\lambda),$$

pri čemu su $Q(\lambda)$ i $R(\lambda)$ polinomi i ostatak pri dijeljenju $R(\lambda)$ je polinom stupnja manjeg od m , tj. vrijedi $\deg R(\lambda) < \deg \mu_A(\lambda)$. Uvrstimo li u gornju jednakost operator A umjesto varijable λ dolazimo do operatorske jednakosti

$$P(A) = Q(A)\mu_A(A) + R(A).$$

Kako je $P(A) = \mu_A(A) = 0$, odatle slijedi da je $R(A) = 0$. No kako je stupanj polinoma $R(\lambda)$ manji od m , iz (a) zaključujemo da mora biti $R(\lambda) = 0$. To znači da je $P(\lambda) = Q(\lambda)\mu_A(\lambda)$, tj. polinom $P(\lambda)$ je djeljiv s polinomom $\mu_A(\lambda)$.

Prisjetimo se da se operator $A \in L(V)$ zove se **invertibilan** ili **regularan**, ako postoji $B \in L(V)$ takav da je $AB = BA = I$. U tom slučaju takav operator

B je jedinstven; doista, ako i za $C \in L(V)$ vrijedi $AC = CA = I$, onda je $B = BI = B(AC) = (BA)C = IC = C$. Taj jedinstveni operator B zove se **invers** operatora A i označava sa A^{-1} . Poznavanje minimalnog polinoma operatora A omogućuje da odmah ustanovimo da li je operator A invertibilan ili nije i ako jest, da izračunamo invers A^{-1} :

Teorem 3.2 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor, $A \in L(V)$ i neka je*

$$\mu_A(\lambda) = \lambda^m - \mu_1\lambda^{m-1} - \dots - \mu_{m-1}\lambda - \mu_m$$

njegov minimalni polinom. Operator A je invertibilan ako i samo ako je $\mu_A(0) \neq 0$, tj. ako i samo ako je $\mu_m \neq 0$. U tom slučaju je

$$A^{-1} = \frac{1}{\mu_m}A^{m-1} - \frac{\mu_1}{\mu_m}A^{m-2} - \dots - \frac{\mu_{m-2}}{\mu_m}A - \frac{\mu_{m-1}}{\mu_m}I. \quad (3.2)$$

Dakle, A^{-1} je polinom od A , tj. $A^{-1} \in \mathcal{L}(A)$.

Dokaz: Pretpostavimo da je operator A invertibilan. Treba dokazati da je tada $\mu_m \neq 0$. Pretpostavimo suprotno, tj. da je $\mu_m = 0$. Tada iz (3.1) nalazimo da je

$$A^m - \mu_1A^{m-1} - \dots - \mu_{m-2}A^2 - \mu_{m-1}A = 0.$$

Budući da je $A^k \cdot A^{-1} = A^{k-1} \forall k \in \mathbb{N}$, iz gornje jednakosti množenjem sa A dobivamo:

$$A^{m-1} - \mu_1A^{m-2} - \dots - \mu_{m-2}A - \mu_{m-1}I = 0.$$

No to je nemoguće, jer su operatori $I, A, \dots, A^{m-1}$ linearno nezavisni. Ova kontradikcija pokazuje da je pretpostavka da je $\mu_m = 0$ nemoguća, pa zaključujemo da je $\mu_m \neq 0$.

Dokažimo sada obrnutu implikaciju. Pretpostavimo da je $\mu_m \neq 0$. Tada iz (3.1) slijedi

$$I = \frac{1}{\mu_m}A^m - \frac{\mu_1}{\mu_m}A^{m-1} - \dots - \frac{\mu_{m-2}}{\mu_m}A^2 - \frac{\mu_{m-1}}{\mu_m}A.$$

Stavimo li

$$B = \frac{1}{\mu_m}A^{m-1} - \frac{\mu_1}{\mu_m}A^{m-2} - \dots - \frac{\mu_{m-2}}{\mu_m}A - \frac{\mu_{m-1}}{\mu_m}I$$

iz gornje jednakosti slijedi da je $AB = BA = I$. Dakle, A je invertibilan i $A^{-1} = B$, tj. vrijedi (3.2).

Time je teorem u potpunosti dokazan.

Primijetimo da je operator $A \in L(V)$ invertibilan ako i samo ako je A bijekcija, tj. ako i samo ako je A izomorfizam prostora V na samoga sebe. Zbog teorema 2.3 o rang i defektu ($r(A) + d(A) = \dim V$) znamo da je A bijekcija ako i samo ako je A injekcija, tj. ako i samo ako je $N(A) = \{0\}$.

Za konačnodimenzionalan vektorski prostor V i za $A \in L(V)$ definiramo

spektar $\sigma(A)$ operatora A kao skup svih skalara $\lambda_0 \in K$ takvih da operator $A - \lambda_0 I$ nije invertibilan:

$$\sigma(A) = \{ \lambda_0 \in K; A - \lambda_0 I \text{ nije invertibilan} \}.$$

Nadalje, skalar $\lambda_0 \in K$ zove se **svojstvena vrijednost** operatora A ako postoji vektor $v \neq 0$ takav da je $Av = \lambda_0 v$. Svaki se takav vektor v zove **svojstveni vektor** operatora A za svojestvenu vrijednost λ_0 .

Propozicija 3.1 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor i $A \in L(V)$. Spektar $\sigma(A)$ operatora A je skup svih svojestvenih vrijednosti tog operatora.*

Dokaz: Doista, imamo redom:

$$\begin{aligned} \lambda_0 \in \sigma(A) &\iff A - \lambda_0 I \text{ nije invertibilan} \iff N(A - \lambda_0 I) \neq \{0\} \iff \\ &\iff \exists v \neq 0 \text{ takav da je } (A - \lambda_0 I)v = 0 \iff \exists v \neq 0 \text{ takav da je } Av = \lambda_0 v. \end{aligned}$$

Teorem 3.3 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor i $A \in L(V)$. Tada je spektar operatora A skup svih nultočaka njegovog minimalnog polinoma.*

Dokaz: Spektar $\sigma(A)$ operatora A je skup svih $\lambda_0 \in K$ takvih da operator $A - \lambda_0 I$ nije invertibilan. U teoremu 3.2 ustanovili smo kriterij invertibilnosti linearnog operatora, pa nalazimo

$$\sigma(A) = \{ \lambda_0 \in K; \mu_{A - \lambda_0 I}(0) = 0 \}.$$

Cilj nam je ustanoviti vezu minimalnog polinoma $\mu_{A - \lambda_0 I}(\lambda)$ operatora $A - \lambda_0 I$ s minimalnim polinomom $\mu_A(\lambda)$ operatora A .

Po binomnoj formuli imamo za svaku potenciju k :

$$\begin{aligned} (A - \lambda_0 I)^k &= \sum_{j=0}^k \binom{k}{j} A^j (-\lambda_0 I)^{k-j} = \sum_{j=0}^k (-1)^{k-j} \binom{k}{j} \lambda_0^{k-j} A^j = \\ &= A^k - k\lambda_0 A^{k-1} + \binom{k}{2} \lambda_0^2 - \dots + (-1)^k \lambda_0^k I. \end{aligned}$$

Prema tome je $(A - \lambda_0 I)^k \in \mathcal{L}(A) \forall k \geq 0$, pa zaključujemo da vrijedi inkluzija $\mathcal{L}(A - \lambda_0 I) \subseteq \mathcal{L}(A)$. Ako stavimo $B = A - \lambda_0 I$, onda je $A = B + \lambda_0 I$ pa sasvim analogno imamo i obrnutu inkluziju $\mathcal{L}(A) \subseteq \mathcal{L}(B) = \mathcal{L}(A - \lambda_0 I)$. Iz dvije inkluzije slijedi jednakost $\mathcal{L}(A - \lambda_0 I) = \mathcal{L}(A)$. Prema tvrdnji (b) teorema 3.1 zaključujemo da je $\deg \mu_B(\lambda) = \deg \mu_A(\lambda)$. Označimo taj stupanj sa m i neka je

$$\mu_A(\lambda) = \lambda^m - \mu_1 \lambda^{m-1} - \dots - \mu_{m-1} \lambda - \mu_m.$$

Definiramo polinom $P(\lambda)$ sa

$$P(\lambda) = \mu_A(\lambda + \lambda_0) = (\lambda + \lambda_0)^m - \mu_1 (\lambda + \lambda_0)^{m-1} - \dots - \mu_{m-1} (\lambda + \lambda_0) - \mu_m.$$

Tada je $P(\lambda)$ polinom stupnja m i ako u njega uvrstimo operator $B = A - \lambda_0 I$, nalazimo

$$P(B) = \mu_A(B + \lambda_0 I) = \mu_A(A) = 0.$$

Prema tvrdnji (c) teorema 3.1 polinom $P(\lambda)$ djeljiv je s polinomom $\mu_B(\lambda)$. Međutim, oba polinoma su stupnja m i normirani su, tj. koeficijent uz najvišu potenciju λ^m jednak je 1. Odatle slijedi da je $\mu_{A-\lambda_0 I}(\lambda) = \mu_B(\lambda) = P(\lambda)$. Posebno, $\mu_{A-\lambda_0 I}(0) = P(0) = \mu_A(\lambda_0)$. Dakle, slijedi tvrdnja teorema:

$$\sigma(A) = \{\lambda_0 \in K; \mu_{A-\lambda_0 I}(0) = 0\} = \{\lambda_0 \in K; \mu_A(\lambda_0) = 0\}.$$

Prije smo uočili da za svaki $A \in L(V)$ stupanj njegovog minimalnog polinoma $\mu_A(\lambda)$ nije veći od $(\dim V)^2$, štoviše da u slučaju $\dim V \geq 2$ vrijedi čak i $\deg \mu_A(\lambda) < (\dim V)^2$. U stvari, vrijedi znatno točnija nejednakost:

Teorem 3.4 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor i $A \in L(V)$. Tada je*

$$\deg \mu_A(\lambda) \leq \dim V.$$

Dokaz ćemo provesti matematičkom indukcijom u odnosu na $\dim V$.

Baza indukcije: Ako je $\dim V = 1$, onda je $(\dim V)^2 = \dim V$, pa je tvrdnja teorema trivijalna jer slijedi iz poznate nam nejednakosti $\deg \mu_A(\lambda) \leq (\dim V)^2$.

Korak indukcije: Neka je $n \geq 2$ i pretpostavimo da je teorem dokazan ako je $\dim V \leq n-1$. Neka je $\dim V = n$ i neka je $v \in V, v \neq 0$. Promatramo niz vektora $v, Av, A^2v, A^3v, \dots$. Budući da je dimenzija prostora jednaka n , u tom nizu ne može biti više od n linearno nezavisnih vektora. Prema tome, za neki $m \leq n$ vektori $v, Av, \dots, A^{m-1}v$ su linearno nezavisni, a vektori $v, Av, \dots, A^{m-1}v, A^m v$ su linearno zavisni. To znači da je m najmanji broj takav da je vektor $A^m v$ linearna kombinacija prethodnih vektora u promatranom nizu:

$$A^m v = \alpha_1 A^{m-1} v + \alpha_2 A^{m-2} v + \dots + \alpha_{m-1} Av + \alpha_m v. \quad (3.3)$$

Stavimo

$$W = [\{v, Av, \dots, A^{m-1}v\}].$$

Budući da su vektori $v, Av, \dots, A^{m-1}v$ linearno nezavisni, oni tvore bazu potprostora W , dakle $\dim W = m$. Bilo koji vektor $w \in W$ je linearna kombinacija vektora baze:

$$w = \beta_1 A^{m-1} v + \beta_2 A^{m-2} v + \dots + \beta_{m-1} Av + \beta_m v.$$

Djelujemo li operatorom A na vektor w , dobivamo

$$Aw = \beta_1 A^m v + \beta_2 A^{m-1} v + \dots + \beta_{m-1} A^2 v + \beta_m Av.$$

Pomoću jednakosti (3.3) odatle vidimo da je $Aw \in W$. Na taj način smo dokazali:

$$w \in W \quad \implies \quad Aw \in W. \quad (3.4)$$

Definiramo sada polinom $P(\lambda)$ pomoću koeficijenata iz (3.3) :

$$P(\lambda) = \lambda^m - \alpha_1 \lambda^{m-1} - \dots - \alpha_{m-1} \lambda - \alpha_m.$$

Prema (3.3) vidimo da je $P(A)v = 0$. Djelujemo li na tu jednakost bilo kojom potencijom A^k operatora A , zbog činjenice da operatori A^k i $P(A)$ komutiraju nalazimo $P(A)A^k v = 0$. Kako vektori oblika $A^k v$ razapinju potprostor W , zaključujemo da vrijedi

$$P(A)w = 0 \quad \forall w \in W. \quad (3.5)$$

Razmatrat ćemo sada odvojeno dvije mogućnosti.

(a) $m = n$. Tada je $W = V$ pa slijedi $P(A) = 0$. Iz teorema 3.1 sada slijedi da je

$$\deg \mu_A(\lambda) \leq \deg P(\lambda) = m = n,$$

pa je u tom slučaju dokazana tvrdnja teorema.

(b) $m < n$. Promatramo tada kvocijentni prostor $U = V/W$ i definiramo linearni operator $B : U \rightarrow U$ relacijom

$$B(x + W) = Ax + W, \quad x \in V.$$

Ova definicija ima smisla, jer desna strana ne ovisi o izboru predstavnika x klase $x + W \in U$. Doista, ako su $x, y \in V$ takvi da je $x + W = y + W$, onda je $x - y \in W$, pa iz (3.4) slijedi $Ax - Ay = A(x - y) \in W$, dakle $Ax + W = Ay + W$.

Budući da je $\dim U = \dim V - \dim W = n - m < n$, po pretpostavci indukcije teorem vrijedi za prostor U i operator B . Dakle,

$$\deg \mu_B(\lambda) \leq n - m. \quad (3.6)$$

Iz definicije operatora B slijedi da je $B^2(x + W) = B(Ax + W) = A^2x + W$. U stvari, indukcijom po k nalazimo da je $B^k(x + W) = A^k x + W \quad \forall k \in \mathbb{N}$ i $\forall x \in V$. Kako je polinom operatora linearna kombinacija potencija tog operatora, odatle slijedi da za svaki polinom $Q(\lambda)$ vrijedi

$$Q(B)(x + W) = Q(A)x + W, \quad x \in V.$$

Kako je $\mu_B(B) = 0$, odatle zaključujemo

$$\mu_B(A)x + W = 0 \text{ u prostoru } U = V/W \implies \mu_B(A)x \in W \quad \forall x \in V.$$

Odatle i iz (3.5) slijedi $P(A)\mu_B(A)x = 0 \quad \forall x \in V$, odnosno $P(A)\mu_B(A) = 0$. Sada iz teorema 3.1 i iz (3.6) zaključujemo da je

$$\deg \mu_A(\lambda) \leq \deg [P(\lambda)\mu_B(\lambda)] = \deg P(\lambda) + \deg \mu_B(\lambda) \leq m + (n - m) = n.$$

Time je proveden korak indukcije, pa je teorem u potpunosti dokazan.

Na potpuno isti način kao za linearan operator definiramo minimalni polinom kvadratne matrice $A \in M_n(K)$: promatramo niz matrica $I, A, A^2, \dots$ i uočimo najmanji m takav da je A^m linearna kombinacija nižih potencija matrice A :

$$A^m = \mu_1 A^{m-1} + \mu_2 A^{m-2} + \dots + \mu_{m-1} A + \mu_m I.$$

Minimalni polinom matrice A tada je

$$\mu_A(\lambda) = \lambda - \mu_1 \lambda^{m-1} - \dots - \mu_{m-1} \lambda - \mu_m.$$

Podsjetimo se definicije i svojstava determinante. Determinanta je funkcija $\det : M_n(K) \rightarrow K$ definirana na skupu $M_n(K)$ svih kvadratnih matrica n -tog reda. Determinanta svakoj matrici A , s elementima α_{ij} , $1 \leq i, j \leq n$, pridružuje skalar $\det A$ definiran formulom:

$$\det A = \sum_{\sigma \in S(n)} \varepsilon(\sigma) \alpha_{1, \sigma(1)} \alpha_{2, \sigma(2)} \cdots \alpha_{n, \sigma(n)} = \sum_{\sigma \in S(n)} \varepsilon(\sigma) \alpha_{\sigma(1), 1} \alpha_{\sigma(2), 2} \cdots \alpha_{\sigma(n), n}.$$

Pri tome je $S(n)$ grupa permutacija skupa $\{1, 2, \dots, n\}$, a $\varepsilon(\sigma)$ je jednako 1 za parnu a -1 za neparnu permutaciju σ . Determinanta ima sljedeća svojstva:

- (1) Ako je neki stupac (ili redak) matrice A sastavljen od samih nula, onda je $\det A = 0$.
- (2) Ako je matrica B dobivena iz matrice A zamjenom dvaju stupaca (ili dvaju redaka), onda je $\det B = -\det A$.
- (3) Ako je A gornjetrokutasta (ili donjetrokutasta) matrica kojoj su dijagonalni elementi $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$, onda je $\det A = \alpha_1 \alpha_2 \cdots \alpha_n$.
- (4) Ako je matrica B dobivena iz matrice A tako da su svi elementi nekog stupca (ili retka) pomnoženi istim skalarom α , onda je $\det B = \alpha \det A$.
- (5) Ako je matrica B dobivena iz matrice A tako da je nekom stupcu dodan drugi stupac pomnožen bilo kojim skalarom α (ili je nekom retku dodan drugi redak pomnožen s α), onda je $\det B = \det A$.
- (6) Za transponiranu matricu A^t matrice A vrijedi $\det A^t = \det A$.

Za kvadratnu matricu $A \in M_n(K)$ s elementima α_{ij} ($i, j = 1, 2, \dots, n$) njena **adjunkta** je kvadratna matrica $\tilde{A} \in M_n(K)$ čiji je element na presjecištu k -tog retka i i -tog stupca jednak $\beta_{ki} = (-1)^{i+k} \det A_{ik}$, a A_{ik} je matrica iz $M_{n-1}(K)$ koja se iz matrice A dobiva brisanjem i -tog retka i k -tog stupca.

- (7) Vrijedi $\tilde{A}A = A\tilde{A} = (\det A)I$, odnosno

$$\sum_{k=1}^n (-1)^{i+k} \alpha_{jk} \det A_{ik} = \delta_{ij} \det A, \quad i, j \in \{1, 2, \dots, n\},$$

$$\sum_{k=1}^n (-1)^{i+k} \alpha_{kj} \det A_{ki} = \delta_{ij} \det A, \quad i, j \in \{1, 2, \dots, n\}.$$

Prva od gornjih jednakosti predstavlja tzv. *razvoj determinante po j -tom retku* matrice A , a druga *razvoj po j -tom stupcu* te matrice.

Pored svojstava (1) – (7) vrijedi i tzv. Binnet-Cauchyjev teorem:

Teorem 3.5 *Za matrice $A, B \in M_n(K)$ je $\det(AB) = (\det A)(\det B)$.*

Iz tog teorema i iz svojstva (7) slijedi:

Korolar 3.1 *Matrica A je regularna ako i samo ako je $\det A \neq 0$. U tom slučaju je $A^{-1} = \frac{1}{\det A} \tilde{A}$.*

Dokaz: Ako je A regularna, iz $AA^{-1} = I$ zbog teorema 3.5 slijedi

$$(\det A)(\det A^{-1}) = \det I = 1.$$

Prema tome je $\det A \neq 0$.

Pretpostavimo sada da je $\det A \neq 0$ i stavimo

$$B = \frac{1}{\det A} \tilde{A}.$$

Tada iz svojstva (7) slijedi $BA = AB = I$, dakle A je regularna i $A^{-1} = B$.

Za kvadratnu matricu $A = [\alpha_{ij}] \in M_n(K)$ definiramo polinom

$$\kappa_A(\lambda) = \det(\lambda I - A) = \begin{vmatrix} \lambda - \alpha_{11} & -\alpha_{12} & \cdots & -\alpha_{1n} \\ -\alpha_{21} & \lambda - \alpha_{22} & \cdots & -\alpha_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ -\alpha_{n1} & -\alpha_{n2} & \cdots & \lambda - \alpha_{nn} \end{vmatrix}.$$

$\kappa_A(\lambda)$ se zove **svojstveni** (ili **karakteristični**) **polinom** matrice A . Ako je $A \in M_n(K)$, njen svojstveni polinom $\kappa_A(\lambda)$ je normiran i $\deg \kappa_A(\lambda) = n$:

$$\kappa_A(\lambda) = \lambda^n - \sigma_1 \lambda^{n-1} - \cdots - \sigma_{n-2} \lambda^2 - \sigma_{n-1} \lambda - \sigma_n.$$

Teorem 3.6 (Hamilton-Cayley) *Svaka matrica $A \in M_n(K)$ poništava svoj svojstveni polinom: $\kappa_A(A) = 0$.*

Dokaz: Označimo sa $B(\lambda)$ adjunkt matrice $\lambda I - A$. Po definiciji adjunkte je

$$B(\lambda) = \begin{bmatrix} \beta_{11}(\lambda) & \beta_{12}(\lambda) & \cdots & \beta_{1n}(\lambda) \\ \beta_{21}(\lambda) & \beta_{22}(\lambda) & \cdots & \beta_{2n}(\lambda) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \beta_{n1}(\lambda) & \beta_{n2}(\lambda) & \cdots & \beta_{nn}(\lambda) \end{bmatrix},$$

pri čemu je $\beta_{ij}(\lambda) = (-1)^{i+j} \det(\lambda I - A)_{ji}$, a $(\lambda I - A)_{ji}$ je kvadratna matrica reda $n-1$ koja se iz matrice $\lambda I - A$ dobije brisanjem j -tog retka i i -tog stupca. Stoga je svaki matrični element $\beta_{ij}(\lambda)$ polinom stupnja $\leq n-1$:

$$\beta_{ij}(\lambda) = \alpha_{ij;n-1} \lambda^{n-1} + \alpha_{ij;n-2} \lambda^{n-2} + \cdots + \alpha_{ij;2} \lambda^2 + \alpha_{ij;1} \lambda + \alpha_{ij;0}.$$

Prema tome, možemo pisati

$$B(\lambda) = \lambda^{n-1}A_{n-1} + \lambda^{n-2}A_{n-2} + \cdots + \lambda^2A_2 + \lambda A_1 + A_0,$$

uz oznaku

$$A_k = \begin{bmatrix} \alpha_{11;k} & \alpha_{12;k} & \cdots & \alpha_{1n;k} \\ \alpha_{21;k} & \alpha_{22;k} & \cdots & \alpha_{2n;k} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \alpha_{n1;k} & \alpha_{n2;k} & \cdots & \alpha_{nn;k} \end{bmatrix}, \quad k = 0, 1, \dots, n-1.$$

Prema svojstvu (7) primijenjenom na matricu $\lambda I - A$ nalazimo da vrijedi

$$(\lambda I - A) \cdot B(\lambda) = \det(\lambda I - A) \cdot I,$$

tj.

$$\begin{aligned} (\lambda I - A) \cdot (\lambda^{n-1}A_{n-1} + \lambda^{n-2}A_{n-2} + \cdots + \lambda^2A_2 + \lambda A_1 + A_0) = \\ = (\lambda^n - \sigma_1\lambda^{n-1} - \cdots - \sigma_{n-2}\lambda^2 - \sigma_{n-1}\lambda - \sigma_n) \cdot I. \end{aligned}$$

Ako su dva polinoma jednaka onda su im jednaki odgovarajući koeficijenti pa iz gornje jednakosti dobivamo sljedećih $n+1$ jednakosti koeficijenata uz potencije $\lambda^n, \lambda^{n-1}, \lambda^{n-2}, \dots, \lambda^j, \dots, \lambda^1, \lambda^0$:

$$\begin{aligned} A_{n-1} &= I, \\ -AA_{n-1} + A_{n-2} &= -\sigma_1 I, \\ -AA_{n-2} + A_{n-3} &= -\sigma_2 I, \\ &\vdots \\ -AA_{n-j} + A_{n-j-1} &= -\sigma_j I, \\ &\vdots \\ -AA_1 + A_0 &= -\sigma_{n-1} I, \\ -AA_0 &= -\sigma_n I. \end{aligned}$$

Iz prvih n gornjih jednakosti dobivamo redom:

$$\begin{aligned} A_{n-1} &= I, \\ A_{n-2} &= A - \sigma_1 I, \\ A_{n-3} &= A^2 - \sigma_1 A - \sigma_2 I, \\ &\vdots \\ A_{n-j-1} &= A^j - \sigma_1 A^{j-1} - \cdots - \sigma_{j-1} A - \sigma_j I, \\ &\vdots \\ A_0 &= A^{n-1} - \sigma_1 A^{n-2} - \cdots - \sigma_{n-2} A - \sigma_{n-1} I. \end{aligned}$$

Posljednja od prethodnih $n+1$ jednakosti može se napisati $AA_0 - \sigma_n I = 0$ i uvrstimo li u nju gornji izraz za A_0 dobivamo upravo tvrdnju teorema:

$$A^n - \sigma_1 A^{n-1} - \cdots - \sigma_{n-1} A - \sigma_n I = 0.$$

Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor, $A \in L(V)$, i neka su e i e' dvije baze od V . Označimo sa $S \in GL(V)$ operator prijelaza iz baze e u bazu e' (dakle, $Se_j = e'_j, 1 \leq j \leq n$). Tada po propoziciji 2.4 za matrice operatora A u te dvije baze vrijedi $A(e') = S(e)^{-1}A(e)S(e)$. Po Binnet-Cauchyjevom teoremu 3.5 slijedi

$$\det A(e') = (\det(S(e)^{-1})) \cdot (\det A(e)) \cdot (\det S(e)).$$

Zbog $S(e)^{-1}S(e) = I$ imamo $(\det(S(e)^{-1})) \cdot (\det S(e)) = \det I = 1$, pa iz gornje jednakosti dobivamo

$$\det A(e') = \det A(e).$$

Drugim riječima, determinanta matrice operatora ne ovisi o izboru baze. Stoga pojam determinante možemo proširiti i na operatore i definirati **determinantu operatora**:

$$\det A = \det A(e), \quad A \in L(V), \quad e \text{ bilo koja baza prostora } V.$$

Iz teorema 3.5 i njegovoga korolara 3.1 neposredno slijedi:

Teorem 3.7 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor i $A, B \in L(V)$.*

- (a) *Vrijedi $\det(AB) = (\det A)(\det B)$.*
- (b) *Operator A je regularan, tj. $A \in GL(V)$, ako i samo ako je $\det A \neq 0$.*

Uz oznake prije teorema 3.7 imamo:

$$\lambda I - A(e') = \lambda I - S(e)^{-1}A(e)S(e) = S(e)^{-1}(\lambda I - A(e))S(e).$$

Oдавde slijedi $\kappa_{A(e)}(\lambda) = \kappa_{A(e')}(\lambda)$, dakle svojstveni polinom matrice operatora ne ovisi o tome koju smo bazu odabrali. Stoga možemo definirati **svojstveni (ili karakteristični) polinom operatora**:

$$\kappa_A(\lambda) = \kappa_{A(e)}(\lambda), \quad A \in L(V), \quad e \text{ bilo koja baza prostora } V.$$

Teorem 3.8 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor i $A \in L(V)$.*

- (a) $\kappa_A(A) = 0$.
- (b) *Svojstveni polinom $\kappa_A(\lambda)$ djeljiv je s minimalnim polinomom $\mu_A(\lambda)$.*
- (c) $\sigma(A) = \{\lambda \in K; \kappa_A(\lambda) = 0\}$.

Dokaz: Tvrdnja (a) slijedi iz teorema 3.6, a tvrdnja (b) je neposredna posljedica te tvrdnje (a) i tvrdnje (c) teorema 3.1. Napokon, zbog tvrdnje (b) teorema 3.7 imamo redom:

$$\lambda \in \sigma(A) \iff \lambda I - A \notin GL(V) \iff \det(\lambda I - A) = 0 \iff \kappa_A(\lambda) = 0.$$

Time je i tvrdnja (c) dokazana.

Poglavlje 4

Invarijantni potprostori

Neka je V vektorski prostor nad poljem K i $A \in L(V)$. **Potprostor** $W \leq V$ zove se **A -invarijantan** (ili **potprostor invarijantan s obzirom na operator A**) ako vrijedi

$$w \in W \quad \implies \quad Aw \in W,$$

odnosno ako je $AW \subseteq W$.

Pretpostavimo da je W jednodimenzionalan A -invarijantan potprostor od V . Za bilo koji $w \in W, w \neq 0$, je tada $W = [\{w\}] = \{\lambda w; \lambda \in K\}$. $Aw \in [\{w\}]$ znači da postoji $\lambda \in K$ takav da je $Aw = \lambda w$. Dakle, tada su svi vektori iz W svojstveni vektori operatora A .

Za $\lambda \in \sigma(A)$ upotrebljavat ćemo oznaku:

$$V_\lambda(A) = N(\lambda I - A) = \{v \in V; Av = \lambda v\}.$$

Dakle, $V_\lambda(A)$ je potprostor koji se sastoji od svih svojstvenih vektora operatora A za svojstvenu vrijednost λ .

Ako je W A -invarijantni potprostor od V , onda je restrikcija $A|W \in L(W)$. Očito je $W_\lambda(A|W) = W \cap V_\lambda(A)$ i $\sigma(A|W) \subseteq \sigma(A)$. Precizno:

$$\sigma(A|W) = \{\lambda \in \sigma(A); W \cap V_\lambda(A) \neq \{0\}\}.$$

Pretpostavimo da je $V = V_1 \dot{+} V_2$, pri čemu su V_1 i V_2 A -invarijantni potprostori od V . Ako je $e' = \{e_1, e_2, \dots, e_k\}$ baza od V_1 i $e'' = \{e_{k+1}, e_{k+2}, \dots, e_n\}$ baza od V_2 , onda je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ baza od V . Nadalje, matrica $A(e)$ ima u gornjem lijevom dijelu matricu $(A|V_1)(e')$, u donjem desnom dijelu matricu $(A|V_2)(e'')$, a ostali elementi su svi jednaki nuli:

$$A(e) = \begin{bmatrix} (A|V_1)(e') & \vdots & 0 \\ \dots\dots\dots & \vdots & \dots\dots\dots \\ 0 & \vdots & (A|V_2)(e'') \end{bmatrix}$$

Općenitije, ako je $V = V_1 \dot{+} V_2 \dot{+} \dots \dot{+} V_s$, pri čemu su svi potprostori V_j ($j = 1, 2, \dots, s$) A -invarijantni, neka je za svako $j \in \{1, 2, \dots, s\}$ $e^{(j)}$ baza od V_j . Neaka je e baza složena redom od tih baza $e^{(1)}, e^{(2)}, \dots, e^{(s)}$. Tada matrica $A(e)$ ima redom na dijagonali od gornjeg lijevog do donjeg desnog kuta matrice $(A | V_1)(e^{(1)}), (A | V_2)(e^{(2)}), \dots, (A | V_s)(e^{(s)})$, a sve ostalo su nule. Posebno, matrica operatora A je tim jednostavnija i tim je lakše s njom računati čim je finiji rastav prostora V u direktnu sumu A -invarijantnih potprostora. Najjednostavnije je ako su svi potprostori jednodimenzionalni. Tada se odgovarajuća baza e sastoji od svojstvenih vektora operatora A i $A(e)$ je dijagonalna matrica sa svojstvenim vrijednostima na dijagonali.

Neka je $V = X \dot{+} Y$. Tada se svaki vektor $v \in V$ može na jedinstven način napisati u obliku $v = x + y$, $x \in X$, $y \in Y$. Stoga možemo definirati $P : V \rightarrow V$ relacijom $P(v) = x$. Očito je

$$P \in L(V), \quad R(P) = X, \quad N(P) = Y.$$

Nadalje,

$$X = R(P) = \{v \in V; Pv = v\}.$$

Tako definiran linearan operator P zove se **projektor** prostora V na potprostor X duž potprostora Y .

Propozicija 4.1 Operator $P \in L(V)$ je projektor ako i samo ako je $P^2 = P$. Tada je $V = R(P) \dot{+} N(P)$ i P je projektor na $R(P)$ duž $N(P)$.

Dokaz: Pretpostavimo da je P projektor na X duž Y . Tada je $V = X \dot{+} Y$ i vrijedi $X = R(P)$ i $Y = N(P)$. Za $x \in X$ je $Px = x$. Prema tome, za $v = x + y$, $x \in X$, $y \in Y$, imamo

$$P^2v = Px = x = Pv.$$

To pokazuje da je $P^2v = Pv \forall v \in V$, dakle $P^2 = P$.

Obratno, pretpostavimo sada da je $P^2 = P$ i dokažimo da je P projektor na $R(P)$ duž $N(P)$. Neka je $v \in R(P) \cap N(P)$. Tada je $Pv = 0$ i $v = Pw$ za neki $w \in V$. Slijedi

$$0 = Pv = P^2w = Pw = v.$$

Dakle, $R(P) \cap N(P) = \{0\}$ pa je suma potprostora $R(P)$ i $N(P)$ direktna. Za svaki $v \in V$ možemo pisati $v = Pv + (v - Pv)$; imamo $Pv \in R(P)$ i

$$P(v - Pv) = Pv - P^2v = Pv - Pv = 0,$$

dakle $v - Pv \in N(P)$. Time je dokazano $V = R(P) \dot{+} N(P)$. Za $x \in R(P)$ je $x = Pz$ za neki $z \in V$, pa je $Px = P^2z = Pz = x$. Stoga za $v \in V$, $v = x + y$, $x \in R(P)$, $y \in N(P)$, imamo $Pv = Px + Py = x$. Time je dokazano da je P projektor na $R(P)$ duž $N(P)$.

Ako je P projektor onda je $(I - P)^2 = I - 2P + P^2 = I - P$, dakle $I - P$ je projektor. Očito je $R(I - P) = N(P)$ i $N(I - P) = R(P)$. Dakle, ako je P projektor na X duž Y , onda je $I - P$ projektor na Y duž X .

Propozicija 4.2 *Neka je $A \in L(V)$ i $W \leq V$ i neka je $P \in L(V)$ neki projektor prostora V na potprostor W . Potprostor W je A -invarijantan ako i samo ako je $AP = PAP$.*

Dokaz: Pretpostavimo da je potprostor W A -invarijantan. Neka je P projektor na W duž nekog potprostora U (naravno, takvog da je $V = W \dot{+} U$) i neka je $v \in V$. Neka su $w \in W$ i $u \in U$ takvi da je $v = w + u$. Tada je $Pv = w$, pa je $APv = Aw$. Međutim, po pretpostavci potprostor W je A -invarijantan pa je $Aw \in W$. Dakle, za svaki $v \in V$ je $APv \in W$. Kako je

$$W = R(P) = \{x \in V; Px = x\}$$

zaključujemo da je $PAPv = APv$. To vrijedi za svaki $v \in V$, dakle, $PAP = AP$.

Pretpostavimo sada da je $AP = PAP$. Za $w \in W = R(P)$ je $Pw = w$, pa zbog jednakosti $AP = PAP$ zaključujemo

$$Aw = APw = PAPw \in R(P) = W.$$

Dakle, potprostor W je A -invarijantan.

Propozicija 4.3 *Neka je $A \in L(V)$, $V = W \dot{+} U$, i neka je P projektor na W duž U . Tada vrijedi $AP = PA$ ako i samo ako su W i U A -invarijantni.*

Dokaz: Ako su W i U A -invarijantni, onda iz propozicije 4.2 slijedi

$$AP = PAP \quad \text{i} \quad A(I - P) = (I - P)A(I - P).$$

Iz druge jednakosti slijedi

$$A - AP = A - AP - PA + PAP, \quad \text{dakle} \quad PA = PAP.$$

Odatle i iz $AP = PAP$ zaključujemo da vrijedi $AP = PA$.

Pretpostavimo da je $AP = PA$. Tada je $PAP = AP^2 = AP$, pa po propoziciji 4.2 zaključujemo da je potprostor W A -invarijantan. $I - P$ je projektor na U duž W . Imamo redom

$$(I - P)A(I - P) = A - PA - AP + PAP = A - PA = A - AP = A(I - P).$$

Stoga je i potprostor U A -invarijantan.

Neka je

$$V = V_1 \dot{+} \dots \dot{+} V_s$$

i neka je P_i projektor na V_i duž potprostora

$$U_i = V_1 \dot{+} \dots \dot{+} V_{i-1} \dot{+} V_{i+1} \dot{+} \dots \dot{+} V_s.$$

Dakle, ako je $v \in V$ i $v = v_1 + \dots + v_s$, $v_1 \in V_1, \dots, v_s \in V_s$, onda je $P_i v = v_i$, pa slijedi

$$v = P_1 v + \dots + P_s v = (P_1 + \dots + P_s)v.$$

Kako to vrijedi za svaki $v \in V$, zaključujemo da je $I = P_1 + \dots + P_s$. Nadalje, za $v \in V$ i za $i \neq j$ imamo $P_j v \in V_j \subseteq N(P_i)$, dakle $P_i P_j v = 0$. To pokazuje da je $P_i P_j = 0$ za $i \neq j$. Zajedno sa $P_i^2 = P_i$ to možemo pisati ovako:

$$P_i P_j = \delta_{ij} P_i, \quad i, j \in \{1, 2, \dots, s\}.$$

Konačan niz operatora $(P_1, \dots, P_s)$ sa svojstvima

$$I = P_1 + \dots + P_s, \quad P_i P_j = \delta_{ij} P_i \quad \forall i, j \in \{1, 2, \dots, s\}$$

zove se **dekompozicija jedinice**. U tom slučaju imamo rastav prostora V u direktnu sumu potprostora:

$$V = R(P_1) \dot{+} \dots \dot{+} R(P_s).$$

Nadalje, svi potprostori $R(P_i)$ su A -invarijantni ako i samo ako operator A komutira sa svim projektorima $P_1, \dots, P_s$.

Propozicija 4.4 *Ako operatori $A, B \in L(V)$ komutiraju, $AB = BA$, onda su potprostori $R(B)$ i $N(B)$ invarijantni s obzirom na operator A .*

Dokaz: Ako je $v \in N(B)$ onda imamo $BAv = ABv = 0$, dakle, vrijedi $Av \in N(B)$. Prema tome, potprostor $N(B)$ je A -invarijantan.

Neka je $v \in R(B)$ i neka je $w \in V$ takav da je $v = Bw$. Tada je

$$Av = ABw = BA w \in R(B).$$

Dakle, i potprostor $R(B)$ je A -invarijantan.

Poglavlje 5

Nilpotentni operatori

Neka je V vektorski prostor i $A \in L(V)$ linearan operator. A se zove **nilpotentan operator** ako za neki prirodan broj k vrijedi $A^k = 0$. Naravno, tada je $A^m = 0 \ \forall m \geq k$. Najmanji prirodan broj p takav da je $A^p = 0$ zove se **indeks nilpotentnosti** operatora A ; kažemo još da je operator A nilpotentan indeksa p . Naravno, vrijedi $A^{p-1} \neq 0$. Indeks nilpotentnosti ne može biti veći od dimenzije prostora V . To je neposredna posljedica sljedeće propozicije:

Propozicija 5.1 *Neka je $A \in L(V)$ nilpotentan operator indeksa p i neka je $v \in V$ takav da je $A^{p-1}v \neq 0$ (tj. $v \in V \setminus N(A^{p-1})$). Tada su vektori $v, Av, A^2v, \dots, A^{p-1}v$ linearno nezavisni.*

Dokaz: Neka je

$$\alpha_0 v + \alpha_1 Av + \alpha_2 A^2 v + \dots + \alpha_{p-1} A^{p-1} v = 0.$$

Ako na tu jednakost djelujemo s operatorom A^{p-1} , dobivamo

$$\alpha_0 A^{p-1} v + \alpha_1 A^p v + \alpha_2 A^{p+1} v + \dots + \alpha_{p-1} A^{2p-2} v = 0.$$

Međutim, $A^j = 0$ za $j = p, p+1, \dots, 2p-2$, pa slijedi $\alpha_0 A^{p-1} v = 0$. Kako je $A^{p-1} v \neq 0$, zaključujemo da je $\alpha_0 = 0$. Sada slijedi

$$\alpha_1 Av + \alpha_2 A^2 v + \dots + \alpha_{p-1} A^{p-1} v = 0.$$

Na tu jednakost djelujemo s operatorom A^{p-2} . Slijedi $\alpha_1 A^{p-1} v = 0$, a odatle $\alpha_1 = 0$. Korak po korak primjenom operatora $A^{p-3}, A^{p-4}, \dots, A$, dobivamo da su $\alpha_2 = 0, \alpha_3 = 0, \dots, \alpha_{p-1} = 0$ i time je propozicija dokazana.

Na svakom konačnodimenzionalnom vektorskom prostoru postoji nilpotentan operator indeksa $n = \dim V$. Doista, neka je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ baza od V i neka je A linearan operator na prostoru V zadan sa:

$$Ae_1 = 0, \quad Ae_j = e_{j-1} \quad \text{za } j = 2, \dots, n.$$

Tada je $A^n = 0$ i $A^{n-1}e_1 = e_n \neq 0$, dakle $A^{n-1} \neq 0$. Prema tome A je operator indeksa n . Matrica operatora A u bazi e , $A(e) = [\alpha_{ij}]$ ima sve elementa jednake nuli osim $n-1$ elemenata na prvoj gornjoj paraleli uz glavnu dijagonalu gdje su jedinice: $\alpha_{ij} = 0$ za $j \neq i+1$, $\alpha_{i,i+1} = 1$ za $i = 1, 2, \dots, n-1$. Ta se matrica zove **elementarna Jordanova klijetka** n -tog reda i označava J_n :

$$J_n = \begin{bmatrix} 0 & 1 & 0 & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & \cdots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \cdots & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \cdots & 0 \end{bmatrix}$$

Ako je $A \in L(V)$ bilo koji nilpotentan operator indeksa $n = \dim V$, izaberimo vektor $v \in V$ takav da je $A^{n-1}v \neq 0$. Tada su po propoziciji 5.1 vektori $v, Av, A^2v, \dots, A^{n-1}v$ linearno nezavisni. Budući da ih ima n oni tvore bazu od V . Numerirajmo ih u obrnutom redosljedju: $e_j = A^{n-j}v$, $1 \leq j \leq n$. Tada je očito $Ae_1 = 0$ i $Ae_j = e_{j-1}$ za $j = 2, \dots, n$. Stoga je matrica operatora A u bazi $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ upravo elementarna Jordanova klijetka n -tog reda: $A(e) = J_n$.

Teorem 5.1 *Neka je $A \in L(V)$ nilpotentan operator indeksa $n = \dim V$.*

- (a) *Postoji baza e od V takva da je $A(e) = J_n$.*
 (b) *Ako je $B \in L(V)$ takav da je $AB = BA$, onda postoji polinom P takav da je $B = P(A)$.*

Dokaz: Tvrdnja (a) dokazana je prije iskaza teorema. Dokažimo tvrdnju (b). Neka je e baza iz tvrdnje (a) i $B(e) = [\beta_{ij}]$. Izračunavanjem elemenata lijeve i desne strane matricne jednakosti $J_n B(e) = B(e) J_n$ dobivamo:

$$\begin{aligned} \beta_{i+1,j} &= \beta_{i,j-1}, & 1 \leq i \leq n-1, & \quad 2 \leq j \leq n; \\ \beta_{i+1,1} &= 0, & 1 \leq i \leq n-1; & \quad 0 = \beta_{n,j-1}, \quad 2 \leq j \leq n. \end{aligned}$$

Oдавде slijedi:

$$\beta_{ij} = 0 \text{ za } i > j; \quad \beta_{1,j} = \beta_{2,j+1} = \dots = \beta_{n-j+1,n} \text{ za } j = 1, 2, \dots, n.$$

Dakle, $B(e)$ je gornjetrokutasta matrica koja na glavnoj dijagonali ima sve elemente međusobno jednake, a isto vrijedi i za svaku paralelu iznad glavne dijagonale. Stavimo $\beta_j = \beta_{1,j}$ za $j = 1, 2, \dots, n$. Uočimo da je $(J_n)^j = A(e)^j$ matrica koja ima sve nule osim $n-j$ elemenata na j -toj paraleli iznad glavne dijagonale gdje su jedinice. Slijedi

$$B(e) = \beta_1 I(e) + \beta_2 A(e) + \beta_3 A(e)^2 + \dots + \beta_n A(e)^{n-1}.$$

Dakle, ako definiramo polinom $P(\lambda)$ s tim koeficijentima,

$$P = \beta_1 + \beta_2 \lambda + \beta_3 \lambda^2 + \dots + \beta_n \lambda^{n-1},$$

onda je $B(e) = P(A(e))$, dakle $B(e) = P(A)(e)$, dakle $B = P(A)$.

Ako je indeks nilpotentnosti operatora $A \in L(V)$ manji od $\dim V$, onda se prostor rastavlja u direktnu sumu A -invarijantnih potprostora na način da su restrikcije operatora A na te potprostore nilpotentni operatori maksimalnih indeksa nilpotentnosti, tj. svaki je indeks nilpotentnosti jednak dimenziji odgovarajućeg invarijantnog potprostora. Precizno:

Teorem 5.2 *Neka je $A \in L(V)$ nilpotentan operator indeksa $p < \dim V$.*

- (a) *Postoje A -invarijantni potprostori $V_1, V_2, \dots, V_s$ prostora V takvi da je $V = V_1 \dot{+} V_2 \dot{+} \dots \dot{+} V_s$ i da je za svako j operator $A_j = A|_{V_j}$ nilpotentan indeksa $p_j = \dim V_j$.*
- (b) *(Jedinstvenost) Broj potprostora u tom rastavu koji su dimenzije k jednak je*

$$r(A^{k+1}) + r(A^{k-1}) - 2r(A^k) \quad (A^0 = I).$$

Dokaz: (a) Dokaz ćemo provesti indukcijom po $\dim V$. Situacija $\dim V = 1$ je nemoguća, jer bi indeks nilpotentnosti morao biti 0, a za svaki operator A je po dogovoru $A^0 = I \neq 0$.

Neka je $\dim V = 2 \Rightarrow$ indeks nilpotentnosti je $1 \Rightarrow A = 0$. Tada svaki rastav prostora u direktnu sumu dva jednodimenzionalna potprostora zadovoljava tvrdnju. Time je baza indukcije dokazana.

Provedimo sada korak indukcije. Neka je $n \geq 3$ i pretpostavimo da je tvrdnja (a) dokazana za sve vektorske prostore dimenzije manje od n . Neka je $\dim V = n$. Izaberimo $v \in V$ takav da je $A^{p-1}v \neq 0$. Tada je p -dimenzionalan prostor razapet vektorima $A^j v$, $V_1 = [\{v, Av, A^2v, \dots, A^{p-1}v\}]$, A -invarijantan i restrikcija $A_1 = A|_{V_1}$ je nilpotentan operator indeksa $p_1 = p = \dim V_1$.

Promatrajmo sada dualni prostor V' i dualni operator A' . Imamo

$$(A')^k = (A^k)',$$

pa vidimo da je A' nilpotentan operator istog indeksa p . Izaberimo $f \in V'$ takav da je $f(A^{p-1}v) \neq 0$. Tada je

$$((A')^{p-1}f)(v) = f(A^{p-1}v) \neq 0,$$

dakle je $(A')^{p-1}f \neq 0$. Primjena propozicije 5.1 na operator $A' \in L(V')$ i na $f \in V'$ pokazuje da je potprostor

$$Y = [\{f, A'f, (A')^2f, \dots, (A')^{p-1}f\}],$$

prostora V' p -dimenzionalan. Nadalje, očito je taj potprostor A' -invarijantan. Stavimo

$$\begin{aligned} X &= Y^0 = \{w \in V; g(w) = 0 \forall g \in Y\} = \\ &= \{w \in V; f(w) = (A'f)(w) = ((A')^2f)(w) = \dots = ((A')^{p-1}f)(w) = 0\} = \\ &= \{w \in V; f(w) = f(Aw) = f(A^2w) = \dots = f(A^{p-1}w) = 0\}. \end{aligned}$$

Prema tvrdnji (c) propozicije 2.6 nalazimo da je dimenzija potprostora X jednaka $\dim V - \dim Y = n - p$. Nadalje, potprostor X je A -invarijantan. Doista, neka je $w \in X$. Neka je $g \in Y$. Tada je $A'g \in Y$ jer je Y A' -invarijantan, pa slijedi $g(Aw) = (A'g)(w) = 0$. Dakle, $g(Aw) = 0 \forall g \in Y$, što pokazuje da je $Aw \in X$, a kako je vektor $w \in X$ bio proizvoljan, dokazano je da je potprostor X A -invarijantan. Neka je $w \in X \cap V_1$. Kako je $w \in V_1$, to je

$$w = \alpha_0 v + \alpha_1 Av + \dots + \alpha_{p-1} A^{p-1} v,$$

za neke skalare $\alpha_0, \alpha_1, \dots, \alpha_{p-1}$. Pretpostavimo da je $w \neq 0$ i neka je $j \in \{0, 1, \dots, p-1\}$ najmanji indeks takav da je $\alpha_j \neq 0$. Dakle,

$$w = \alpha_j A^j v + \alpha_{j+1} A^{j+1} v + \dots + \alpha_{p-1} A^{p-1} v.$$

Djelujemo li na lijevu i desnu stranu te jednakosti s operatorom A^{p-j-1} dobivamo

$$A^{p-j-1} w = \alpha_j A^{p-1} v.$$

Kako je $w \in X$, to vrijedi i $A^{p-j-1} w \in X$, jer je potprostor X A -invarijantan. Budući da je $\alpha_j \neq 0$, iz gornje jednakosti slijedi $A^{p-1} v \in X$. Kako je $X = Y^0$ i $f \in Y$ slijedi $f(A^{p-1} v) = 0$, a to je u suprotnosti s izborom funkcionala f . Ova kontradikcija pokazuje da je naša pretpostavka $w \neq 0$ bila pogrešna. Zaključujemo da mora biti $w = 0$. Time je dokazano da je $X \cap V_1 = \{0\}$. Dakle, suma potprostora X i V_1 je direktna. Sada je

$$\dim(V_1 \dot{+} X) = \dim V_1 + \dim X = p + (n - p) = n = \dim V, \implies V_1 \dot{+} X = V.$$

Stavimo sada $B = A | X$. Tada je operator $B \in L(X)$ nilpotentan, jer je $B^p = A^p | X = 0$. Neka je $p_2 \leq p$ indeks nilpotentnosti operatora B . Ako je $p_2 = \dim X$, dokaz je gotov uz $s = 2$, $V_2 = X$. Ako je $p_2 < \dim X$, primijenimo pretpostavku indukcije na operator B , što možemo jer je $\dim X < n$. Slijedi da postoje B -invarijantni potprostori $V_2, \dots, V_s$ od X (dakle, A -invarijantni potprostori od V) takvi da je $X = V_2 \dot{+} \dots \dot{+} V_s$ i da je svaka restrikcija $B | V_j = A | V_j$ ($2 \leq j \leq s$) nilpotentan operator indeksa $p_j = \dim V_j$. No tada je

$$V = V_1 \dot{+} V_2 \dot{+} \dots \dot{+} V_s,$$

i time je tvrdnja (a) dokazana.

Dokažimo sada tvrdnju (b). Očito je

$$r(A) = r(A_1) + r(A_2) + \dots + r(A_s)$$

i za svaku potenciju $k \geq 0$ vrijedi

$$r(A^k) = r(A_1^k) + r(A_2^k) + \dots + r(A_s^k).$$

Dakle je:

$$r(A^{k+1}) + r(A^{k-1}) - 2r(A^k) = \sum_{j=1}^s [r(A_j^{k+1}) + r(A_j^{k-1}) - 2r(A_j^k)].$$

Izračunajmo $r(A_j^k)$. Operator A_j je nilpotentan maksimalnog indeksa $p_j = \dim V_j$, pa on u nekoj bazi za matricu ima elementarnu Jordanovu klijetku p_j -tog reda. Stoga treba izračunati rang bilo koje potencije elementarne Jordanove klijetke J_r r -tog reda. Matrica J_r^k ima sve elemente jednake nuli osim $r - k$ jedinica na paraleli s glavnom dijagonalom. Dakle, $r(J_r^k) = r - k$ za $k = 0, 1, \dots, r$ i, naravno, $r(J_r^k) = 0$ za $k > r$. Dakle, za $k < p_j$ je

$$r(A_j^{k+1}) + r(A_j^{k-1}) - 2r(A_j^k) = p_j - k - 1 + p_j - k + 1 - 2p_j + 2k = 0;$$

za $k = p_j$ je

$$r(A_j^{p_j+1}) + r(A_j^{p_j-1}) - 2r(A_j^{p_j}) = 0 + 1 - 2 \cdot 0 = 1;$$

za $k > p_j$ je

$$r(A_j^{k+1}) + r(A_j^{k-1}) - 2r(A_j^k) = 0 + 0 - 2 \cdot 0 = 0.$$

Odatle je

$$r(A^{k+1}) + r(A^{k-1}) - 2r(A^k) = \sum_{j=1}^s [r(A_j^{k+1}) + r(A_j^{k-1}) - 2r(A_j^k)] = |\{j; p_j = k\}|,$$

a to je upravo tvrdnja (b).

Dokazani teorem pokazuje da za svaki nilpotentan operator A na konačnodimenzionalnom vektorskom prostoru V postoji baza e od V takva da je matrica $A(e)$ blok-dijagonalna i na dijagonali su joj blokovi koji su elementarne Jordanove klijetke, s tim da je format najveće od njih $p \times p$, gdje je p indeks nilpotentnosti operatora A . Drugim riječima, matrica $A(e)$ ima sve elemente jednake nuli osim na prvoj gornjoj paraleli uz glavnu dijagonalu gdje su raspoređene jedinice i nule (najprije $p_1 - 1$ jedinica, $p_1 = p$, zatim jedna nula, zatim $p_2 - 1$ jedinica, $p_2 \leq p_1$, zatim jedna nula, zatim $p_3 - 1$ jedinica, $p_3 \leq p_2$, itd. i na koncu $p_s - 1$ jedinica).

Poglavlje 6

Fittingova dekompozicija

Neka je V vektorski prostor i $A \in L(V)$. Tada jezgre potencija operatora A čine rastući niz potprostora:

$$N(A) \subseteq N(A^2) \subseteq N(A^3) \subseteq \dots,$$

a njihove slike padajući niz:

$$R(A) \supseteq R(A^2) \supseteq R(A^3) \supseteq \dots.$$

Ako na nekom mjestu u jednom od tih nizova potprostora vrijedi znak jednakosti, onda se taj niz stabilizira na tom mjestu:

Propozicija 6.1 *Neka je V vektorski prostor i $A \in L(V)$.*

- (a) *Ako je $k \geq 0$ takav da je $N(A^k) = N(A^{k+1})$, onda je $N(A^m) = N(A^k)$ za svaki $m \geq k$.*
- (b) *Ako je $k \geq 0$ takav da je $R(A^k) = R(A^{k+1})$, onda je $R(A^m) = R(A^k)$ za svaki $m \geq k$.*

Dokaz: (a) Dovoljno je dokazati da je $N(A^{k+2}) = N(A^{k+1})$, jer tada tvrdnja slijedi indukcijom u odnosu na $m > k$. Očito je $N(A^{k+2}) \supseteq N(A^{k+1})$. Dokažimo i obrnutu inkluziju. Neka je $v \in N(A^{k+2})$. Tada imamo

$$\begin{aligned} 0 = A^{k+2}v = A^{k+1}(Av) &\implies Av \in N(A^{k+1}) = N(A^k) \implies \\ \implies 0 = A^k(Av) = A^{k+1}v &\implies v \in N(A^{k+1}). \end{aligned}$$

Dakle, vrijedi i $N(A^{k+2}) \subseteq N(A^{k+1})$.

(b) Analogno, dovoljno je dokazati $R(A^{k+1}) \subseteq R(A^{k+2})$. Neka je $v \in R(A^{k+1})$ i neka je $w \in V$ takav da je $v = A^{k+1}w = A(A^k w)$. Imamo $A^k w \in R(A^k)$, pa zbog pretpostavke da je $R(A^k) = R(A^{k+1})$ zaključujemo da je $A^k w \in R(A^{k+1})$. Dakle, postoji $u \in V$ takav da je $A^k w = A^{k+1}u$. Slijedi

$$v = A^{k+1}(w) = A(A^k w) = A(A^{k+1}u) = A^{k+2}u \in R(A^{k+2}).$$

Time je dokazana i obrnuta inkluzija, dakle, $R(A^{k+1}) = R(A^{k+2})$.

Ako je prostor V konačnodimenzionalan, niz jezgara (odnosno, slika) potencija operatora A ne može biti striktno rastući (odnosno, striktno padajući), jer svaki sljedeći striktno veći (odnosno, striktno manji) član ima dimenziju veću (odnosno, manju) barem za 1. Stoga postoje $k \leq \dim V$ i $r \leq \dim V$ takvi da vrijedi $N(A^m) = N(A^k) \forall m \geq k$ i $R(A^m) = R(A^r) \forall m \geq r$.

Teorem 6.1 *Neka je $V \neq \{0\}$ vektorski prostor i $A \in L(V)$. Pretpostavimo da postoje k i r takvi da je $N(A^k) = N(A^{k+1})$ i $R(A^r) = R(A^{r+1})$ i neka su k i r najmanji takvi. Tada vrijedi $k = r$ i $V = N(A^k) \dot{+} R(A^k)$.*

Dokaz: Razmatrat ćemo posebno slučaj konačnodimenzionalnog prostora V , jer nas taj slučaj najviše zanima i jer je dokaz u tom slučaju znatno jednostavniji. Po teoremu o rangui i defektu (teorem 2.3) vrijedi jednakost

$$\dim N(A^j) + \dim R(A^j) = \dim V \quad \forall j,$$

dakle vrijedi:

$$N(A^j) = N(A^{j+1}) \iff R(A^j) = R(A^{j+1}).$$

Stoga je očito $k = r$ (i taj je broj $\leq \dim V$). Neka je $v \in N(A^k) \cap R(A^k)$. Tada je $v = A^k w$ za neki $w \in V$. Međutim,

$$0 = A^k v = A^{2k} w \implies w \in N(A^{2k}) = N(A^k) \implies v = A^k w = 0.$$

Dakle, $N(A^k) \cap R(A^k) = \{0\}$. Stoga je suma potprostora $N(A^k)$ i $R(A^k)$ direktna, a odatle i iz teorema o rangui i defektu slijedi

$$\dim(N(A^k) \dot{+} R(A^k)) = \dim N(A^k) + \dim R(A^k) = \dim V.$$

Dakle, $V = N(A^k) \dot{+} R(A^k)$.

Dokažimo sada teorem i u općem slučaju, tj. bez pretpostavke da je prostor V konačnodimenzionalan.

Ako je $k = 0$ očito je $r \geq k$. Pretpostavimo da je $k \geq 1$. Neka je $v \in N(A^k) \setminus N(A^{k-1})$, dakle $A^k v = 0$ i $A^{k-1} v \neq 0$. Pretpostavimo da je $r < k$, tj. $R(A^{k-1}) = R(A^k)$. Tada postoji $w \in V$ takav da je $A^{k-1} v = A^k w$. Slijedi

$$0 = A^k v = A^{k+1} w \implies w \in N(A^{k+1}) = N(A^k) \implies A^{k-1} v = A^k w = 0$$

suprotno pretpostavci. Ova kontradikcija pokazuje da je pretpostavka $r < k$ bila netočna, pa zaključujemo da mora biti $r \geq k$.

Ako je $r = 0$ očito je $k \geq r$. Pretpostavimo da je $r \geq 1$. Neka je $v \in R(A^{r-1}) \setminus R(A^r)$. Tada je $v = A^{r-1} w$ za neki $w \in V$. Stavimo $u = Av$. Tada je

$$u = A^r w \in R(A^r) = R(A^{r+1}),$$

pa postoji $x \in V$ takav da je $u = A^{r+1} x$. Stavimo $y = Ax - w$. Tada je

$$A^r y = A^{r+1} x - A^r w = u - u = 0 \quad \text{i} \quad A^{r-1} y = A^r x - A^{r-1} w = A^r x - v \neq 0,$$

jer $v \notin R(A^r)$. Prema tome je $y \in N(A^r) \setminus N(A^{r-1})$. To pokazuje da je $N(A^{r-1}) \subsetneq N(A^r)$, dakle $k \geq r$.

Dvije dokazane nejednakosti $r \geq k$ i $k \geq r$ daju jednakost $k = r$.

Dokaz da je $N(A^k) \cap R(A^k) = \{0\}$ nije koristio pretpostavku konačnodimenzionalnosti, pa vrijedi i u općem slučaju. Dakle, suma potprostora $N(A^k)$ i $R(A^k)$ je direktna. Neka je $v \in V$. Tada je

$$A^k v \in R(A^k) = R(A^{2k}) = A^k R(A^k),$$

pa postoji $w \in R(A^k)$ takav da je $A^k v = A^k w$. Stavimo $u = v - w$. Tada je $A^k u = A^k v - A^k w = 0$, dakle, $u \in N(A^k)$. Prema tome, vrijedi

$$v = u + w, \quad w \in R(A^k), \quad u \in N(A^k).$$

Time je dokazano da je $V = N(A^k) \dot{+} R(A^k)$.

Neka je $V \neq \{0\}$ konačnodimenzionalan vektorski prostor i $A \in L(V)$. Broj k iz teorema 6.1 zove se **nilindeks operatora** A i označava sa $\nu(A)$. Imamo $\nu(A) \leq \dim V$. Ako je $\nu(A) > 0$, tj. ako A nije regularan, onda vrijedi $N(A^{\nu(A)-1}) \subsetneq N(A^{\nu(A)})$; štoviše, vrijedi $N(A^{j-1}) \subsetneq N(A^j) \forall j \leq \nu(A)$; također, $R(A^j) \subsetneq R(A^{j-1}) \forall j \leq \nu(A)$.

Za konačnodimenzionalan vektorski prostor V , za $A \in L(V)$ i za $k = \nu(A)$, potprostor $V^0(A) = N(A^k)$ zove se **Fittingova 0-komponenta prostora** V , a $V^1(A) = R(A^k)$ zove se **Fittingova 1-komponenta prostora** V (u odnosu na operator A). Rastav

$$V = V^0(A) \dot{+} V^1(A)$$

zove se **Fittingova dekompozicija prostora** V u odnosu na operator A . Operator $A|V^0(A)$ je **Fittingova 0-komponenta operatora** A , a $A|V^1(A)$ je **Fittingova 1-komponenta operatora** A .

Teorem 6.2 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor, $A \in L(V)$ i neka je $k = \nu(A)$.*

- (a) *Restrikcija $A|V^0(A)$ je nilpotentan operator indeksa k . Ako je W potprostor od V koji je A -invarijantan i takav da je restrikcija $A|W$ nilpotentan operator, onda je $W \subseteq V^0(A)$.*
- (b) *Restrikcija $A|V^1(A) \in L(V^1(A))$ je regularan operator. Ako je W potprostor od V koji je A -invarijantan i takav da je $A|W \in GL(W)$, onda je $W \subseteq V^1(A)$.*

Dokaz: (a) Za $C = A|V^0(A)$ očito vrijedi $C^k = 0$ i $C^{k-1} \neq 0$. Dakle, operator C je nilpotentan indeksa $k = \nu(A)$. Pretpostavimo sada da je W A -invarijantan potprostor od V takav da je operator $D = A|W$ nilpotentan, $D^j = 0$. Tada je $A^j w = 0 \forall w \in W$, pa slijedi da je $W \subseteq N(A^j) \subseteq V^0(A)$.

(b) Imamo

$$AV^1(A) = AR(A^k) = R(A^{k+1}) = R(A^k) = V^1(A).$$

Dakle, $A|_{V^1(A)}$ je surjektivan operator, a kako se radi o konačnodimenzionalnom prostoru slijedi da je $E \in GL(V^1(A))$. Pretpostavimo sada da je potprostor W A -invarijantan i takav da je operator $A|_W$ regularan, $A|_W \in GL(W)$. Tada imamo redom

$$AW = W \implies A^j W = W \forall j \implies W \subseteq R(A^j) \forall j \implies W \subseteq V^1(A).$$

Time je teorem u potpunosti dokazan.

Poglavlje 7

Jordanova forma matrice operatora

Neka su $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ polinomi. Ako je polinom $P(\lambda)$ djeljiv s polinomom $Q(\lambda)$, tj. ako postoji polinom $R(\lambda)$ takav da je $P(\lambda) = R(\lambda)Q(\lambda)$, reći ćemo još da **polinom $Q(\lambda)$ dijeli polinom $P(\lambda)$** i pisati $Q(\lambda) | P(\lambda)$.

Reći ćemo da su polinomi $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ **relativno prosti**, ako ne postoji polinom stupnja ≥ 1 koji dijeli i $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$.

Opisat ćemo sada tzv. *Euklidov algoritam* koji se temelji na postupku dijeljenja polinoma s ostatkom. Ako polinom $P(\lambda)$ nije djeljiv s polinomom $Q(\lambda)$, onda postoje polinomi $S_1(\lambda)$ i $R_1(\lambda)$ takvi da je

$$P(\lambda) = S_1(\lambda)Q(\lambda) + R_1(\lambda), \quad \deg R_1(\lambda) < \deg Q(\lambda).$$

Ako $Q(\lambda)$ nije djeljiv s $R_1(\lambda)$, onda postoje polinomi $S_2(\lambda)$ i $R_2(\lambda)$ takvi da je

$$Q(\lambda) = S_2(\lambda)R_1(\lambda) + R_2(\lambda), \quad \deg R_2(\lambda) < \deg R_1(\lambda).$$

Ako $R_1(\lambda)$ nije djeljiv s $R_2(\lambda)$, onda postoje polinomi $S_3(\lambda)$ i $R_3(\lambda)$ takvi da je

$$R_1(\lambda) = S_3(\lambda)R_2(\lambda) + R_3(\lambda), \quad \deg R_3(\lambda) < \deg R_2(\lambda).$$

U svakom ovakvom koraku stupanj ostatka je striktno manji nego stupanj prethodnog ostatka. Prema tome, opisani postupak ne možemo nastavljati u nedogled, nego će se nakon konačno mnogo koraka dogoditi da ostatak dijeli prethodni ostatak. Drugim riječima, za neki k postoje netrivialni polinomi $S_1(\lambda), S_2(\lambda), \dots, S_{k+1}$ i netrivialni polinomi $R_1(\lambda), R_2(\lambda), \dots, R_k(\lambda)$ takvi da je

$$\deg R_1(\lambda) > \deg R_2(\lambda) > \dots > \deg R_{k-1} > \deg R_k(\lambda) \geq 0$$

i da vrijedi sljedeći sustav jednakosti

$$\begin{aligned}
 P(\lambda) &= S_1(\lambda)Q(\lambda) + R_1(\lambda) \\
 Q(\lambda) &= S_2(\lambda)R_1(\lambda) + R_2(\lambda) \\
 R_1(\lambda) &= S_3(\lambda)R_2(\lambda) + R_3(\lambda) \\
 &\vdots \\
 R_{j-1}(\lambda) &= S_{j+1}(\lambda)R_j(\lambda) + R_{j+1}(\lambda) \\
 &\vdots \\
 R_{k-2}(\lambda) &= S_k(\lambda)R_{k-1}(\lambda) + R_k(\lambda) \\
 R_{k-1}(\lambda) &= S_{k+1}(\lambda)R_k(\lambda).
 \end{aligned}$$

Računski postupak opisan gornjim sustavom zove se **Euklidov algoritam**. Ako vrijedi $Q(\lambda) | P(\lambda)$, algoritam završava već u prvom koraku, tj. $R_1(\lambda) = 0$.

Primijetimo sada da, krenuši u gornjem sustavu od posljednje jednakosti prema prvoj, redom zaključujemo:

$$\begin{aligned}
 R_k(\lambda) | R_{k-1}(\lambda) &\implies R_k(\lambda) | R_{k-2}(\lambda) \implies \dots \\
 \dots \implies R_k(\lambda) | R_1(\lambda) &\implies R_k(\lambda) | Q(\lambda) \implies R_k(\lambda) | P(\lambda).
 \end{aligned}$$

Dakle, polinom $R_k(\lambda)$ dijeli i polinom $P(\lambda)$ i polinom $Q(\lambda)$.

Pretpostavimo sada da polinom $R(\lambda)$ dijeli i $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$. Krenuši od prve jednakosti u gornjem sustavu prema pretposljednjoj sada redom zaključujemo:

$$\begin{aligned}
 R(\lambda) | R_1(\lambda) &\implies R(\lambda) | R_2(\lambda) \implies R(\lambda) | R_3(\lambda) \implies \dots \\
 \dots \implies R(\lambda) | R_{k-1}(\lambda) &\implies R(\lambda) | R_k(\lambda).
 \end{aligned}$$

Na taj način smo dokazali:

Propozicija 7.1 *Neka su $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ polinomi. Postoji polinom $M(\lambda)$ sa sljedećim svojstvima:*

- (a) $M(\lambda) | P(\lambda)$ i $M(\lambda) | Q(\lambda)$.
- (b) Ako je $R(\lambda)$ polinom takav da $R(\lambda) | P(\lambda)$ i $R(\lambda) | Q(\lambda)$ tada $R(\lambda) | M(\lambda)$.

Polinom $M(\lambda)$ sa svojstvima (a) i (b) iz propozicije 7.1 zove se **najveća zajednička mjera** polinoma $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$. Euklidov algoritam je efikasan računski postupak za pronalaženje najveće zajedničke mjere bilo koja dva polinoma. Očito su sve najveće zajedničke mjere zadanih polinoma $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ međusobno proporcionalne i točno jedna među njima je normirana. Jedinstvenu normiranu zajedničku mjeru polinoma $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ označavat ćemo sa $(P(\lambda), Q(\lambda))$.

Teorem 7.1 *Neka su $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ polinomi.*

- (1) *Postoje polinomi $A(\lambda)$ i $B(\lambda)$ takvi da je*

$$(P(\lambda), Q(\lambda)) = A(\lambda)P(\lambda) + B(\lambda)Q(\lambda).$$

(2) *Sljedeća su tri svojstva međusobno ekvivalentna:*

(a) *Polinomi $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ su relativno prosti.*

(b) *$(P(\lambda), Q(\lambda)) = 1$.*

(c) *Postoje polinomi $A(\lambda)$ i $B(\lambda)$ takvi da je $A(\lambda)P(\lambda) + B(\lambda)Q(\lambda) = 1$.*

Dokaz: (1) Krenuvši od prve prema pretposljednjoj jednakosti u sustavu koji opisuje Euklidov algoritam korak po korak nalazimo da za svaki j postoje polinomi $A_j(\lambda)$ i $B_j(\lambda)$ takvi da vrijedi $R_j(\lambda) = A_j(\lambda)P(\lambda) + B_j(\lambda)Q(\lambda)$. Time je tvrdnja (1) dokazana, jer je $R_k(\lambda)$ najveća zajednička mjera, dakle polinom proporcionalan polinomu $(P(\lambda), Q(\lambda))$.

(2) Pretpostavimo da su polinomi $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ relativno prosti. To znači da su samo polinomi stupnja nula, tj. konstante, istovremeni djelitelji polinoma $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$. Dakle, $(P(\lambda), Q(\lambda)) = 1$. Time je dokazano da iz (a) slijedi (b). Nadalje, iz tvrdnje (1) vidimo da iz (b) slijedi (c). Napokon, pretpostavimo da vrijedi (c). Neka je $R(\lambda)$ polinom koji dijeli i $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$. Tada iz (c) slijedi da $R(\lambda)$ dijeli $A(\lambda)P(\lambda) + B(\lambda)Q(\lambda) = 1$. Odatle slijedi da je stupanj polinoma $R(\lambda)$ jednak nuli, tj. $R(\lambda)$ je konstanta. To znači da ne postoji polinom stupnja ≥ 1 koji dijeli i $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$, dakle $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ su relativno prosti. Time je dokazano da iz (c) slijedi (a).

Ako je V konačnodimenzionalan vektorski prostor i $A \in L(V)$ onda za svaki polinom $P(\lambda)$ operator A komutira s $P(A)$, dakle prema propoziciji 4.4 potprostori $N(P(A))$ i $R(P(A))$ su A -invarijantni. Sljedeća propozicija pokazuje da time ništa ne dobivamo ako su polinomi $P(\lambda)$ i $\mu_A(\lambda)$ relativno prosti.

Propozicija 7.2 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor nad poljem K , $A \in L(V)$ i neka je $P(\lambda)$ polinom. Tada su sljedeća dva svojstva međusobno ekvivalentna:*

(a) *Polinomi $P(\lambda)$ i $\mu_A(\lambda)$ su relativno prosti, tj. $(P(\lambda), \mu_A(\lambda)) = 1$.*

(b) *Operator $P(A)$ je regularan, tj. $N(P(A)) = \{0\}$ i $R(P(A)) = V$.*

Dokaz: Pretpostavimo da su polinomi $P(\lambda)$ i $\mu_A(\lambda)$ relativno prosti. Tada prema tvrdnji (2) teorema 7.1 postoje polinomi $Q(\lambda)$ i $R(\lambda)$ takvi da je

$$Q(\lambda)P(\lambda) + R(\lambda)\mu_A(\lambda) = 1.$$

Uvrštavanjem operatora A slijedi

$$Q(A)P(A) + R(A)\mu_A(A) = I.$$

Kako je $\mu_A(A) = 0$ dobivamo

$$Q(A)P(A) = P(A)Q(A) = I.$$

Dakle, operator $P(A)$ je regularan. Time je dokazana implikacija (a) $\Rightarrow$ (b).

Pretpostavimo sada da je operator $P(A)$ regularan. Treba dokazati da su

tada polinomi $P(\lambda)$ i $\mu_A(\lambda)$ relativno prosti. Pretpostavimo suprotno, tj. da postoji polinom $Q(\lambda)$ stupnja većeg od nule koji dijeli i $P(\lambda)$ i $\mu_A(\lambda)$. Neka su $R(\lambda)$ i $S(\lambda)$ polinomi takvi da je $P(\lambda) = Q(\lambda)R(\lambda)$ i $\mu_A = Q(\lambda)S(\lambda)$. Tada je $P(A) = Q(A)R(A)$, pa iz regularnosti operatora $P(A)$ slijedi da je i operator $Q(A)$ regularan. Kako je $0 = \mu_A(A) = Q(A)S(A)$, regularnost operatora $Q(A)$ ima za posljedicu da je $S(A) = 0$. No to je nemoguće zbog tvrdnje (a) teorema 3.1 i zbog $\deg S(\lambda) < \deg \mu_A(\lambda)$. Ova kontradikcija pokazuje da je pretpostavka da $P(\lambda)$ i $\mu_A(\lambda)$ nisu relativno prosti bila pogrešna, pa zaključujemo da je $(P(\lambda), \mu_A(\lambda)) = 1$. Time je dokazana i obrnuta implikacija (b) $\Rightarrow$ (a).

Ukoliko se polinom P može rastaviti u produkt relativno prostih polinoma, potprostor $N(P(A))$ rastavlja se u odgovarajuću direktnu sumu potprostora:

Propozicija 7.3 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor, $A \in L(V)$, i neka su $P(\lambda)$, $Q(\lambda)$ i $R(\lambda)$ polinomi takvi da je $P(\lambda) = Q(\lambda)R(\lambda)$ i da su $Q(\lambda)$ i $R(\lambda)$ relativno prosti. Tada je*

$$N(P(A)) = N(Q(A)) \dot{+} N(R(A)).$$

Dokaz: Budući da su $Q(\lambda)$ i $R(\lambda)$ relativno prosti, prema tvrdnji (2) teorema 7.1 postoje polinomi $S(\lambda)$ i $T(\lambda)$ takvi da je

$$\begin{aligned} 1 &= S(\lambda)Q(\lambda) + T(\lambda)R(\lambda) \implies I = S(A)Q(A) + T(A)R(A) \implies \\ &\implies v = S(A)Q(A)v + T(A)R(A)v, \quad \forall v \in V. \end{aligned}$$

Posebno, ako je $v \in N(P(A))$, stavimo $y = S(A)Q(A)v$ i $x = T(A)R(A)v$. Slijedi $v = x + y$ i pri tome imamo

$$\begin{aligned} Q(A)x &= Q(A)T(A)R(A)v = T(A)P(A)v = 0 \implies x \in N(Q(A)), \\ R(A)y &= R(A)S(A)Q(A)v = S(A)P(A)v = 0 \implies y \in N(R(A)). \end{aligned}$$

Time je dokazano da je $N(P(A)) \subseteq N(Q(A)) + N(R(A))$, a kako su $N(Q(A))$ i $N(R(A))$ očito sadržani u $N(P(A))$, zaključujemo da je

$$N(P(A)) = N(Q(A)) + N(R(A)).$$

Treba još dokazati da je ta suma direktna. Neka je $v \in N(Q(A)) \cap N(R(A))$. Tada je $Q(A)v = R(A)v = 0$, pa slijedi $v = S(A)Q(A)v + T(A)R(A)v = 0$. Dakle, $N(Q(A)) \cap N(R(A)) = \{0\}$, odnosno,

$$N(P(A)) = N(Q(A)) \dot{+} N(R(A)).$$

Za dokaz osnovnog teorema 7.2 o redukciji linearnih operatora treba nam još jedna činjenica o polinomima:

Lema 7.1 *Neka su $P(\lambda)$, $Q(\lambda)$ i $R(\lambda)$ polinomi takvi da su $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ relativno prosti i da su $P(\lambda)$ i $R(\lambda)$ relativno prosti. Tada su polinomi $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)R(\lambda)$ relativno prosti.*

Dokaz: Prema tvrdnji (2) teorema 7.1 iz pretpostavke slijedi da postoje polinomi $A(\lambda)$, $B(\lambda)$, $C(\lambda)$ i $D(\lambda)$ takvi da je

$$A(\lambda)P(\lambda) + B(\lambda)Q(\lambda) = 1 \quad \text{i} \quad C(\lambda)P(\lambda) + D(\lambda)R(\lambda) = 1.$$

Definiramo sada polinome $E(\lambda)$ i $F(\lambda)$ na sljedeći način:

$$E(\lambda) = A(\lambda)C(\lambda)P(\lambda) + A(\lambda)D(\lambda)R(\lambda) + B(\lambda)C(\lambda)Q(\lambda), \quad F(\lambda) = B(\lambda)D(\lambda).$$

Izostavljajući oznaku λ za varijablu polinoma tada imamo redom

$$\begin{aligned} EP + F(QR) &= ACP^2 + AD RP + BCQP + BDQR = \\ &= (AP)(CP) + (AP)(DR) + (BQ)(CP) + (BQ)(DR) = (AP + BQ)(CP + DR) = 1. \end{aligned}$$

Ponovnom primjenom tvrdnje (2) teorema 7.1 zaključujemo da su polinomi $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)R(\lambda)$ relativno prosti.

Teorem 7.2 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor i $A \in L(V)$. Pretpostavimo da je*

$$\mu_A(\lambda) = \mu_1(\lambda) \cdot \mu_2(\lambda) \cdots \mu_s(\lambda), \quad (s \geq 2)$$

pri čemu su $\mu_1(\lambda), \mu_2(\lambda), \dots, \mu_s(\lambda)$ normirani polinomi takvi da su $\mu_i(\lambda)$ i $\mu_j(\lambda)$ relativno prosti za $i \neq j$. Stavimo $V_j = N(\mu_j(A))$ za $j = 1, 2, \dots, s$.

- (a) *Svaki od potprostora V_j je A -invarijantan.*
- (b) $V = V_1 \dot{+} V_2 \dot{+} \cdots \dot{+} V_s$.
- (c) *Za svaki j vrijedi $\mu_j(\lambda) = \mu_{A|V_j}$, tj. $\mu_j(\lambda)$ je minimalni polinom restrikcije $A|V_j$.*

Dokaz: Tvrdnja (a) je neposredna posljedica propozicije 4.4.

Dokaz tvrdnji (b) i (c) provest ćemo matematičkom indukcijom u odnosu na $s \geq 2$.

Baza indukcije: Pretpostavljamo da je $s = 2$, tj. da je $\mu_A(\lambda) = \mu_1(\lambda) \cdot \mu_2(\lambda)$ i da su $\mu_1(\lambda)$ i $\mu_2(\lambda)$ normirani polinomi koji su relativno prosti. Sada iz propozicije 7.2 slijedi

$$N(\mu_A(A)) = N(\mu_1(A)) \dot{+} N(\mu_2(A)),$$

a to je upravo tvrdnja (b) jer je $\mu_A(A) = 0$, dakle $N(\mu_A(A)) = V$.

Dokažimo da vrijedi i tvrdnja (c) u slučaju $s = 2$. Stavimo $A_1 = A|V_1$. Za bilo koji $v \in V_1$ vrijedi $\mu_1(A)v = 0$. Međutim, $\mu_1(A)|V_1 = \mu_1(A_1)$, pa zaključujemo da je $\mu_1(A_1)v = 0 \forall v \in V_1$, dakle $\mu_1(A_1) = 0$. Primjenom tvrdnje (c) teorema 3.1 na operator A_1 zaključujemo da je polinom $\mu_1(\lambda)$ djeljiv s minimalnim polinomom $\mu_{A_1}(\lambda)$ operatora A_1 , tj. vrijedi $\mu_{A_1}(\lambda) | \mu_1(\lambda)$. Nadalje, stavimo $P(\lambda) = \mu_{A_1}(\lambda)\mu_2(\lambda)$. Za $v \in V_1$ sada imamo

$$P(A)v = P(A_1)v = \mu_{A_1}(A_1)\mu_2(A_1)v = 0, \quad \text{jer je} \quad \mu_{A_1}(A_1) = 0.$$

Također, za $v \in V_2$ imamo

$$P(A)v = \mu_{A_1}(A)\mu_2(A)v = 0, \quad \text{jer je} \quad v \in V_2 = N(\mu_2(A)).$$

Dakle, vrijedi $P(A)|_{V_1} = 0$ i $P(A)|_{V_2} = 0$, a kako je $V = V_1 \dot{+} V_2$ zaključujemo da je $P(A) = 0$. Ponovnom primjenom tvrdnje (c) teorema 3.1, sada na operator A , nalazimo da polinom $\mu_A(\lambda)$ dijeli polinom $P(\lambda)$. Dakle, postoji polinom $Q(\lambda)$ takav da je $P(\lambda) = \mu_A(\lambda)Q(\lambda)$. To znači da je $\mu_{A_1}(\lambda)\mu_2(\lambda) = \mu_1(\lambda)\mu_2(\lambda)Q(\lambda)$, pa slijedi $\mu_{A_1}(\lambda) = \mu_1(\lambda)Q(\lambda)$. Time smo dokazali da vrijedi $\mu_1(\lambda) | \mu_{A_1}(\lambda)$ i $\mu_{A_1}(\lambda) | \mu_1(\lambda)$. Budući da su polinomi $\mu_{A_1}(\lambda)$ i $\mu_1(\lambda)$ normirani, zaključujemo da je $\mu_1(\lambda) = \mu_{A_1}(\lambda) = \mu_{A|V_1}(\lambda)$. Sasvim analogno nalazimo i $\mu_2(\lambda) = \mu_{A|V_2}(\lambda)$.

Time smo dokazali da tvrdnje (b) i (c) vrijede ako je $s = 2$, odnosno, u potpunosti je proveden dokaz baze indukcije.

Korak indukcije: Pretpostavimo sada da je $s \geq 3$ i da su tvrdnje (b) i (c) dokazane u slučaju rastava minimalnog polinoma u produkt $s - 1$ normiranih relativno prostih polinoma. Stavimo sada $\mu' = \mu_2(\lambda) \cdots \mu_s(\lambda)$, $V' = N(\mu'(A))$ i $A' = A|_{V'}$. Iz leme 7.1 slijedi da su polinomi $\mu_1(\lambda)$ i $\mu'(\lambda)$ relativno prosti. Prema dokazanoj bazi indukcije slijedi da je

$$V = V_1 \dot{+} V', \quad \mu_1(\lambda) = \mu_{A|V_1}(\lambda) \quad \text{i} \quad \mu'(\lambda) = \mu_{A'}(\lambda).$$

Sada iz pretpostavke indukcije slijedi da je

$$V' = V_2 \dot{+} \cdots \dot{+} V_s, \quad \text{dakle} \quad V = V_1 \dot{+} V_2 \dot{+} \cdots \dot{+} V_s,$$

i da je

$$\mu_j(\lambda) = \mu_{A'|V_j}(\lambda) = \mu_{A|V_j}(\lambda) \quad \text{za} \quad j = 2, \dots, s,$$

dakle,

$$\mu_j(\lambda) = \mu_{A|V_j}(\lambda) \quad \text{za} \quad j = 1, 2, \dots, s.$$

Time je korak indukcije proveden, pa je teorem u potpunosti dokazan.

Napomena. Fittingova dekompozicija može se provesti i pomoću teorema 7.2. Doista, ako 0 nije u $\sigma(A)$, tj. 0 nije nultočka od $\mu_A(\lambda)$, onda je po teoremu 3.2 operator A regularan, dakle $V^0(A) = \{0\}$ i $V^1(A) = V$. Ako je 0 k -struka nultočka polinoma $\mu_A(\lambda)$, onda je $\mu_A = \lambda^k \nu(\lambda)$ i $\nu(0) \neq 0$. Tada su polinomi λ^k i ν relativno prosti, pa zbog tvrdnje (b) teorema 7.2 vrijedi $V = N(A^k) \dot{+} N(\nu(A))$. Operator $A|_{N(A^k)}$ je očito nilpotentan. Nadalje, po tvrdnji (c) teorema 7.2 je $\mu_{A|N(\nu(A))}(\lambda) = \nu(\lambda)$ i $\nu(0) \neq 0$, pa po teoremu 3.2 slijedi da je operator $A|_{N(\nu(A))}$ regularan. Dakle, $V^0(A) = N(A^k)$ i $V^1 = N(\nu(A))$. Kako su polinomi λ^k i $\nu(\lambda)$ relativno prosti, postoje polinomi $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ takvi da je $\lambda^k P(\lambda) + \nu(\lambda)Q(\lambda) = 1$. Dakle, $A^k P(A) + Q(A)\nu(A) = I$. Iz te jednakosti zaključujemo

$$v \in N(\nu(A)) \implies v = A^k P(A)v + Q(A)\nu(A)v = A^k P(A)v \implies v \in R(A^k),$$

dakle, $N(\nu(A)) \subseteq R(A^k)$. Međutim, kako je $V = N(A^k) \dot{+} N(\nu(A))$, po teoremu 2.3 o rangu i defektu primijenjenom na operator A^k slijedi

$$\dim N(\nu(A)) = \dim V - \dim N(A^k) = \dim R(A^k).$$

Odavde i iz $N(\nu(A)) \subseteq R(A^k)$ zaključujemo da je $N(\nu(A)) = R(A^k)$. Dakle, $V^1(A) = R(A^k)$.

Razmotrimo sada posebno slučaj kada je polje K algebarski zatvoreno, npr. $K = \mathbb{C}$. Tada svaki nekonstantan polinom ima nultočku. Ako je α_1 nultočka polinoma $P(\lambda)$, tj. ako je $P(\alpha_1) = 0$, onda je polinom $P(\lambda)$ djeljiv s polinomom $\lambda - \alpha_1$. Doista, ako provedemo postupak dijeljenja polinoma $P(\lambda)$ s polinomom $\lambda - \alpha_1$ stupnja 1 dolazimo do jednakosti oblika $P(\lambda) = (\lambda - \alpha_1)Q(\lambda) + R(\lambda)$, pri čemu je $\deg R(\lambda) < 1$, dakle, $R(\lambda)$ je konstanta, $R(\lambda) \equiv \alpha \in \mathbb{C}$. Ako u jednakost

$$P(\lambda) = (\lambda - \alpha_1)Q(\lambda) + \alpha$$

uvrstimo $\lambda = \alpha_1$, slijedi $\alpha = 0$. Dakle, $P(\lambda) = (\lambda - \alpha_1)Q(\lambda)$. Ukoliko je $\deg Q(\lambda) \geq 1$, onda i polinom $Q(\lambda)$ ima neku nultočku α_2 , pa slijedi

$$P(\lambda) = (\lambda - \alpha_1)(\lambda - \alpha_2)R(\lambda),$$

za neki polinom $R(\lambda)$ stupnja $\deg P(\lambda) - 2$. Nastavimo li taj postupak dolazimo do $n = \deg P(\lambda)$ nultočaka $\{\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n\}$ polinoma $P(\lambda)$ i do konstante $\alpha \in \mathbb{C}$, $\alpha \neq 0$, takvih da je

$$P(\lambda) = \alpha \cdot (\lambda - \alpha_1) \cdot (\lambda - \alpha_2) \cdots (\lambda - \alpha_n).$$

Među nultočkama $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$ može biti i međusobno jednakih, odnosno neke nultočke polinoma $P(\lambda)$ mogu biti višestruke. Možemo pretpostaviti da smo numeraciju nultočaka proveli tako da su $\alpha_1, \dots, \alpha_s$ međusobno različite i da su $\alpha_{n+1}, \dots, \alpha_n \in \{\alpha_1, \dots, \alpha_s\}$. Ako je još k tome polinom $P(\lambda)$ normiran, onda za neke prirodne brojeve $p_1, \dots, p_s$ vrijedi

$$P(\lambda) = (\lambda - \alpha_1)^{p_1} (\lambda - \alpha_2)^{p_2} \cdots (\lambda - \alpha_s)^{p_s}, \quad \alpha_i \neq \alpha_j \text{ za } i \neq j.$$

Naravno, tada je $\deg P(\lambda) = p_1 + p_2 + \cdots + p_s$.

Neka su sada $\alpha, \beta \in \mathbb{C}$, $\alpha \neq \beta$. Tada za polinome

$$A(\lambda) = \frac{1}{\alpha - \beta} \lambda - \frac{\beta + 1}{\alpha - \beta} \quad \text{i} \quad B(\lambda) = -\frac{1}{\alpha - 1} \lambda + \frac{\alpha + 1}{\alpha - \beta}$$

nalazimo

$$\begin{aligned} A(\lambda)(\lambda - \alpha) + B(\lambda)(\lambda - \beta) &= \frac{(\lambda - \beta - 1)(\lambda - \alpha) - (\lambda - \alpha - 1)(\lambda - \beta)}{\alpha - \beta} = \\ &= \frac{\lambda^2 - (\alpha + \beta + 1)\lambda + \alpha(\beta + 1) - \lambda^2 + (\alpha + \beta + 1)\lambda - \beta(\alpha + 1)}{\alpha - \beta} = 1. \end{aligned}$$

Iz tvrdnje (2) teorema 7.1 slijedi da su polinomi $\lambda - \alpha$ i $\lambda - \beta$ relativno prosti ako su α i β međusobno različiti. Prema lemi 7.1 i bilo koje potencije $(\lambda - \alpha)^p$ i $(\lambda - \beta)^q$ su relativno prosti polinomi.

Neka je sada V kompleksan konačnodimenzionalan vektorski prostor i $A \in L(V)$. Neka je $\sigma(A) = \{\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_s\}$ pri čemu je $\alpha_i \neq \alpha_j$ za $i \neq j$. Tada su $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_s$ sve međusobno različite nultočke minimalnog polinoma $\mu_A(\lambda)$ operatora A i prema pretodnom razmatranju imamo

$$\mu_A(\lambda) = (\lambda - \alpha_1)^{p_1} (\lambda - \alpha_2)^{p_2} \cdots (\lambda - \alpha_s)^{p_s}$$

za neke prirodne brojeve $p_1, p_2, \dots, p_s$. Nadalje, vidjeli smo da su za $i \neq j$ polinomi $(\lambda - \alpha_i)^{p_i}$ i $(\lambda - \alpha_j)^{p_j}$ relativno prosti. Stavimo $V_j = N((A - \alpha_j)^{p_j})$. Po teoremu 7.2 tada su $V_1, V_2, \dots, V_s$ A -invarijantni potprostori i vrijedi:

$$V = V_1 \dot{+} V_2 \dot{+} \cdots \dot{+} V_s, \quad \mu_{A_j}(\lambda) = (\lambda - \alpha_j)^{p_j} \quad \text{za} \quad A_j = A|_{V_j}, \quad j = 1, 2, \dots, s.$$

Kako je $(\lambda - \alpha_j)^{p_j}$ minimalni polinom operatora $A_j = A|_{V_j}$, zaključujemo da je operator $A_j - \alpha_j I_{V_j}$ nilpotentan (I_{V_j} je oznaka za jedinični operator na prostoru V_j) i da mu je indeks nilpotentnosti jednak p_j . Prema teoremima 5.1 i 5.2 slijedi da u nekoj bazi $e^{(j)}$ potprostora V_j operator $A_j - \alpha_j I_{V_j}$ ima matricu koja je blok-dijagonalna, a svaki blok na dijagonali je elementarna Jordanova klijetka, s tim da najveća od tih klijetki ima format $p_j \times p_j$. Tada i operator A_j ima u toj bazi blok-dijagonalnu matricu, a blokovi na dijagonali su oblika:

$$\begin{bmatrix} \alpha_j & 1 & 0 & \cdots & 0 & 0 \\ 0 & \alpha_j & 1 & \cdots & 0 & 0 \\ 0 & 0 & \alpha_j & \cdots & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \cdots & \alpha_j & 1 \\ 0 & 0 & 0 & \cdots & 0 & \alpha_j \end{bmatrix}.$$

Na taj način dokazali smo teorem o Jordanovoj formi matrice linearnog operatora:

Teorem 7.3 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor nad algebarski zatvorenim poljem K (npr. $K = \mathbb{C}$) i neka je $A \in L(V)$. Neka je*

$$\sigma(A) = \{\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_s\}, \quad \alpha_j \neq \alpha_k \quad \text{za} \quad j \neq k.$$

Dakle,

$$\mu_A(\lambda) = (\lambda - \alpha_1)^{p_1} (\lambda - \alpha_2)^{p_2} \cdots (\lambda - \alpha_s)^{p_s}, \quad p_1, p_2, \dots, p_k \in \mathbb{N}.$$

Stavimo

$$V_j = N((A - \alpha_j I_j)^{p_j}), \quad A_j = A|_{V_j}, \quad B_j = A_j - \alpha_j I_j$$

(I_j je jedinični operator na prostoru V_j). B_j je nilpotentan operator indeksa p_j . Postoji baza e prostora V (sastavljena redom od baza $e^{(1)}, e^{(2)}, \dots, e^{(s)}$ potprostora $V_1, V_2, \dots, V_s$) u kojoj operator A ima blok-dijagonalnu matricu (tzv. **Jordanova forma matrice operatora A**) čiji su blokovi $\alpha_j I_j(e^{(j)}) + B_j(e^{(j)})$, $1 \leq j \leq s$. Nadalje, svaka matrica $B_j(e^{(j)})$ je blok-dijagonalna i blokovi su joj elementarne Jordanove klijetke od kojih najveća ima format $p_j \times p_j$.

Poglavlje 8

Unitarni prostori

U ovoj točki polje K nad kojim promatramo vektorske prostore će stalno biti ili polje $\mathbb{R}$ realnih brojeva ili polje $\mathbb{C}$ kompleksnih brojeva. Vektorski prostor nad poljem $\mathbb{R}$ obično se zove **realan vektorski prostor**, a nad poljem $\mathbb{C}$ **kompleksan vektorski prostor**.

Skalarni produkt na vektorskom prostoru X je preslikavanje

$$(\cdot|\cdot) : X \times X \rightarrow K$$

(svakom uređenom paru vektora $(x, y) \in X \times X$ pridružen je skalar $(x|y) \in K$) sa sljedećim svojstvima:

linearnost u prvoj varijabli:

$$(\lambda x + \mu y|z) = \lambda(x|z) + \mu(y|z), \quad \lambda, \mu \in K, \quad x, y, z \in X;$$

hermitska simetrija:

$$(x|y) = \overline{(y|x)}, \quad x, y \in X;$$

(u slučaju $K = \mathbb{R}$ svojstvo je $(x|y) = (y|x)$ i kraće se zove simetrija)

pozitivnost:

$$(x|x) \geq 0, \quad x \in X;$$

definitnost:

$$(x|x) = 0 \quad \iff \quad x = 0.$$

Vektorski prostor na kome je zadan skalarni produkt zove se **unitaran prostor**. Skalarni produkt je zbog linearnosti u prvoj varijabli i zbog hermitske simetrije antilinearan u drugoj varijabli: $(x|\lambda y + \mu y) = \bar{\lambda}(x|y) + \bar{\mu}(x|z)$; u slučaju $K = \mathbb{R}$ imamo linearnost i u drugoj varijabli: $(x|\lambda y + \mu z) = \lambda(x|y) + \mu(x|z)$. Preslikavanje $V \times V \rightarrow K$ zove se **bilinearno** ako je linearno i u prvoj varijabli i u drugoj varijabli; ako je V kompleksan vektorski prostor, preslikavanje $V \times V \rightarrow \mathbb{C}$ zove se **seskvilinearno** ako je linearno u prvoj varijabli i antilinearno u drugoj varijabli. Dakle, skalarni produkt na realnom vektorskom prostoru je bilinearan, a na kompleksnom vektorskom prostoru seskvilinearan.

U unitarnom prostoru skalarni produkt dviju linearnih kombinacija može se računati član po član:

$$\left(\sum_{j=1}^n \alpha_j x_j \mid \sum_{k=1}^m \beta_k y_k \right) = \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^m \alpha_j \overline{\beta_k} (x_j \mid y_k).$$

Teorem 8.1 *Neka je X unitaran prostor. Za $x \in X$ stavimo $\|x\| = \sqrt{(x|x)}$ (nenegativan drugi korijen). Tada funkcija $x \mapsto \|x\|$ s vektorskog prostora X u skup $\mathbb{R}_+ = \{\lambda \in \mathbb{R}; \lambda \geq 0\}$ ima sljedeća svojstva:*

- (a) za $x \in X$ vrijedi $\|x\| = 0$ ako i samo ako je $x = 0$;
- (b) za $x \in X$ i $\lambda \in K$ vrijedi $\|\lambda x\| = |\lambda| \cdot \|x\|$;
- (c) za $x, y \in X$ vrijedi tzv. **nejednakost trokuta**: $\|x\| + \|y\| \leq \|x + y\|$.

Nadalje, za bilo koje $x, y \in X$ vrijedi tzv. **nejednakost Cauchy–Schwarz–Bunyakovskog**:

$$|(x|y)| \leq \|x\| \cdot \|y\|,$$

pri čemu vrijedi znak jednakosti ako i samo ako su x i y proporcionalni.

Dokaz: Svojstvo (a) neposredna je posljedica definitnosti skalarnog produkta. Svojstvo (b) posljedica je li-learnosti i hermitske simetrije:

$$\|\lambda x\|^2 = (\lambda x | \lambda x) = \lambda \overline{\lambda} (x|x) = |\lambda|^2 \|x\|^2.$$

Dokažimo sada nejednakost Cauchy–Schwarz–Bunyakovskog. Za vektore $x, y \in X$ zbog pozitivnosti norme, linearnosti skalarnog produkta u prvoj varijabli i hermitske simetrije imamo redom:

$$\begin{aligned} 0 &\leq \|(x|x)y - (y|x)x\|^2 = ((x|x)y - (y|x)x | (x|x)y - (y|x)x) = \\ &= \|x\|^4 \|y\|^2 - \|x\|^2 |(y|x)|^2 - \|x\|^2 (y|x)(x|y) + \|x\|^2 |(y|x)|^2 = \\ &= \|x\|^4 \|y\|^2 - \|x\|^2 |(x|y)|^2 = \|x\|^2 (\|x\|^2 \|y\|^2 - |(x|y)|^2). \end{aligned}$$

Ako je $x = 0$, očito je $|(x|y)| = \|x\| \cdot \|y\|$ (obje strane su nula); nadalje, tada su x i y proporcionalni ($x = 0 \cdot y$). Ako je $x \neq 0$ tada je $\|x\| \neq 0$ i iz gornje nejednakosti dijeljenjem sa $\|x\|^2$ dobivamo $0 \leq \|x\|^2 \|y\|^2 - |(x|y)|^2$, a to je upravo nejednakost Cauchy–Schwarz–Bunyakovskog. Nadalje, iz definitnosti norme primijenjene na normu vektora $(x|x)y - (y|x)x$ slijedi da u nejednakosti Cauchy–Schwarz–Bunyakovskog vrijedi znak jednakosti ako i samo ako je $(x|x)y = (y|x)x$, tj. ako i samo ako su x i y proporcionalni.

Ostaje nam da još dokažemo svojstvo (c). Za $x, y \in X$ primjenom svojstava skalarnog produkta i nejednakosti Cauchy–Schwarz–Bunyakovskog nalazimo redom:

$$\begin{aligned}\|x+y\|^2 &= (x+y|x+y) = (x|x)+(x|y)+(y|x)+(y|y) = \|x\|^2+2\cdot\operatorname{Re}(x|y)+\|y\|^2 \leq \\ &\leq \|x\|^2 + 2 \cdot |(x|y)| + \|y\|^2 \leq \|x\|^2 + 2 \cdot \|x\| \cdot \|y\| + \|y\|^2 = (\|x\| + \|y\|)^2.\end{aligned}$$

Time je dokazana i nejednakost trokuta.

Funkcija $x \mapsto \|x\|$ definirana na vektorskom prostoru X i s vrijednostima u skupu $\mathbb{R}_+$ koja ima svojstva (a), (b) i (c) iz teorema 8.1 zove se **norma** na vektorskom prostoru X . Vektorski prostor na kome je zadana norma zove se **normiran prostor**.

Ako je X normiran prostor s normom $\|\cdot\|$ postavlja se pitanje da li je možda ta norma dobivena iz nekog skalarnog produkta na prostoru X . Vrlo jednostavan odgovor na to pitanje, kojeg navodimo bez dokaza, vezan je uz jednu geometrijsku jednakost, koja vrijedi za bilo koji paralelogram u ravnini: zbroj kvadrata duljina stranica paralelograma jednak je zbroju kvadrata duljina njegovih dviju dijagonala.

Teorem 8.2 (P. Jordan – J. von Neumann) *Neka je X normiran prostor s normom $x \mapsto \|x\|$. Tada su sljedeća dva svojstva međusobno ekvivalentna:*

(a) *Postoji skalarni produkt $(x, y) \mapsto (x|y)$ na X takav da je $\|x\| = \sqrt{(x|x)}$.*

(b) *Za bilo koje $x, y \in X$ vrijedi tzv. **jednakost paralelograma**:*

$$\|x + y\|^2 + \|x - y\|^2 = 2\|x\|^2 + 2\|y\|^2.$$

U tom je slučaju skalarni produkt sa svojstvom $\|x\| = \sqrt{(x|x)}$ jedinstven i u slučaju polja $K = \mathbb{R}$ zadan je sa:

$$(x|y) = \frac{1}{4}(\|x + y\|^2 - \|x - y\|^2),$$

a u slučaju $K = \mathbb{C}$ sa:

$$(x|y) = \frac{1}{4}(\|x + y\|^2 - \|x - y\|^2 + i\|x + iy\|^2 - i\|x - iy\|^2).$$

Za vektore x, y iz unitarnog prostora X kažemo da su **ortogonalni** (ili **okomiti**) jedan na drugoga i pišemo $x \perp y$ ako je $(x|y) = 0$. Za **vektor** $x \in X$ kažemo da je **ortogonalan na podskup** $S \subseteq X$ i pišemo $x \perp S$ ako je $x \perp y$ za svaki $y \in S$. Za podskupove S i T unitarnog prostora X kažemo da su međusobno **ortogonalni** i pišemo $S \perp T$ ako je $x \perp T$ za svaki $x \in S$. Za svaki podskup S unitarnog prostora X lako se vidi da je $S^\perp = \{x \in X; x \perp S\}$ potprostor od X . Nadalje, $S^\perp = [S]^\perp$ i $S^\perp \cap [S] = \{0\}$.

Podskup $S \subseteq X$ zove se **ortogonalan** ako su bilo koja dva njegova elementa međusobno ortogonalna: $x, y \in S, x \neq y \Rightarrow (x|y) = 0$. Skup S zove se **ortonormiran**, ako je on ortogonalan i svaki $x \in S$ je jedinični, tj. $\|x\| = 1$.

Propozicija 8.1 *Ako je S ortogonalan podskup unitarnog prostora X i $0 \notin S$, onda je skup S linearno nezavisan.*

Dokaz: Neka su $x_1, x_2, \dots, x_n \in S$ međusobno različiti vektori i neka su $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n \in K$ takvi da je $\lambda_1 x_1 + \lambda_2 x_2 + \dots + \lambda_n x_n = 0$. Tada zbog međusobne ortogonalnosti vektora $x_1, x_2, \dots, x_n$ za svaki $j \in \{1, \dots, n\}$ imamo:

$$\begin{aligned} 0 &= (\lambda_1 x_1 + \dots + \lambda_j x_j + \dots + \lambda_n x_n | x_j) = \\ &= \lambda_1 (x_1 | x_j) + \dots + \lambda_j (x_j | x_j) + \dots + \lambda_n (x_n | x_j) = \lambda_j (x_j | x_j). \end{aligned}$$

Kako je $(x_j | x_j) \neq 0$ slijedi $\lambda_j = 0 \ \forall j$. Dakle, skup S je linearno nezavisan.

Posebno, svaki ortonormiran skup je linearno nezavisan. Ortonormiran skup koji je baza od V zove se **ortonormirana baza** od V .

Teorem 8.3 *Neka je $\{e_1, \dots, e_k\}$ ortonormiran podskup unitarnog prostora X i neka je $x \in X$.*

(a) *Vrijedi tzv. Besselova nejednakost*

$$\sum_{j=1}^k |(x | e_j)|^2 \leq \|x\|^2.$$

Pri tome vrijedi znak jednakosti ako i samo ako je $x \in [\{e_1, \dots, e_k\}]$. U tom slučaju je

$$x = \sum_{j=1}^k (x | e_j) e_j.$$

(b) *Stavimo*

$$x_0 = \sum_{j=1}^k (x | e_j) e_j.$$

Za svaki $y \in [\{e_1, \dots, e_k\}]$, $y \neq x_0$, vrijedi striktna nejednakost

$$\|x - x_0\| < \|x - y\|.$$

Dakle, x_0 je jedinstvena najbolja aproksimacija vektora x vektorom iz potprostora razapetog vektorima $e_1, \dots, e_k$.

Dokaz: Dokažimo najprije tvrdnju (b). Neka je $y \in [\{e_1, \dots, e_k\}]$, dakle za neke skalare $\alpha_1, \dots, \alpha_k$ je

$$y = \sum_{j=1}^k \alpha_j e_j.$$

Primijetimo da je $(e_i | e_j) = \delta_{ij}$. Stoga imamo redom:

$$\begin{aligned}
& \|x - y\|^2 - \|x - x_0\|^2 = \\
& = \left(x - \sum_{j=1}^k \alpha_j e_j \middle| x - \sum_{j=1}^k \alpha_j e_j \right) - \left(x - \sum_{j=1}^k (x|e_j) e_j \middle| x - \sum_{j=1}^k (x|e_j) e_j \right) = \\
& = (x|x) - \sum_{j=1}^k \overline{\alpha_j} (x|e_j) - \sum_{j=1}^k \alpha_j \overline{(x|e_j)} + \sum_{j=1}^k |\alpha_j|^2 - \\
& - (x|x) + \sum_{j=1}^k \overline{(x|e_j)} (x|e_j) + \sum_{j=1}^k (x|e_j) \overline{(x|e_j)} - \sum_{j=1}^k |(x|e_j)|^2.
\end{aligned}$$

U posljednjem se izrazu skraćuju prvi i peti član, te sedmi i osmi član, pa ostaje

$$\begin{aligned}
& \|x - y\|^2 - \|x - x_0\|^2 = \\
& = \sum_{j=1}^k |\alpha_j|^2 - \sum_{j=1}^k \overline{\alpha_j} (x|e_j) - \sum_{j=1}^k \alpha_j \overline{(x|e_j)} + \sum_{j=1}^k |(x|e_j)|^2.
\end{aligned}$$

Odatle je

$$\|x - y\|^2 - \|x - x_0\|^2 = \sum_{j=1}^k |\alpha_j - (x|e_j)|^2.$$

Prema tome, ako je $\alpha_j \neq (x|e_j)$ za bilo koji $j \in \{1, 2, \dots, k\}$, tj. ako je $y \neq x_0$, onda je $\|x - y\|^2 - \|x - x_0\|^2 > 0$, odnosno, imamo striktnu nejednakost $\|x - x_0\| < \|x - y\|$. Time je dokazana tvrdnja (b).

Dokažimo sada tvrdnju (a). Kao u dokazu tvrdnje (b) nalazimo:

$$0 \leq \left\| x - \sum_{j=1}^k (x|e_j) e_j \right\|^2 = \|x\|^2 - \sum_{j=1}^k |(x|e_j)|^2.$$

Odatle slijedi Besselova nejednakost. Nadalje, vrijedi znak jednakosti ako i samo ako je

$$x = \sum_{j=1}^k (x|e_j) e_j.$$

No, koristeći tvrdnju (b) vidimo da je to ispunjeno ako i samo ako je $x \in \{e_1, \dots, e_k\}$.

Sljedeći teorem rješava pitanje egzistencije (pa čak i konstrukcije) ortonormirane baze u konačnodimenzionalnom unitarnom prostoru.

Teorem 8.4 (Gram–Schmidt) *Neka je $x_1, x_2, x_3, \dots$ konačan ili beskonačan linearno nezavisan niz vektora u unitarnom prostoru X .*

(a) *Postoji ortonormiran niz $e_1, e_2, e_3, \dots$ u X sa svojstvom da je*

$$[\{x_1, x_2, \dots, x_k\}] = [\{e_1, e_2, \dots, e_k\}] \quad \forall k. \quad (8.1)$$

(b) *Uz dodatni uvjet*

$$(e_k | x_k) > 0 \quad \forall k \quad (8.2)$$

ortonormiran niz $e_1, e_2, e_3, \dots$ iz tvrdnje (a) je jedinstven.

Dokaz: $[\{e_1\}] = [\{x_1\}]$ znači da je $e_1 = \alpha x_1$ za neki skalar α . Iz zahtjeva $\|e_1\| = 1$ slijedi da mora biti $|\alpha| = \frac{1}{\|x_1\|}$. Nadalje, $(e_1 | x_1) = \alpha \|x_1\|^2$, pa dodatni zahtjev $(e_1 | x_1) > 0$ znači da mora biti $\alpha > 0$. Dakle, $\alpha = \frac{1}{\|x_1\|}$, tj $e_1 = \frac{1}{\|x_1\|} x_1$ je jedini jedinični vektor takav da je $[\{e_1\}] = [\{x_1\}]$ i $(e_1 | x_1) > 0$.

Pretpostavimo da smo našli ortonormirane vektore $e_1, \dots, e_n$ takve da vrijede (8.1) i (8.2) za $k = 1, 2, \dots, n$. Dokazat ćemo sada da postoji jedinstven jedinični vektor e_{n+1} takav da vrijede (8.1) i (8.2) za $k = n + 1$. Na taj način će teorem 8.4 matematičkom indukcijom biti u potpunosti dokazan.

Zahtjev (8.1) za $k = n + 1$ znači da mora biti $e_{n+1} \in [\{x_1, x_2, \dots, x_n, x_{n+1}\}]$, a kako je po pretpostavci $[\{x_1, x_2, \dots, x_n\}] = [\{e_1, \dots, e_n\}]$, to znači da mora biti $e_{n+1} \in [\{e_1, \dots, e_n, x_{n+1}\}]$. Tražimo dakle vektor e_{n+1} u obliku

$$e_{n+1} = \alpha x_{n+1} + \alpha_1 e_1 + \alpha_2 e_2 + \dots + \alpha_n e_n.$$

Za $1 \leq k \leq n$ mora biti $0 = (e_{n+1} | e_k) = \alpha (x_{n+1} | e_k) + \alpha_k$, a to znači $\alpha_k = -\alpha (x_{n+1} | e_k)$ za $k = 1, 2, \dots, n$. Prema tome,

$$e_{n+1} = \alpha y, \text{ gdje je } y = x_{n+1} - (x_{n+1} | e_1) e_1 - (x_{n+1} | e_2) e_2 - \dots - (x_{n+1} | e_n) e_n.$$

Vektor e_{n+1} je jedinični ako i samo ako je $|\alpha| = \frac{1}{\|y\|}$. Nadalje, imamo

$$(e_{n+1} | x_{n+1}) = \alpha \left(x_{n+1} - \sum_{k=1}^n (x_{n+1} | e_k) e_k \mid x_{n+1} \right) = \alpha \left[\|x_{n+1}\|^2 - \sum_{k=1}^n |(x_{n+1} | e_k)|^2 \right].$$

Prema tvrdnji (a) teorema 8.3 izraz u uglatoj zagradi je striktno pozitivan jer zbog linearne nezavisnosti vektor x_{n+1} nije u potprostoru $[\{x_1, x_2, \dots, x_n\}] = [\{e_1, e_2, \dots, e_n\}]$. Dakle $(e_{n+1} | x_{n+1}) > 0$ ako i samo ako je $\alpha > 0$. To znači da mora biti $\alpha = \frac{1}{\|y\|}$. Dakle, postoji jedan i samo jedan jedinični vektor e_{n+1} takav da vrijede (8.1) i (8.2) za $k = n + 1$. To je vektor $e_{n+1} = \frac{1}{\|y\|} y$ pri čemu je $y = x_{n+1} - \sum_{1 \leq k \leq n} (x_{n+1} | e_k) e_k$.

Za jedinstveni niz $e_1, e_2, e_3, \dots$ iz tvrdnje (b) teorema 8.4 kažemo da je iz niza $x_1, x_2, x_3, \dots$ dobiven **Gram–Schmidtovim postupkom ortonormiranja**.

Korolar 8.1 Neka je X konačnodimenzionalan unitaran prostor. Tada postoji ortonormirana baza od X . Štoviše, svaki ortonormiran podskup od X sadržan je u nekoj ortonormiranoj bazi od X .

Dokaz: Neka je $\{x_1, \dots, x_k\}$ ortonormiran podskup od X . Tada je taj skup linearno nezavisan, pa je sadržan u nekoj bazi $\{x_1, \dots, x_k, x_{k+1}, \dots, x_n\}$ od X . Gram–Schmidtovim postupkom ortonormiranja dolazimo do ortonormirane baze $\{e_1, \dots, e_k, e_{k+1}, \dots, e_n\}$ od X . Iz dokaza teorema 8.4 i iz ortonormiranosti skupa $\{x_1, \dots, x_k\}$ je jasno da je $e_1 = x_1, \dots, e_k = x_k$. Dakle, ortonormiran skup $\{x_1, \dots, x_k\}$ sadržan je u ortonormiranoj bazi $\{x_1, \dots, x_k, e_{k+1}, \dots, e_n\}$.

Za vektore $x_1, x_2, \dots, x_n$ unitarnog prostora X stavimo:

$$G(x_1, x_2, \dots, x_n) = \begin{bmatrix} (x_1|x_1) & (x_1|x_2) & \cdots & (x_1|x_n) \\ (x_2|x_1) & (x_2|x_2) & \cdots & (x_2|x_n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ (x_n|x_1) & (x_n|x_2) & \cdots & (x_n|x_n) \end{bmatrix}$$

Dakle, $G(x_1, x_2, \dots, x_n)$ je kvadratna matrica n -tog reda čiji je element u i -tom retku i j -tom stupcu jednak $(x_i|x_j)$. Ta se matrica zove **Gramova matrica** vektora $x_1, x_2, \dots, x_n$. Njena se determinanta označava $\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n)$ i zove **Gramova determinanta** vektora $x_1, x_2, \dots, x_n$:

$$\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n) = \det \begin{bmatrix} (x_1|x_1) & (x_1|x_2) & \cdots & (x_1|x_n) \\ (x_2|x_1) & (x_2|x_2) & \cdots & (x_2|x_n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ (x_n|x_1) & (x_n|x_2) & \cdots & (x_n|x_n) \end{bmatrix}$$

Teorem 8.5 Neka je X unitaran prostor. Vektori $x_1, x_2, \dots, x_n \in X$ su linearno nezavisni ako i samo ako je njihova Gramova matrica $G(x_1, x_2, \dots, x_n)$ regularna, odnosno, ako i samo ako je $\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n) \neq 0$. U tom slučaju je $\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n) > 0$.

Dokaz: Pretpostavimo da su vektori $x_1, x_2, \dots, x_n$ linearno zavisni i neka su $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ skalari (od kojih je barem jedan različit od nule) takvi da je $\sum_{1 \leq k \leq n} \lambda_k x_k = 0$. Tada za svaki $j \in \{1, \dots, n\}$ vrijedi

$$0 = \left(\sum_{k=1}^n \lambda_k x_k \middle| x_j \right) = \sum_{k=1}^n \lambda_k (x_k | x_j).$$

To znači da sljedeći homogen sustav od n linearnih jednadžbi sa n nepoznanica $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ ima netrivialno rješenje:

$$\begin{aligned} (x_1|x_1)\lambda_1 + (x_2|x_1)\lambda_2 + \dots + (x_n|x_1)\lambda_n &= 0 \\ (x_1|x_2)\lambda_1 + (x_2|x_2)\lambda_2 + \dots + (x_n|x_2)\lambda_n &= 0 \\ \dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots & \\ (x_1|x_n)\lambda_1 + (x_2|x_n)\lambda_2 + \dots + (x_n|x_n)\lambda_n &= 0 \end{aligned} \tag{8.3}$$

To znači da je matrica tog sustava singularna. No, matrica sustava (8.3) je upravo transponirana matrica matrice $G(x_1, x_2, \dots, x_n)$. Time smo dokazali da iz linearne zavisnosti vektora $x_1, x_2, \dots, x_n$ slijedi da je matrica $G(x_1, x_2, \dots, x_n)$ singularna.

Pretpostavimo sada da je matrica $G(x_1, x_2, \dots, x_n)$ singularna. Tada je i transponirana matrica singularna, što znači da sustav jednadžbi (8.3) ima netrivialno rješenje $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n$ (dakle, $\lambda_j \neq 0$ za barem jedan indeks j). Stavimo $y = \sum_{1 \leq k \leq n} \lambda_k x_k$. Sustav jednadžbi (8.3) može se kraće zapisati ovako

$$(y|x_j) = 0, \quad j = 1, 2, \dots, n.$$

To znači da je $y \perp \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$. Međutim, $y \in \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$, pa slijedi $y \perp y$, odnosno $(y|y) = 0$. No to je moguće samo ako je $y = 0$, tj. $\sum_{1 \leq k \leq n} \lambda_k x_k = 0$. To pokazuje da su vektori $x_1, x_2, \dots, x_n$ linearno zavisni.

Dokazali smo da su vektori $x_1, x_2, \dots, x_n$ linearno zavisni ako i samo ako je singularna njihova Gramova matrica $G(x_1, x_2, \dots, x_n)$. Ekvivalentno, vektori $x_1, x_2, \dots, x_n$ su linearno nezavisni ako i samo ako je njihova Gramova matrica $G(x_1, x_2, \dots, x_n)$ regularna.

Dokažimo još pozitivnost Gramove determinante. Pretpostavimo da su vektori $x_1, x_2, \dots, x_n$ linearno nezavisni. Stavimo

$$x = \sum_{k=1}^n (-1)^{n+k} \alpha_k x_k,$$

pri čemu je α_k determinanta matrice reda $n-1$, koja se iz Gramove matrice $G(x_1, x_2, \dots, x_n)$ dobije tako da se izbriše k -ti redak i n -ti stupac. Vektor x možemo shvatiti kao razvoj po n -tom stupcu determinante matrice koja se iz $G(x_1, x_2, \dots, x_n)$ dobije tako da se zadnji stupac zamijeni stupcem vektora $x_1, x_2, \dots, x_n$:

$$x = \det \begin{bmatrix} (x_1|x_1) & (x_1|x_2) & \cdots & (x_1|x_{n-1}) & x_1 \\ (x_2|x_1) & (x_2|x_2) & \cdots & (x_2|x_{n-1}) & x_2 \\ \vdots & \vdots & & \vdots & \vdots \\ (x_n|x_1) & (x_n|x_2) & \cdots & (x_n|x_{n-1}) & x_n \end{bmatrix}$$

Posebno, primijetimo da je $\alpha_n = \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_{n-1})$.

Uz uvedene oznake imamo

$$(x|x_j) = \sum_{k=1}^n (-1)^{n+k} \alpha_k (x_k|x_j) = \Gamma_j(x_1, x_2, \dots, x_n),$$

pri čemu je $\Gamma_j(x_1, x_2, \dots, x_n)$ oznaka za determinantu matrice koja se iz Gramove matrice dobije tako da se zadnji stupac zamijeni j -tim stupcem iste matrice:

$$\Gamma_j(x_1, x_2, \dots, x_n) = \det \begin{bmatrix} (x_1|x_1) & (x_1|x_2) & \cdots & (x_1|x_{n-1}) & (x_1|x_j) \\ (x_2|x_1) & (x_2|x_2) & \cdots & (x_2|x_{n-1}) & (x_2|x_j) \\ \vdots & \vdots & & \vdots & \vdots \\ (x_n|x_1) & (x_n|x_2) & \cdots & (x_n|x_{n-1}) & (x_n|x_j) \end{bmatrix}$$

Za $1 \leq j \leq n-1$ u $\Gamma_j(x_1, x_2, \dots, x_n)$ su j -ti i n -ti stupac jednaki, pa je $\Gamma_j(x_1, x_2, \dots, x_n) = 0$. Nadalje, $\Gamma_n(x_1, x_2, \dots, x_n) = \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n)$. Dakle, vrijedi

$$(x|x_j) = 0 \quad \text{za} \quad j = 1, \dots, n-1 \quad \text{i} \quad (x|x_n) = \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n).$$

Odatle je

$$\begin{aligned} 0 \leq (x|x) &= \left(x \left| \sum_{k=1}^n (-1)^{n+k} \alpha_k x_k \right. \right) = \overline{\alpha_n} (x|x_n) = \\ &= \overline{\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_{n-1})} \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n). \end{aligned}$$

Isto zaključivanje mogli smo provesti za vektore $x_1, \dots, x_k$ za bilo koji k . Dakle, vrijedi:

$$\overline{\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_{k-1})} \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_k) \geq 0 \quad \text{za} \quad k = 2, \dots, n.$$

Ali vektori $x_1, x_2, \dots, x_n$ su linearno nezavisni, pa su sve determinante

$$\Gamma(x_1), \Gamma(x_1, x_2), \dots, \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n)$$

različite od nule. Budući da vrijedi $\Gamma(x_1) = \|x_1\|^2 > 0$, iz gornje nejednakosti za $k = 2$ slijedi $\Gamma(x_1, x_2) > 0$, odatle i iz gornje nejednakosti za $k = 3$ slijedi $\Gamma(x_1, x_2, x_3) > 0$, i tako redom korak po korak sve do $\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n) > 0$.

Napomena: Nejednakost $\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n) \geq 0$, s tim da vrijedi znak jednakosti ako i samo ako su vektori $x_1, x_2, \dots, x_n$ linearno zavisni, je generalizacija nejednakosti Cauchy–Schwarz–Bunyakowskog, jer je

$$\Gamma(x, y) = \det \begin{bmatrix} (x|x) & (x|y) \\ (y|x) & (y|y) \end{bmatrix} = \|x\|^2 \|y\|^2 - |(x|y)|^2.$$

Teorem 8.6 Neka je $x_1, x_2, \dots$ linearno nezavisan niz u unitarnom prostoru X . Jedinstveni ortonormiran niz $e_1, e_2, \dots$ iz tvrdnje (b) teorema 8.4 dan je formulama

$$e_1 = \frac{1}{\|x_1\|} x_1, \quad e_k = \frac{\det \begin{bmatrix} (x_1|x_1) & (x_1|x_2) & \cdots & (x_1|x_{k-1}) & x_1 \\ (x_2|x_1) & (x_2|x_2) & \cdots & (x_2|x_{k-1}) & x_2 \\ \vdots & \vdots & & \vdots & \vdots \\ (x_k|x_1) & (x_k|x_2) & \cdots & (x_k|x_{k-1}) & x_k \end{bmatrix}}{\sqrt{\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_{k-1}) \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_k)}}, \quad k \geq 2,$$

Dakle, za $k \geq 2$ je $e_k = \frac{1}{\sqrt{\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_{k-1}) \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_k)}} y_k$ pri čemu je vektor y_k zadan kao determinanta matrice koja se iz Gramove matrice $G(x_1, x_2, \dots, x_k)$ dobije tako da se zadnji (k -ti) stupac zamijeni stupcem vektora $x_1, x_2, \dots, x_k$ (preciznije, y_k je razvoj te determinante po zadnjem stupcu).

Dokaz: Neka su vektori y_k definirani kao u iskazu teorema:

$$y_1 = x_1, \quad y_k = \det \begin{bmatrix} (x_1|x_1) & (x_1|x_2) & \cdots & (x_1|x_{k-1}) & x_1 \\ (x_2|x_1) & (x_2|x_2) & \cdots & (x_2|x_{k-1}) & x_2 \\ \vdots & \vdots & & \vdots & \vdots \\ (x_k|x_1) & (x_k|x_2) & \cdots & (x_k|x_{k-1}) & x_k \end{bmatrix} \quad \text{za } k \geq 2.$$

U dokazu teorema 8.5 vidjeli smo da je tada:

$$(y_k|x_j) = 0 \quad \text{za } 1 \leq j \leq k-1; \quad (y_k|x_k) = \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_k);$$

$$\|y_k\|^2 = \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_{k-1})\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_k).$$

Vektor y_j je linearna kombinacija vektora $x_1, x_2, \dots, x_j$. Stoga je

$$[\{y_1, \dots, y_k\}] \subseteq [\{x_1, \dots, x_k\}].$$

Nadalje, za $j < k$ vektor y_j je linearna kombinacija vektora $x_1, x_2, \dots, x_j$, pa zbog $(y_k|x_i) = 0$ za $i < k$ slijedi $(y_k|y_j) = 0$. To pokazuje da su vektori niza $y_1, y_2, y_3, \dots$ međusobno ortogonalni. Kako je

$$(y_k, x_k) = \Gamma(x_1, x_2, \dots, x_n) > 0,$$

to je $y_k \neq 0 \quad \forall k$. Iz propozicije 8.1 zaključujemo da su vektori $y_1, y_2, y_3, \dots$ linearno nezavisni, pa slijedi $\dim[\{y_1, \dots, y_k\}] = k$. Zbog inkluzije $[\{y_1, \dots, y_k\}] \subseteq [\{x_1, \dots, x_k\}]$ slijedi jednakost $[\{y_1, \dots, y_k\}] = [\{x_1, \dots, x_k\}]$. Napokon, neka su $e_1, e_2, e_3, \dots$ vektori iz iskaza teorema: $e_k = \frac{1}{\|y_k\|} y_k$. Tada je $e_1, e_2, e_3, \dots$ ortonormiran niz, $[\{e_1, \dots, e_k\}] = [\{x_1, \dots, x_k\}] \quad \forall k$ i

$$(x_k|e_k) = \frac{(x_k|y_k)}{\sqrt{\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_k)\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_{k-1})}} = \sqrt{\frac{\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_k)}{\Gamma(x_1, x_2, \dots, x_{k-1})}} > 0.$$

Time je teorem u potpunosti dokazan.

Teorem 8.7 (teorem o ortogonalnoj projekciji) *Neka je X unitaran prostor i Y konačnodimenzionalan potprostor. Tada je $X = Y \dot{+} Y^\perp$. Drugim riječima, za svaki vektor $x \in X$ postoje jedinstveni vektori $y \in Y$ i $z \in Y^\perp$ takvi da je $x = y + z$. Nadalje, ako je X konačnodimenzionalan, vrijedi $Y^{\perp\perp} = Y$.*

Dokaz: Neka je $\{e_1, \dots, e_n\}$ ortonormirana baza od Y . Za dani vektor $x \in X$ stavimo

$$y = \sum_{1 \leq k \leq n} (x|e_k)e_k \quad \text{i} \quad z = x - y, \quad \text{dakle} \quad x = y + z.$$

Tada je $y \in Y$. Nadalje, za bilo koji $j \in \{1, \dots, n\}$ je

$$(z|e_j) = (x|e_j) - \left(\sum_{k=1}^n (x|e_k)e_k | e_j \right) = (x|e_j) - \sum_{k=1}^n (x|e_k)\delta_{kj} = 0,$$

dakle $z \perp [\{e_1, e_2, \dots, e_n\}] = Y$. Treba još dokazati jedinstvenost takvih vektora. Ako pretpostavimo da su i $y' \in Y$ i $z' \perp Y$ takvi da je $x = y' + z'$, onda je $y + z = y' + z'$, dakle $y - y' = z' - z$. Označimo taj vektor sa u . Tada $u = y - y'$ pokazuje da je $u \in Y$, a $u = z' - z$ pokazuje da je $u \perp Y$. No tada je $u \perp u$, dakle $(u|u) = 0$, odakle slijedi $u = 0$. Dakle, $y' = y$ i $z' = z$.

Dokažimo još posljednju tvrdnju. Prema dokazanom znamo da vrijedi $\dim Y^\perp = \dim X - \dim Y$, a odatle

$$\dim Y^{\perp\perp} = \dim X - \dim Y^\perp = \dim X - (\dim X - \dim Y) = \dim Y.$$

Kako je očito $Y \subseteq Y^{\perp\perp}$, slijedi $Y^{\perp\perp} = Y$.

Ako je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ ortonormirana baza od X onda je $(e_j|e_k) = \delta_{jk}$. Proizvoljan vektor $x \in X$ može se napisati kao linearna kombinacija vektora baze:

$$x = \sum_{j=1}^n \alpha_j e_j.$$

Skalarni produkt obje strane te jednakosti s vektorom e_k daje

$$(x|e_k) = \left(\sum_{j=1}^n \alpha_j e_j | e_k \right) = \sum_{j=1}^n \alpha_j \delta_{jk} = \alpha_k.$$

Dakle, za svaki vektor $x \in X$ vrijedi:

$$x = \sum_{j=1}^n (x|e_j) e_j.$$

Ako je $f = \{f_1, f_2, \dots, f_m\}$ ortonormirana baza drugog unitarnog prostora Y i $A \in L(X, Y)$ sličan račun pokazuje da je element matrice $A(f, e)$ na presjecištu i -tog retka i j -tog stupca jednak $\alpha_{ij} = (Ae_j|f_i)$:

$$A(f, e) = \begin{bmatrix} (Ae_1|e_1) & (Ae_2|e_1) & \cdots & (Ae_n|e_1) \\ (Ae_1|e_2) & (Ae_2|e_2) & \cdots & (Ae_n|e_2) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ (Ae_1|e_n) & (Ae_2|e_n) & \cdots & (Ae_n|e_n) \end{bmatrix}$$

Za konačnodimenzionalan unitaran prostor X svi linearni funkcionali na X mogu se opisati pomoću vektora prostora X :

Teorem 8.8 *Neka je X konačnodimenzionalan unitaran prostor. Za svaki $f \in X'$ postoji jedinstven $y \in X$ takav da vrijedi $f(x) = (x|y)$ za svaki $x \in X$. Označimo li taj y sa $\varphi(f)$, dobivamo preslikavanje $\varphi : X' \rightarrow X$ sa svojstvima:*

(a) φ je bijekcija sa X' na X .

(b) Za $f, g \in X'$ i $\lambda, \mu \in K$ vrijedi $\varphi(\lambda f + \mu g) = \bar{\lambda}\varphi(f) + \bar{\mu}\varphi(g)$.

Dokaz: Neka je $f \in X'$. Ako je $f = 0$ očito za $y = 0$ vrijedi

$$f(x) = (x|y) \quad \forall x \in X.$$

Neka je $f \neq 0$. Jezgra $N(f) = \{x \in X; f(x) = 0\}$ funkcionala f je potprostor od X . Prema teoremu 8.7 imamo $X = N(f) \dot{+} N(f)^\perp$. Rang funkcionala f jednak je 1, jer zbog $f \neq 0$ imamo $R(f) = K$. Po teoremu o rangu i defektu (teorem 2.3) slijedi da je defekt $d(f) = \dim N(f) = \dim X - 1$. Kako je $X = N(f) \dot{+} N(f)^\perp$, zaključujemo da je potprostor $N(f)^\perp$ jednodimenzionalan. Neka je e jedinični vektor u $N(f)^\perp$. Stavimo $y = \overline{f(e)}e$. Neka je x bilo koji vektor iz X . Kako je $X = N(f) \dot{+} N(f)^\perp$, postoje skalari $\lambda \in \mathbb{C}$ i vektor $z \in N(f)$ takvi da je $x = \lambda e + z$. Sada je

$$(x) = f(\lambda e + z) = \lambda f(e) + f(z) = \lambda f(e),$$

jer je $z \in N(f)$. Nadalje,

$$(x|y) = (\lambda e + z|\overline{f(e)}e) = \lambda f(e)(e|e) + f(e)(z|e) = \lambda f(e).$$

jer je vektor e jedinični i okomit na $N(f)$. Dakle, vektor y zadovoljava

$$f(x) = (x|y) \quad \forall x \in X.$$

Dokažimo sada da je takav vektor y jedinstven. Pretpostavimo da i y' ima svojstvo $f(x) = (x|y') \forall x \in X$. Tada je $(x|y - y') = 0 \forall x \in X$, pa slijedi $y - y' = 0$, tj. $y = y'$.

Dakle, preslikavanje $\varphi : X' \rightarrow X$ iz iskaza teorema je dobro definirano. Iz definicije je jasno da je φ injekcija. To je i surjekcija, jer je za bilo koji $y \in X$ sa $f(x) = (x|y)$ zadan linearan funkcional f na prostoru X i $\varphi(f) = y$.

Napokon, ako su $\lambda, \mu \in K$ i $f, g \in X'$, za svaki $x \in X$ imamo

$$\begin{aligned} (x|\overline{\lambda}\varphi(f) + \overline{\mu}\varphi(g)) &= \lambda(x|\varphi(f)) + \mu(x|\varphi(g)) = \\ &= \lambda f(x) + \mu g(x) = (\lambda f + \mu g)(x) = (x|\varphi(\lambda f + \mu g)). \end{aligned}$$

Dakle je $\varphi(\lambda f + \mu g) = \overline{\lambda}\varphi(f) + \overline{\mu}\varphi(g)$ i time je teorem 8.8 dokazan.

Teorem 8.9 *Neka su X i Y konačnodimenzionalni unitarni prostori. Za svaki $A \in L(X, Y)$ postoji jedinstven $A^* \in L(Y, X)$ takav da je $(Ax|y) = (x|A^*y)$ za svaki $x \in X$ i svaki $y \in Y$. Vrijedi:*

- (a) $A^{**} = A$ za svaki $A \in L(X, Y)$.
- (b) $A \mapsto A^*$ je antilinearna bijekcija sa $L(X, Y)$ na $L(Y, X)$.
- (c) Za $A \in L(X, Y)$ i $B \in L(Y, Z)$ je $(BA)^* = A^*B^*$.

Dokaz: Neka je $A \in L(X, Y)$ i $y \in Y$. Tada je sa $x \mapsto (Ax|y)$ definiran linearan funkcional na prostoru X . Prema teoremu 8.8 postoji jedinstven vektor iz X , označit ćemo ga sa $A^*(y)$, takav da vrijedi $(Ax|y) = (x|A^*(y)) \forall x \in X$.

Na taj način došli smo do dobro definiranog preslikavanja $A^* : Y \rightarrow X$.

Dokažimo da je operator A^* linearan. Za dane $\lambda, \mu \in K$ i $y, z \in Y$ i za bilo koji $x \in X$ imamo

$$\begin{aligned} & (x|A^*(\lambda y + \mu z) - \lambda A^*(y) - \mu A^*(z)) = \\ &= (x|A^*(\lambda y + \mu z)) - \bar{\lambda}(x|A^*(y)) - \bar{\mu}(x|A^*(z)) = \\ &= (Ax|\lambda y + \mu z) - \bar{\lambda}(Ax|y) - \bar{\mu}(Ax|z) = 0, \end{aligned}$$

jer je skalarni produkt antilinearan u drugom argumentu. Kako to vrijedi za svaki vektor $x \in X$ zaključujemo da je $A^*(\lambda y + \mu z) = \lambda A^*(y) + \mu A^*(z)$.

Očito je $A^{**} = A$, a odatle odmah slijedi da je preslikavanje $A \mapsto A^*$ bijektivno. Doista, ako za $B \in L(Y, X)$ stavimo $A = B^*$, onda je $A^* = B^{**} = B$. Dakle, preslikavanje $A \mapsto A^*$ je surjektivno. Nadalje, ako su $A, C \in L(X, Y)$ takvi da je $A^* = C^*$, onda imamo $A = A^{**} = C^{**} = C$. Dakle, to preslikavanje je i injektivno.

Dokažimo sada da je preslikavanje $A \mapsto A^*$ antilinearano. Za $\lambda, \mu \in K$ i $A, B \in L(X, Y)$ imamo za svaki $x \in X$ i svaki $y \in Y$:

$$\begin{aligned} & (x|(\lambda A + \mu B)^*y) = ((\lambda A + \mu B)x|y) = \lambda(Ax|y) + \mu(Bx|y) = \\ &= \lambda(x|A^*y) + \mu(x|B^*y) = (x|\bar{\lambda}A^*y + \bar{\mu}B^*y) = (x|(\bar{\lambda}A^* + \bar{\mu}B^*)y). \end{aligned}$$

Dakle je $(\lambda A + \mu B)^* = \bar{\lambda}A^* + \bar{\mu}B^*$, odnosno preslikavanje $A \mapsto A^*$ je antilinearano.

Napokon, za unitarne prostore X, Y i Z , i za $A \in B(X, Y)$, $B \in B(Y, Z)$, $x \in X$ i $z \in Z$ imamo $(x|A^*B^*z) = (Ax|B^*z) = (BAx|z) = (x|(BA)^*z)$. Dakle je $(BA)^* = A^*B^*$.

Za operator A^* kažemo da je **adjungiran** operatoru A .

Propozicija 8.2 *Neka su X i Y konačnodimenzionalni unitarni prostori i $A \in L(X, Y)$. Tada vrijedi*

$$N(A) = R(A^*)^\perp, \quad R(A) = N(A^*)^\perp, \quad N(A^*) = R(A)^\perp, \quad R(A^*) = N(A)^\perp.$$

Dokaz: Zbog činjenice $A^{**} = A$ zamjenom uloga A i A^* vidimo da su međusobno ekvivalentne prva i treća jednakost, a isto tako i druga i četvrta jednakost. Nadalje, kako je po teoremu 8.7 $R(A)^{\perp\perp} = R(A)$, druga i treća jednakost su međusobno ekvivalentne. Dakle, sve četiri jednakosti su međusobno ekvivalentne pa je dovoljno dokazati jednu od njih, npr. prvu. Za $x \in X$ imamo redom:

$$\begin{aligned} x \in N(A) & \iff Ax = 0 \iff (Ax|y) = 0 \forall y \in Y \iff \\ & \iff (x|A^*y) = 0 \forall y \in Y \iff x \perp R(A^*). \end{aligned}$$

Dakle je $N(A) = R(A^*)^\perp$.

Za konačnodimenzionalan unitaran prostor X operator $A \in L(X)$ zove se:

- **hermitski**, ako vrijedi $A^* = A$;
- **antihermitski**, ako vrijedi $A^* = -A$;
- **unitaran**, ako je $AA^* = A^*A = I$; tj. A je invertibilan u $L(X)$ i $A^{-1} = A^*$;
- **normalan**, ako je $AA^* = A^*A$.

Primijetimo da su i hermitski i antihermitski i unitarni operatori normalni operatori.

Propozicija 8.3 *Neka je X konačnodimenzionalan unitaran prostor i neka je $A \in L(X)$.*

- (a) *Ako je operator A hermitski i $(Ax|x) = 0 \forall x \in X$ onda je $A = 0$.*
- (b) *Operator A je normalan ako i samo ako je $\|Ax\| = \|A^*x\| \forall x \in X$.*
- (c) *Ako je operator A normalan onda je $N(A) = N(A^*)$.*
- (d) *Ako je operator A normalan i $Ax = \alpha x$ za $x \in X$ i $\alpha \in \mathbb{C}$, onda je $A^*x = \bar{\alpha}x$.*

Dokaz: (a) Za bilo koje $x, y \in X$ imamo:

$$\begin{aligned} 0 &= (A(x+y)|x+y) = (Ax|x) + (Ax|y) + (Ay|x) + (Ay|y) = \\ &= (Ax|y) + (y|Ax) = 2\operatorname{Re}(Ax|y). \end{aligned}$$

Dakle je $\operatorname{Re}(Ax|y) = 0 \forall x, y \in X$. Tada slijedi i

$$0 = \operatorname{Re}(Ax|iy) = \operatorname{Re}[-i(Ax|y)] = \operatorname{Im}(Ax|y).$$

Stoga je $(Ax|y) = 0 \forall x, y \in X$. Odatle slijedi $Ax = 0 \forall x \in X$, dakle $A = 0$.

(b) Pretpostavimo da je operator A normalan. Za $x \in X$ tada imamo:

$$\|Ax\|^2 = (Ax|Ax) = (A^*Ax|x) = (AA^*x|x) = (A^*x|A^*x) = \|A^*x\|^2.$$

Obratno, ako pretpostavimo da vrijedi $\|Ax\| = \|A^*x\| \forall x \in X$, onda dobivamo:

$$\begin{aligned} 0 &= \|Ax\|^2 - \|A^*x\|^2 = (Ax|Ax) - (A^*x|A^*x) = \\ &= (A^*Ax|x) - (AA^*x|x) = ((A^*A - AA^*)x|x). \end{aligned}$$

Dakle, za hermitski operator $B = A^*A - AA^*$ vrijedi $(Bx|x) = 0 \forall x \in X$. Prema

(a) slijedi $B = 0$, tj. $A^*A = AA^*$.

Tvrdnja (c) slijedi neposredno iz tvrdnje (b) ($Ax = 0 \iff A^*x = 0$).

(d) Stavimo $B = A - \alpha I$. Tada je operator B normalan i $B^* = A^* - \bar{\alpha}I$. Zbog (c) nalazimo:

$$Ax = \alpha x \implies x \in N(B) \implies x \in N(B^*) \implies A^*x = \bar{\alpha}x.$$

Teorem 8.10 *Neka je X konačnodimenzionalan kompleksan unitaran prostor i neka je $A \in L(X)$. Sljedeća su dva svojstva međusobno ekvivalentna:*

- (a) *Operator A je normalan.*
- (b) *Postoji ortonormirana baza e takva da je matrica $A(e)$ dijagonalna.*

Dokaz: Pretpostavimo da vrijedi (b) i neka je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ ortonormirana baza od X takva da je matrica $A(e)$ dijagonalna. Neka su $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$ dijagonalni elementi matrice $A(e)$. To znači da je $Ae_j = \alpha_j e_j$ za $j = 1, 2, \dots, n$. Prema tvrdnji (d) propozicije 8.3 tada je $A^*e_j = \overline{\alpha_j}e_j$ za $j = 1, 2, \dots, n$, što znači da je i matrica $A^*(e)$ dijagonalna. Dijagonalne matrice međusobno komutiraju pa imamo

$$(A^*A)(e) = A^*(e)A(e) = A(e)A^*(e) = (AA^*)(e).$$

Odatle slijedi da je $AA^* = A^*A$, odnosno operator A je normalan. Time je dokazano da iz (b) slijedi (a).

Dokažimo sada da iz (a) slijedi (b). Tu ćemo implikaciju dokazati matematičkom indukcijom u odnosu na $\dim X$. Baza indukcije $\dim X = 1$ je trivijalna, jer je svaka matrica operatora na jednodimenzionalnom prostoru dijagonalna. Da provedemo korak indukcije, pretpostavimo da je $n \geq 2$ i da je implikacija (a) $\Rightarrow$ (b) dokazana ako je $\dim X < n$. Neka je $\dim X = n$ i neka je operator $A \in L(X)$ normalan. Neka α neka svojstvena vrijednost od A i e_1 neki pripadni jedinični svojstveni vektor: $Ae_1 = \alpha e_1$. Prema tvrdnji (d) propozicije 8.3 tada je $A^*e = \overline{\alpha}e_1$. Stavimo $Y = [\{e_1\}]^\perp = \{x \in X; (x|e_1) = 0\}$. Ako je $x \in Y$, imamo $(Ax|e_1) = (x|A^*e_1) = (x|\overline{\alpha}e_1) = \alpha(x|e_1) = 0$, tj. $Ax \in Y$. Dakle vrijedi $x \in Y \Rightarrow Ax \in Y$, tj. potprostor Y je A -invarijantan. Analogno se dokazuje da je Y i A^* -invarijantan. Restrikcija $A|Y$ je normalan operator na unitarnom prostoru Y . Kako je $\dim Y = \dim X - 1 = n - 1 < n$, po pretpostavci indukcije postoji ortonormirana baza $\{e_2, \dots, e_n\}$ od Y u kojoj operator $A|Y$ ima dijagonalnu matricu. No tada je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ ortonormirana baza od X takva da je matrica $A(e)$ dijagonalna.

Time je teorem u potpunosti dokazan.

Može se dokazati da vrijedi i više od implikacije (a) $\Rightarrow$ (b): *Ako je X konačnodimenzionalan kompleksan unitaran prostor i ako je $\mathfrak{A}$ podskup od $L(X)$ koji se sastoji od normalnih operatora koji međusobno komutiraju, onda postoji ortonormirana baza e od X , takva da je matrica $A(e)$ dijagonalna za svaki operator $A \in \mathfrak{A}$.*

Za konačnodimenzionalan unitaran prostor X označimo sa $U(X)$ skup svih unitarnih operatora $A \in L(X)$.

Propozicija 8.4 *$U(X)$ je podgrupa grupe $GL(X)$.*

Dokaz: Po definiciji je svaki unitaran operator regularan, dakle vrijedi $U(X) \subseteq GL(X)$. Očito je $I^* = I = I^{-1}$, dakle, $I \in U(X)$. Za $A, B \in U(X)$

imamo $(AB)^* = B^*A^* = B^{-1}A^{-1} = (AB)^{-1}$, dakle $AB \in U(X)$. Napokon, za $A \in U(X)$ je $(A^{-1})^* = (A^*)^{-1} = (A^{-1})^{-1}$, pa slijedi $A^{-1} \in U(X)$.

Propozicija 8.5 *Operator $A \in L(X)$ je unitaran ako i samo ako vrijedi*

$$(Ax|Ay) = (x|y) \quad \forall x, y \in X.$$

Dokaz: Ako je $A \in U(X)$ onda je $A^*A = I$, pa za bilo koje vektore $x, y \in X$ imamo

$$(Ax|Ay) = (x|A^*Ay) = (x|Iy) = (x|y).$$

Pretpostavimo da vrijedi $(Ax|Ay) = (x|y) \quad \forall x, y \in X$. Tada je

$$(x|A^*Ay) = (Ax|Ay) = (x|y) = (x|Iy) \quad \forall x, y \in X,$$

pa slijedi $A^*A = I$. Odatle je $A^* = A^{-1}$, dakle, $A \in U(X)$.

Grupa $U(X)$ ima u odnosu na ortonormirane baze istu ulogu kao i grupa $GL(X)$ u odnosu na proizvoljne baze:

Teorem 8.11 *Neka je X konačnodimenzionalan unitaran prostor.*

- (a) *Ako je $A \in L(X)$ i ako je za neku ortonormiranu bazu $e = \{e_1, \dots, e_n\}$ od X i $Ae = \{Ae_1, \dots, Ae_n\}$ ortonormirana baza od X , onda je $A \in U(X)$.*
- (b) *Ako je $A \in U(X)$ i ako je e ortonormirana baza od X onda je i Ae ortonormirana baza od X .*

Dokaz: (a) Neka su $x, y \in X$ i $x = \sum_{k=1}^n \alpha_k e_k$, $y = \sum_{k=1}^n \beta_k e_k$. Tada imamo redom:

$$\begin{aligned} (Ax|Ay) &= \left(\sum_{k=1}^n \alpha_k Ae_k \middle| \sum_{j=1}^n \beta_j Ae_j \right) = \sum_{k=1}^n \sum_{j=1}^n \alpha_k \bar{\beta}_j (Ae_k | Ae_j) = \\ &= \sum_{k=1}^n \sum_{j=1}^n \alpha_k \bar{\beta}_j \delta_{kj} = \sum_{k=1}^n \sum_{j=1}^n \alpha_k \bar{\beta}_j (e_k | e_j) = \left(\sum_{k=1}^n \alpha_k e_k \middle| \sum_{j=1}^n \beta_j e_j \right) = (x|y). \end{aligned}$$

(b) Neka je $A \in U(X)$ i neka je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ ortonormirana baza od X . Tada je

$$(Ae_k | Ae_j) = (e_k | A^* Ae_j) = (e_k | e_j) = \delta_{kj}.$$

Dakle, Ae je ortonormirana baza od X .

Za hermitske operatore teorem 8.10 o dijagonalizaciji vrijedi ne samo za kompleksne nego i za realne unitarne prostore.

Teorem 8.12 *Neka je X konačnodimenzionalan realan ili kompleksan vektorski prostor i $A \in L(X)$ hermitski operator.*

- (a) *Svi koeficijenti i sve nultočke polinoma $\mu_A(\lambda)$ su realni.*

(b) Postoji ortonormirana baza e prostora X sastavljena od svojstvenih vektora operatora A , tj. takva da je matrica $A(e)$ dijagonalna.

Dokaz: (a) Pretpostavimo prvo da je $K = \mathbb{C}$. Neka je $\alpha \in \sigma(A)$ i neka je $e \in X$ pripadni jedinični svojstveni vektor. Tada je

$$\lambda = \lambda(e|e) = (\lambda e|e) = (Ae|e) = (e|Ae) = (e|\lambda e) = \overline{\lambda}(e|e) = \overline{\lambda} \implies \alpha \in \mathbb{R}.$$

Dakle, $\sigma(A) \subseteq \mathbb{R}$, pa slijedi da su sve nultočke polinoma $\mu_a(\lambda)$ realne. Nadalje, tada je

$$\mu_A(\lambda) = (\lambda - \alpha_1)(\lambda - \alpha_2) \cdots (\lambda - \alpha_m) \quad \text{za neke } \alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_m \in \mathbb{R},$$

odakle slijedi da su svi koeficijenti polinoma $\mu_A(\lambda)$ realni.

Neka je sada $K = \mathbb{R}$. Tada su očito svi koeficijenti polinoma $\mu_A(\lambda)$ realni. Dokažimo još da su i u ovom slučaju sve nultočke polinoma $\mu_A(\lambda)$ realne. Pretpostavimo suprotno, tj. da postoji $\lambda_0 \in \mathbb{C} \setminus \mathbb{R}$ takav da je $\mu_A(\lambda_0) = 0$. Budući da su koeficijenti polinoma $\mu_A(\lambda)$ realni, slijedi da je i $\overline{\lambda_0}$ nultočka polinoma $\mu(\lambda)$. Tada je polinom $\mu_A(\lambda)$ djeljiv s realnim polinomom $(\lambda - \lambda_0)(\lambda - \overline{\lambda_0})$. Stavimo $\lambda_0 = \sigma + i\rho$, gdje su $\sigma, \rho \in \mathbb{R}$ i $\rho \neq 0$. Tada je

$$(\lambda - \lambda_0)(\lambda - \overline{\lambda_0}) = (\lambda - \sigma - i\rho)(\lambda - \sigma + i\rho) = (\lambda - \sigma)^2 + \rho^2.$$

Dakle, za neki realni polinom $\nu(\lambda)$ vrijedi

$$\mu_A(\lambda) = [(\lambda - \sigma)^2 + \rho^2]\nu(\lambda).$$

Odatle je

$$0 = \mu_A(A) = [(A - \sigma I)^2 + \rho^2 I]\nu(A).$$

Imamo $\deg \nu(\lambda) = \deg \mu_A(\lambda) - 2 < \deg \mu_A(\lambda)$, dakle $\nu(A) \neq 0$. To znači da postoji vektor $x \in X$ takav da je $y = \nu(A)x \neq 0$. Tada je $[(A - \sigma I)^2 + \rho^2 I]y = 0$. Kako je operator A hermitski i $\sigma \in \mathbb{R}$, slijedi da je i operator $A - \sigma I$ hermitski. Stoga imamo

$$\begin{aligned} 0 &= ([(A - \sigma I)^2 + \rho^2 I] y | y) = ((A - \sigma I)^2 y | y) + \rho^2 (y | y) = \\ &= ((A - \sigma I)y | (A - \sigma I)y) + \rho^2 (y | y) = \|(A - \sigma I)y\|^2 + \rho^2 \|y\|^2. \end{aligned}$$

No to je nemoguće, jer je $\|(A - \sigma I)y\|^2 \geq 0$ i $\rho^2 \|y\|^2 > 0$. Ova kontradikcija pokazuje da je pogrešna bila pretpostavka o postojanju nultočke od $\mu_A(\lambda)$ koja nije realna. Time je dokazano da je i u slučaju $K = \mathbb{R}$ svaka nultočka polinoma $\mu_A(\lambda)$ realna.

(b) Zbog (a) se dokaz implikacije (a) $\implies$ (b) u teoremu 8.10 može bez izmjene provesti i ako je A hermitski operator na konačnodimenzionalnom realnom unitarnom prostoru X . Naime, uzmemo li bilo koju nultočku $\alpha_1 \in \mathbb{R}$ minimalnog polinoma $\mu_A(\lambda)$ operatora A , onda je $\alpha_1 \in \sigma(A)$, pa postoji jedinični vektor $e_1 \in X$ takav da je $Ae_1 = \alpha_1 e_1$. Tada je $Y = \{e_1\}^\perp$ A -invarijantan potprostor:

$$y \perp e_1 \implies (Ay|e_1) = (y|Ae_1) = (y|\alpha_1 e_1) = \alpha_1 (y|e_1) = 0 \implies Ay \perp e_1.$$

Operator $A|_Y$ je hermitski, pa koristeći matematičku indukciju dolazimo do ortonormirane baze $\{e_2, \dots, e_n\}$ od Y sastavljene od svojstvenih vektora operatora $A|_Y$. No tada je $\{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ ortonormirana baza od X sastavljena od svojstvenih vektora operatora A .

Poglavlje 9

Funkcije operatora

U cijelom ovom poglavlju V predstavlja konačnodimenzionalan vektorski prostor nad poljem $\mathbb{C}$ kompleksnih brojeva. Za svaki polinom $P(\lambda)$ i svaki $A \in L(V)$ dobro je definiran operator $P(A)$ i pridruživanje $P(\lambda) \mapsto P(A)$ prevodi računske operacije s polinomima u računske operacije s operatorima:

- (1) Ako je $P(\lambda) = 1$, onda je $P(A) = I$.
- (2) Ako je $Q(\lambda) = \alpha P(\lambda)$, onda je $Q(A) = \alpha P(A)$ ($\alpha \in \mathbb{C}$).
- (3) Ako je $R(\lambda) = P(\lambda) + Q(\lambda)$, onda je $R(A) = P(A) + Q(A)$.
- (4) Ako je $S(\lambda) = P(\lambda)Q(\lambda)$, onda je $S(A) = P(A)Q(A)$.

Označimo sa $\mathcal{P}$ skup svih polinoma. To je podskup skupa svih funkcija $\mathbb{C}^{\mathbb{C}}$ sa $\mathbb{C}$ u $\mathbb{C}$. Cilj je ovog poglavlja da za svaki linearan operator $A \in L(V)$ preslikavanje $P(\lambda) \mapsto P(A)$ sa $\mathcal{P}$ u $L(V)$ proširimo do preslikavanja sa čim većeg podskupa od $\mathbb{C}^{\mathbb{C}}$ u $L(V)$, ali tako da i dalje vrijede pravila (1) – (4).

Funkcije najbližije polinomima su redovi potencija

$$f(\lambda) = \sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k \lambda^k, \quad \lambda \in \mathbb{C}.$$

Ako gornji red potencija konvergira za svaki $\lambda \in \mathbb{C}$, funkcija $f : \mathbb{C} \rightarrow \mathbb{C}$ koju taj red definira zove se **cijela funkcija**. U tom slučaju prirodno je pokušati definirati $f(A)$ kao odgovarajući red potencija operatora A :

$$f(A) = \sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k A^k, \quad A \in L(V).$$

Međutim, da bismo mogli promatrati redove potencija linearnog operatora, treba nam pojam konvergencije u prostoru operatora. Neka su V i W konačnodimenzionalni vektorski prostori nad poljem $\mathbb{C}$. Za niz $(A_k)_{k \in \mathbb{N}}$ u $L(V, W)$ i za

$A \in L(V, W)$ kažemo da **niz operatora** (A_k) **konvergira** prema operatoru A i pišemo

$$A = \lim_{k \rightarrow \infty} A_k$$

ako postoje baza $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ prostora V i baza $f = \{f_1, f_2, \dots, f_m\}$ prostora W takve da za matrice

$$A_k(f, e) = \begin{bmatrix} \alpha_{11}^{(k)} & \alpha_{12}^{(k)} & \cdots & \alpha_{1n}^{(k)} \\ \alpha_{21}^{(k)} & \alpha_{22}^{(k)} & \cdots & \alpha_{2n}^{(k)} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \alpha_{m1}^{(k)} & \alpha_{m2}^{(k)} & \cdots & \alpha_{mn}^{(k)} \end{bmatrix}, \quad A(f, e) = \begin{bmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} & \cdots & \alpha_{1n} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} & \cdots & \alpha_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \alpha_{m1} & \alpha_{m2} & \cdots & \alpha_{mn} \end{bmatrix}$$

vrijedi

$$\alpha_{ij} = \lim_{k \rightarrow \infty} \alpha_{ij}^{(k)} \quad \forall i \in \{1, 2, \dots, m\}, \quad \forall j \in \{1, 2, \dots, n\}. \quad (9.1)$$

Primijetimo da ta definicija konvergencije u prostoru $L(V, W)$ samo prividno ovisi o tome koje smo baze e i f izabrali. Doista, neka su $e' = \{e'_1, e'_2, \dots, e'_n\}$ druga baza od V i $f' = \{f'_1, f'_2, \dots, f'_m\}$ druga baza od W . Neka su $S \in GL(V)$ i $T \in GL(W)$ operatori prijelaza:

$$S e_i = e'_i, \quad 1 \leq i \leq n, \quad T f_j = f'_j, \quad 1 \leq j \leq m.$$

Prema propoziciji 2.4 tada vrijedi

$$A_k(f', e') = S(f)^{-1} A_k(f, e) T(e), \quad k \in \mathbb{N}, \quad A(f', e') = S(f)^{-1} A(f, e) T(e). \quad (9.2)$$

Izaberimo oznake za elemente matrica:

$$A_k(f', e') = \begin{bmatrix} \beta_{11}^{(k)} & \beta_{12}^{(k)} & \cdots & \beta_{1n}^{(k)} \\ \beta_{21}^{(k)} & \beta_{22}^{(k)} & \cdots & \beta_{2n}^{(k)} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \beta_{m1}^{(k)} & \beta_{m2}^{(k)} & \cdots & \beta_{mn}^{(k)} \end{bmatrix}, \quad A(f', e') = \begin{bmatrix} \beta_{11} & \beta_{12} & \cdots & \beta_{1n} \\ \beta_{21} & \beta_{22} & \cdots & \beta_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \beta_{m1} & \beta_{m2} & \cdots & \beta_{mn} \end{bmatrix},$$

$$S(f)^{-1} = \begin{bmatrix} \sigma_{11} & \sigma_{12} & \cdots & \sigma_{1m} \\ \sigma_{21} & \sigma_{22} & \cdots & \sigma_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \sigma_{m1} & \sigma_{m2} & \cdots & \sigma_{mm} \end{bmatrix}, \quad T(e) = \begin{bmatrix} \tau_{11} & \tau_{12} & \cdots & \tau_{1n} \\ \tau_{21} & \tau_{22} & \cdots & \tau_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \tau_{n1} & \tau_{n2} & \cdots & \tau_{nn} \end{bmatrix}.$$

Pisane pomoću elemenata matrice jednakosti (9.2) izgledaju ovako:

$$\beta_{pq}^{(k)} = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sigma_{pi} \alpha_{ij}^{(k)} \tau_{jq} \quad (k \in \mathbb{N}) \quad \text{i} \quad \beta_{pq} = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sigma_{pi} \alpha_{ij} \tau_{jq}.$$

Iz tih jednakosti i iz (9.1) neposredno slijedi

$$\beta_{pq} = \lim_{k \rightarrow \infty} \beta_{pq}^{(k)} \quad \forall p \in \{1, 2, \dots, m\}, \quad \forall q \in \{1, 2, \dots, n\}.$$

Dakle, konvergencija matricnih elemenata iz definicije konvergencije operatora ispunjena je u svim parovima baza u dva vektorska prostora.

Za **red operatora** $\sum_{k=0}^{\infty} A_k$ kažemo da **konvergira**, ako konvergira niz (S_k) parcijalnih suma, gdje je

$$S_k = \sum_{j=0}^k A_j.$$

Limes niza parcijalnih suma zove se tada suma toga reda.

Propozicija 9.1 *Neka je $f : \mathbb{C} \rightarrow \mathbb{C}$ cijela funkcija:*

$$f(\lambda) = \sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k \lambda^k, \quad \lambda \in \mathbb{C},$$

i neka je $A \in L(V)$. Tada red operatora

$$\sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k A^k$$

konvergira.

Dokaz: Iz teorije analitičkih funkcija kompleksne varijable znamo da ako red potencija

$$\sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k \lambda^k$$

konvergira za svaki $\lambda \in \mathbb{C}$, onda taj red apsolutno konvergira za svaki $\lambda \in \mathbb{C}$, tj. konvergira red apsolutnih vrijednosti

$$\sum_{k=0}^{\infty} |\alpha_k| \cdot |\lambda|^k.$$

Neka je $e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\}$ baza od V i neka su α_{ij} elementi matrice operatora A u toj bazi:

$$A(e) = \begin{bmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} & \cdots & \alpha_{1n} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} & \cdots & \alpha_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ \alpha_{n1} & \alpha_{n2} & \cdots & \alpha_{nn} \end{bmatrix}.$$

Nadalje, za bilo koji $k \geq 0$ označimo sa $\alpha_{ij}^{(k)}$ elemente matrice $A^k(e) = A(e)^k$:

$$A^k(e) = \begin{bmatrix} \alpha_{11}^{(k)} & \alpha_{12}^{(k)} & \cdots & \alpha_{1n}^{(k)} \\ \alpha_{21}^{(k)} & \alpha_{22}^{(k)} & \cdots & \alpha_{2n}^{(k)} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ \alpha_{n1}^{(k)} & \alpha_{n2}^{(k)} & \cdots & \alpha_{nn}^{(k)} \end{bmatrix}.$$

Neka je $M > 0$ takav da je $|\alpha_{ij}| \leq M \quad \forall i, j$. Tada za svako $k \geq 0$ vrijedi

$$|\alpha_{ij}^{(k)}| \leq (nM)^k, \quad \forall i, j. \quad (9.3)$$

Dokazat ćemo nejednakost (9.3) indukcijom u odnosu na $k \geq 0$. Što se tiče baze indukcije, tj. za $k = 0$, nejednakost (9.3) je očito istinita, jer je $A^0 = I$, dakle, $\alpha_{ij}^{(0)} = \delta_{ij}$. Pretpostavimo sada da (9.3) vrijedi za neki $k \geq 0$. Tada zbog jednakosti $A^{k+1} = A \cdot A^k$ imamo redom

$$|\alpha_{ij}^{(k+1)}| = \left| \sum_{\ell=1}^n \alpha_{i\ell} \alpha_{\ell j}^{(k)} \right| \leq \sum_{\ell=1}^n |\alpha_{i\ell}| \cdot |\alpha_{\ell j}^{(k)}| \leq \sum_{\ell=1}^n M(nM)^k = (nM)^{k+1}.$$

Time je proveden korak indukcije i time je dokazana nejednakost (9.3) za sve $k \geq 0$. Odatle slijedi da je $|\alpha_k \alpha_{ij}^{(k)}| \leq (nM)^k$, dakle red apsolutnih vrijednosti $\sum_{k=0}^{\infty} |\alpha_k \alpha_{ij}^{(k)}|$ majoriziran je konvergentnim redom $\sum_{k=0}^{\infty} |\alpha_{ij}| (nM)^k$. Zaključujemo da svi redovi $\sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k \alpha_{ij}^{(k)}$, $i, j \in \{1, \dots, n\}$, konvergiraju apsolutno. No to znači da red operatora $\sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k A^k$ konvergira.

Za cijelu funkciju f iz propozicije 9.1 i za operator $A \in L(V)$ stavljamo

$$f(A) = \sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k A^k.$$

Operator $f(A)$ zove se **cijela funkcija operatora A** .

Propozicija 9.2 Neka su $f, g : \mathbb{C} \rightarrow \mathbb{C}$ cijele funkcije, $\alpha \in \mathbb{C}$ i $A \in L(V)$. Tada je

$$(\alpha f)(A) = \alpha f(A), \quad (f + g)(A) = f(A) + g(A), \quad (f \cdot g)(A) = f(A)g(A).$$

Dokaz: Neka je

$$f(\lambda) = \sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k \lambda^k \quad \text{i} \quad g(\lambda) = \sum_{k=0}^{\infty} \beta_k \lambda^k.$$

Tada je

$$(\alpha f)(\lambda) = \sum_{k=0}^{\infty} \alpha \alpha_k \lambda^k \quad \text{i} \quad (f + g)(\lambda) = \sum_{k=0}^{\infty} (\alpha_k + \beta_k) \lambda^k,$$

pa imamo redom

$$\begin{aligned} (\alpha f)(A) &= \sum_{k=0}^{\infty} \alpha \alpha_k A^k = \lim_{m \rightarrow \infty} \sum_{k=0}^m \alpha \alpha_k A^k = \lim_{m \rightarrow \infty} \alpha \sum_{k=0}^m \alpha_k A^k = \\ &= \alpha \lim_{m \rightarrow \infty} \sum_{k=0}^m \alpha_k A^k = \alpha \sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k A^k = \alpha f(A) \end{aligned}$$

i

$$\begin{aligned}
(f+g)(A) &= \sum_{k=0}^{\infty} (\alpha_k + \beta_k) A^k = \lim_{m \rightarrow \infty} \sum_{k=0}^m (\alpha_k + \beta_k) A^k = \\
&= \lim_{m \rightarrow \infty} \left(\sum_{k=0}^m \alpha_k A^k + \sum_{k=0}^m \beta_k A^k \right) = \lim_{m \rightarrow \infty} \sum_{k=0}^m \alpha_k A^k + \lim_{m \rightarrow \infty} \sum_{k=0}^m \beta_k A^k = \\
&= \sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k A^k + \sum_{k=0}^{\infty} \beta_k A^k = f(A) + g(A).
\end{aligned}$$

Dokažimo još i treću jednakost. Neka je e baza prostora. Za bilo koji operator $B \in L(V)$ sa $B(e)_{ij}$ ćemo označiti element matrice $B(e)$ na presjecištu i -tog retka i j -tog stupca. Prema dokazu propozicije 9.1 redovi matričnih elemenata apsolutno su konvergentni, pa u njihovom produktu možemo po volji mijenjati redosljed članova i po volji ih grupirati. Stoga imamo

$$\begin{aligned}
[f(A)g(A)](e)_{ij} &= \sum_{\ell=1}^n f(A)(e)_{i\ell} g(A)(e)_{\ell j} = \sum_{\ell=1}^n \left[\sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k \alpha_{i\ell}^{(k)} \right] \cdot \left[\sum_{s=0}^{\infty} \beta_s \alpha_{\ell j}^{(s)} \right] = \\
&= \sum_{k=0}^{\infty} \sum_{s=0}^{\infty} \alpha_k \beta_s \sum_{\ell=1}^n \alpha_{i\ell}^{(k)} \alpha_{\ell j}^{(s)} = \sum_{k=0}^{\infty} \sum_{s=0}^{\infty} \alpha_{ij}^{(k+s)} = \sum_{m=0}^{\infty} \left(\sum_{r=0}^m \alpha_r \beta_{m-r} \right) \alpha_{ij}^{(m)}.
\end{aligned}$$

S druge strane imamo

$$(f \cdot g)(A) = \sum_{m=0}^{\infty} \left(\sum_{r=0}^m \alpha_r \beta_{m-r} \right) A^m,$$

pa slijedi

$$[(f \cdot g)(A)](e)_{ij} = \sum_{m=0}^{\infty} \left(\sum_{r=0}^m \alpha_r \beta_{m-r} \right) \alpha_{ij}^{(m)}.$$

Dakle, vrijedi $[f(A)g(A)](e)_{ij} = [(f \cdot g)(A)](e)_{ij} \quad \forall i, j \in \{1, \dots, n\}$, a to znači da je $(f \cdot g)(A) = f(A)g(A)$. Time je propozicija u potpunosti dokazana.

Primjeri operatorskih jednakosti vezanih uz identitete koje zadovoljavaju neke poznate cijele funkcije:

$$\sin A + i \cos A = e^{iA}, \quad (\cos A)^2 + (\sin A)^2 = I,$$

$$\sin 2A = 2 \sin A \cos A, \quad \cos 2A = (\cos A)^2 - (\sin A)^2.$$

Prema teoremu 7.3 za operator $A \in L(V)$ postoji baza e prostora V u kojoj je

$$A(e) = \begin{bmatrix} \lambda_1 I_1 + J_1 & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & \lambda_2 I_2 + J_2 & \cdots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \cdots & \lambda_s I_s + J_s \end{bmatrix},$$

gdje je I_j jedinična matrica formata $n_j \times n_j$, J_j je elementarna Jordanova klijetka formata $n_j \times n_j$ i $\sigma(A) = \{\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_s\}$ (pri tome svojstvene vrijednosti $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_s$ ne moraju biti međusobno različite). Primijetimo sada da je k -ta potencija blok-dijagonalne matrice ponovo blok-dijagonalna matrica čiji su blokovi k -te potencije odgovarajućih blokova matrice koju potenciramo:

$$A^k(e) = \begin{bmatrix} (\lambda_1 I_1 + J_1)^k & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & (\lambda_2 I_2 + J_2)^k & \cdots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \cdots & (\lambda_s I_s + J_s)^k \end{bmatrix}.$$

Odatle slijedi da za cijelu funkciju

$$f(\lambda) = \sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k \lambda^k$$

vrijedi

$$[f(A)](e) = \begin{bmatrix} f(\lambda_1 I_1 + J_1) & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & f(\lambda_2 I_2 + J_2) & \cdots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \cdots & f(\lambda_s I_s + J_s) \end{bmatrix}.$$

Ovo nam je polazište za definiciju funkcije $f(A)$ operatora A za općenitije funkcije f . Stoga ćemo u daljnjem promatrati problem definicije $f(\lambda_0 I + J)$, gdje je I jedinična matrica formata $n \times n$, a J je elementarna Jordanova klijetka istog formata.

Lema 9.1 *Neka je $f : K(\lambda_1, r) \rightarrow \mathbb{C}$ funkcija koja je definirana i analitička na krugu*

$$K(\lambda_1, r) = \{\lambda \in \mathbb{C}; |\lambda - \lambda_1| < r\}$$

i neka je

$$f(\lambda) = \sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k (\lambda - \lambda_1)^k$$

njen Taylorov red oko točke λ_1 (koji konvergira apsolutno za svaki $\lambda \in K(\lambda_1, r)$). Za svaku točku $\lambda_0 \in K(\lambda_1, r)$ red matrica

$$\sum_{k=0}^{\infty} \alpha_k ((\lambda_0 - \lambda_1)I + J)^k$$

konvergira i suma mu je

$$f(\lambda_0)I + \frac{f'(\lambda_0)}{1!}J + \frac{f''(\lambda_0)}{2!}J^2 + \cdots + \frac{f^{(n-1)}(\lambda_0)}{(n-1)!}J^{n-1}.$$

Dokaz: Stavimo za bilo koji $p \in \mathbb{N}$:

$$S_p = \sum_{k=0}^p \alpha_k ((\lambda_0 - \lambda_1)I + J)^k \quad \text{i} \quad f_p(\lambda) = \sum_{k=0}^p \alpha_k (\lambda - \lambda_1)^k.$$

Primjenom binomnog poučka nalazimo za svaki k :

$$\begin{aligned} & ((\lambda_0 - \lambda_1)I + J)^k = \\ & = (\lambda_0 - \lambda_1)^k I + \binom{k}{1} (\lambda_0 - \lambda_1)^{k-1} J + \dots + \binom{k}{k-1} (\lambda_0 - \lambda_1) J^{k-1} + J^k. \end{aligned}$$

S druge strane, imamo

$$\binom{k}{j} (\lambda_0 - \lambda_1)^{k-j} = \frac{k!}{j!(k-j)!} (\lambda_0 - \lambda_1)^{k-j} = \frac{1}{j!} \frac{d^j}{d\lambda^j} (\lambda - \lambda_1)^k \Big|_{\lambda=\lambda_0},$$

pa nalazimo:

$$((\lambda_0 - \lambda_1)I + J)^k = \left[(\lambda - \lambda_1)^k I + \frac{1}{1!} \frac{d}{d\lambda} (\lambda - \lambda_1)^k J + \dots + \frac{1}{k!} \frac{d^k}{d\lambda^k} (\lambda - \lambda_1)^k J^k \right] \Big|_{\lambda=\lambda_0}. \quad (9.4)$$

Za $k \geq n$ imamo $J^n = J^{n+1} = \dots = J^k = 0$, pa u izrazu (9.4) ne treba pisati sve članove, nego samo do člana

$$\frac{1}{(n-1)!} \frac{d^{n-1}}{d\lambda^{n-1}} (\lambda - \lambda_1)^k \Big|_{\lambda=\lambda_0} J^{n-1}.$$

S druge strane, za $k < n - 1$ imamo

$$\frac{1}{j!} \frac{d^j}{d\lambda^j} (\lambda - \lambda_1)^k = 0 \quad \text{za} \quad j = k + 1, \dots, n - 1,$$

pa u izrazu (9.4) s desne strane možemo dopisati sumande

$$\frac{1}{(k+1)!} \frac{d^{k+1}}{d\lambda^{k+1}} (\lambda - \lambda_1)^k \Big|_{\lambda=\lambda_0} J^k + \dots + \frac{1}{(n-1)!} \frac{d^{n-1}}{d\lambda^{n-1}} (\lambda - \lambda_1)^k \Big|_{\lambda=\lambda_0} J^{n-1}.$$

Dakle, za svaki $k \geq 0$ je

$$\begin{aligned} & ((\lambda_0 - \lambda_1)I + J)^k = \\ & = \left[(\lambda - \lambda_1)^k I + \frac{1}{1!} \frac{d}{d\lambda} (\lambda - \lambda_1)^k J + \dots + \frac{1}{(n-1)!} \frac{d^{n-1}}{d\lambda^{n-1}} (\lambda - \lambda_1)^k J^{n-1} \right] \Big|_{\lambda=\lambda_0}. \end{aligned}$$

Pomnožimo li gornju jednakost sa α_k i zbrojimo po k od 0 do p , s lijeve strane jednakosti dobivamo upravo prije definiranu matricu S_p . Dakle,

$$S_p = \sum_{k=0}^p \alpha_k \left[(\lambda - \lambda_1)^k I + \frac{1}{1!} \frac{d}{d\lambda} (\lambda - \lambda_1)^k J + \dots \right]$$

$$\begin{aligned} & \cdots + \frac{1}{(n-1)!} \frac{d^{n-1}}{d\lambda^{n-1}} (\lambda - \lambda_1)^k J^{n-1} \Big|_{\lambda=\lambda_0} = \\ & = f_p(\lambda_0)I + \frac{1}{1!} f'_p(\lambda_0)J + \frac{1}{2!} f''_p(\lambda_0)J^2 + \cdots + \frac{1}{(n-1)!} f_p^{(n-1)}(\lambda_0)J^{n-1}. \end{aligned}$$

Odatle slijedi tvrdnja leme, jer je

$$\lim_{p \rightarrow \infty} f_p(\lambda_0) = f(\lambda_0) \quad \text{i} \quad \lim_{p \rightarrow \infty} f_p^{(j)}(\lambda_0) = f^{(j)}(\lambda_0) \quad \text{za } j = 1, \dots, n-1.$$

Iz leme 9.1 i iz razmatranja prije te leme nameće nam se kako da općenitije definiramo funkciju $f(A)$ operatora A i za koje sve funkcije f je takva definicija moguća.

Definicija 9.1 *Neka je $A \in L(V)$ i $\mu_A(\lambda) = (\lambda - \lambda_1)^{p_1} (\lambda - \lambda_2)^{p_2} \cdots (\lambda - \lambda_t)^{p_t}$ pri čemu su $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_t \in \mathbb{C}$ međusobno različiti. Sa $\mathcal{F}(A)$ označimo skup svih funkcija f iz $\mathbb{C}$ u $\mathbb{C}$ sa sljedećim svojstvima:*

- (1) *Domena $D(f)$ funkcije f sadrži $\sigma(A)$.*
- (2) *Ako je $p_j > 0$, $D(f)$ sadrži neki krug $K(\lambda_j, r_r)$ oko točke λ_j i na tom krugu je funkcija f analitička.*

Neka je sada e baza prostora V u kojoj matrica operatora A ima Jordanovu formu kao u teoremu 7.3. Pri tome, ako je $s > t$ onda se podrazumijeva da su $\lambda_{t+1}, \dots, \lambda_s \in \sigma(A) = \{\lambda_1, \dots, \lambda_t\}$. Za $f \in \mathcal{F}(A)$ za svaki $j \in \{1, 2, \dots, s\}$ stavljamo

$$f(\lambda_j I_j + J_j) = \begin{bmatrix} f(\lambda_j) & \frac{f'(\lambda_j)}{1!} & \frac{f''(\lambda_j)}{2!} & \cdots & \frac{f^{(p_j-2)}(\lambda_j)}{(p_j-2)!} & \frac{f^{(p_j-1)}(\lambda_j)}{(p_j-1)!} \\ 0 & f(\lambda_j) & \frac{f'(\lambda_j)}{1!} & \cdots & \frac{f^{(p_j-3)}(\lambda_j)}{(p_j-3)!} & \frac{f^{(p_j-2)}(\lambda_j)}{(p_j-2)!} \\ 0 & 0 & f(\lambda_j) & \cdots & \frac{f^{(p_j-4)}(\lambda_j)}{(p_j-4)!} & \frac{f^{(p_j-3)}(\lambda_j)}{(p_j-3)!} \\ \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \cdots & f(\lambda_j) & \frac{f'(\lambda_j)}{1!} \\ 0 & 0 & 0 & \cdots & 0 & f(\lambda_j) \end{bmatrix}.$$

Tada funkciju $f(A)$ operatora A definiramo pomoću matrice operatora $f(A)$ u bazi e :

$$[f(A)](e) = \begin{bmatrix} f(\lambda_1 I_1 + J_1) & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & f(\lambda_2 I_2 + J_2) & \cdots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \cdots & f(\lambda_s I_s + J_s) \end{bmatrix}.$$

Teorem 9.1 *Neka je V konačnodimenzionalan vektorski prostor nad $\mathbb{C}$, $A \in L(V)$, $\sigma(A) = \{\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_t\}$, pri čemu su $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_t$ međusobno različiti, i neka je*

$$\mu_A(\lambda) = (\lambda - \lambda_1)^{p_1} (\lambda - \lambda_2)^{p_2} \cdots (\lambda - \lambda_t)^{p_t}.$$

- (a) Ako je $f(\lambda) = 1 \quad \forall \lambda \in \mathbb{C}$ onda je $f \in \mathcal{F}(A)$ i $f(A) = I$.
- (b) Ako je $f(\lambda) = \lambda \quad \forall \lambda \in \mathbb{C}$ onda je $f \in \mathcal{F}(A)$ i $f(A) = A$.
- (c) Neka su $f, g \in \mathcal{F}(A)$ i $\alpha, \beta \in \mathbb{C}$. Definiramo funkciju h tako da je $D(h) = D(f) \cap D(g)$ i $h(\lambda) = \alpha f(\lambda) + \beta g(\lambda)$. Tada je

$$h \in \mathcal{F}(A) \quad i \quad h(A) = \alpha f(A) + \beta g(A).$$

- (d) Neka su $f, g \in \mathcal{F}(A)$. Definiramo funkciju $h = fg$ tako da je $D(h) = D(f) \cap D(g)$ i $h(\lambda) = f(\lambda)g(\lambda)$. Tada je

$$h \in \mathcal{F}(A) \quad i \quad h(A) = f(A)g(A).$$

- (e) Pretpostavimo da su $f, g \in \mathcal{F}(A)$ takve da je $f^{(k)}(\lambda_j) = g^{(k)}(\lambda_j)$ za $0 \leq k \leq p_j - 1$ i za $1 \leq j \leq t$. Tada je $f(A) = g(A)$.

- (f) Neka je $f \in \mathcal{F}(A)$ i neka je (f_k) niz u $\mathcal{F}(A)$. Pretpostavimo da vrijedi

$$f^{(i)}(\lambda_j) = \lim_{k \rightarrow \infty} f_k^{(i)}(\lambda_j) \quad \text{za } k = 0, 1, \dots, p_j - 1 \quad \text{i za } j = 1, 2, \dots, t.$$

Tada je

$$f(A) = \lim_{k \rightarrow \infty} f_k(A).$$

- (g) Za $f \in \mathcal{F}(A)$ vrijedi $\sigma(f(A)) = f(\sigma(A)) = \{f(\lambda_1), f(\lambda_2), \dots, f(\lambda_t)\}$.

Dokaz: Tvrdnje (a), (b), (c), (e) i (f) su očigledne.

(d) Stavimo $V_j = N((A - \lambda_j I)^{p_j})$, $1 \leq j \leq t$. Tada znamo da su svi potprostori V_j A -invarijantni i da je $V = V_1 \dot{+} V_2 \dot{+} \dots \dot{+} V_t$. Imamo redom

$$\begin{aligned} f(A)g(A)|V_j &= (f(A)|V_j) \cdot (g(A)|V_j) = f(A|V_j)g(A|V_j) = \\ &= \left(\sum_{i=0}^{p_j-1} \frac{f^{(i)}(\lambda_j)}{i!} J^i \right) \cdot \left(\sum_{k=0}^{p_j-1} \frac{g^{(k)}(\lambda_j)}{k!} J^k \right) = \sum_{\ell=0}^{p_j-1} \left(\sum_{k=0}^{\ell} \frac{f^{\ell-k}(\lambda_j)}{(\ell-k)!} \cdot \frac{g^{(k)}(\lambda_j)}{k!} \right) J^\ell = \\ &= \sum_{\ell=0}^{p_j-1} \left(\frac{1}{\ell!} \sum_{k=0}^{\ell} \binom{\ell}{k} f^{(\ell-k)}(\lambda_j) g^{(k)}(\lambda_j) \right) J^\ell = \sum_{\ell=0}^{p_j-1} \frac{h^{(\ell)}(\lambda_j)}{\ell!} J^\ell = h(A|V_j) = h(A)|V_j. \end{aligned}$$

Kako to vrijedi za sve $j = 1, 2, \dots, t$ i kako je $V = V_1 \dot{+} V_2 \dot{+} \dots \dot{+} V_t$, slijedi $f(A)g(A) = h(A)$.

(g) Imamo redom ekvivalencije:

$$\begin{aligned} \lambda_0 \in \sigma(f(A)) &\iff \det(\lambda_0 I(e) - [f(A)](e)) = 0 \iff \\ \iff (\lambda_0 - f(\lambda_1))^{n_1} (\lambda_0 - f(\lambda_2))^{n_2} \dots (\lambda_0 - f(\lambda_t))^{n_t} = 0 & \quad (n_j = \dim V_j) \iff \\ \iff \lambda_0 \in \{f(\lambda_1), f(\lambda_2), \dots, f(\lambda_t)\}. & \end{aligned}$$

Na koncu ćemo dokazati još jednu važnu činjenicu, a to je da je $f(A) \in \mathcal{L}(A)$ za svaku funkciju $f \in \mathcal{F}(A)$. U tu svrhu treba nam jedan važan interpolacioni teorem o polinomima, kojeg navodimo bez dokaza:

Teorem 9.2 (Lagrange–Sylvester) *Neka su $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_t \in \mathbb{C}$ međusobno različiti i neka su $p_1, p_2, \dots, p_t \in \mathbb{N}$. Nadalje, neka su zadani $\beta_{ij} \in \mathbb{C}$ za $i = 0, 1, \dots, p_j - 1$ i za $j = 1, 2, \dots, t$. Postoji jedinstven polinom $P(\lambda)$ stupnja manjeg od $p_1 + p_2 + \dots + p_t$ takav da vrijedi*

$$P^{(i)}(\lambda_j) = \beta_{ij}, \quad 0 \leq i \leq p_j - 1, \quad 1 \leq j \leq t.$$

Polinom $P(\lambda)$ iz teorema 9.2 zove se **Lagrange–Sylvesterov interpolacioni polinom**, a ako je $p_1 = p_2 = \dots = p_t = 1$ naziv je **Lagrangeov interpolacioni polinom**.

Teorem 9.3 *Neka je $A \in L(V)$, $\deg \mu_A(\lambda) = m$ i $f \in \mathcal{F}(A)$. Postoji jedinstven polinom $P(\lambda)$ stupnja $< m$ takav da je $P(A) = f(A)$.*

Dokaz: Prema Lagrange–Sylvesterovom teoremu 9.2 postoji polinom $P(\lambda)$ stupnja $< m$ takav da je

$$P^{(i)}(\lambda_j) = f^{(i)}(\lambda_j), \quad 0 \leq i \leq p_j - 1, \quad 1 \leq j \leq t.$$

Prema tvrdnji (e) teorema 9.1 tada je $f(A) = P(A)$. Time je dokazana egzistencija.

Dokažimo još jedinstvenost. Neka su $P(\lambda)$ i $Q(\lambda)$ polinomi stupnja $< m$ takvi da je $f(A) = P(A)$ i $f(A) = Q(A)$. Tada za polinom $S(\lambda) = P(\lambda) - Q(\lambda)$ vrijedi $\deg S(\lambda) < m$ i $S(A) = 0$. Prema tvrdnji (a) teorema 3.1 slijedi $S(\lambda) = 0$, dakle $P(\lambda) = Q(\lambda)$.

Lagrange–Sylvesterov teorem 9.2 omogućuje efikasno izračunavanje funkcija operatora. Naime, za svaki par indeksa $k \in \{0, 1, \dots, p_\ell - 1\}$ i $\ell \in \{1, 2, \dots, t\}$ prema tom teoremu postoji jedinstven polinom $G_{k\ell}(\lambda)$ stupnja $< m$ takav da vrijedi

$$G_{k\ell}^i(\lambda_j) = \delta_{ik} \delta_{j\ell}.$$

Stavimo tada $P_{k\ell} = G_{k\ell}(A)$. Tada se iz formule za funkciju operatora lako vidi da je za svaku funkciju $f \in \mathcal{F}(A)$

$$f(A) = \sum_{k=1}^t \left(\sum_{\ell=0}^{p_k-1} f^{(\ell)}(\lambda_k) P_{k\ell} \right).$$

Da bismo odredili operatore $P_{k\ell}$, čije poznavanje znači vrlo lako izračunavanje operatora $f(A)$ za svaku funkciju $f \in \mathcal{F}(A)$, nije nam nužno pronalaziti polinome $G_{k\ell}(\lambda)$. Dovoljno je gornju jednakost napisati za funkcije $f_s(\lambda) = \lambda^s$ za $s = 0, 1, \dots, m$. Tada dobivamo sustav od m jednadžbi s $p_1 + p_2 + \dots + p_t = m$ nepoznanica $P_{k\ell}$:

$$A^s = \sum_{k=1}^t \left(\sum_{\ell=0}^{p_k-1} \frac{s!}{(s-\ell)!} \lambda_k^{s-\ell} P_{k\ell} \right) \quad 0 \leq s \leq m-1.$$

EksPLICITNIM rješavanjem tih jednadžbi dolazimo do operatora $P_{k\ell}$.

Primijetimo još da nije teško dokazati da je

$$\{P_{k\ell}; 0 \leq \ell \leq p_k - 1, 1 \leq k \leq t\}$$

baza vektorskog prostora $\mathcal{L}(A)$.

Bibliografija

- [1] N. Bakić, A. Milas, *Zbirka zadataka iz linearne algebre*, PMF–Matematički odjel, Zagreb, 1996.
- [2] L. Čaklović, *Zbirka zadataka iz linearne algebre*, Školska knjiga, Zagreb, 1979.
- [3] I. M. Gelfand, *Lectures on linear algebra*, Interscience Publ. Inc., New York, 1961.
- [4] J. S. Gollan, *The linear algebra a beginning graduate student ought to know*, Kluwer Texts in the Mathematical Sciences, vol. 27, Kluwer Academic, 2004.
- [5] W. H. Greub, *Linear algebra*, Springer–Verlag, Berlin–Heidelberg–New York, 1967.
- [6] P. R. Halmos, *Finite dimensional vector spaces*, Van Nostrand, New York, 1958.
- [7] K. Horvatić, *Linearna algebra*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2004.
- [8] S. Kurepa, *Konačno dimenzionalni vektorski prostori i primjene*, Tehnička knjiga, Zagreb, 1967.
- [9] S. Kurepa, *Uvod u linearnu algebru*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- [10] S. Lang, *Introduction to linear algebra*, Springer–Verlag, Berlin – Heidelberg – New York, 1986.
- [11] S. Lang, *Linear algebra*, Springer–Verlag, Berlin–Heidelberg–New York, 2004.
- [12] G. Strang, *Introduction to linear algebra*, Wellesley – Cambridge Press, 1998.